

Καπιταλιστικός ρεαλισμός

Υπάρχει άραγε εναλλακτική;

«Είναι
ευκολότερο να
φανταστούμε
το τέλος
του κόσμου
παρά το
τέλος του
καπιταλισμού.»

Mark Fisher

MARK FISHER

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΣ

ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

Υπάρχει άραγε εναλλακτική;

Τίτλος πρωτοτύπου: *Capitalist Realism.
Is There No Alternative?*

Copyright © 2008 Mark Fisher
Originally published in the UK by
John Hunt Publishing Ltd
Laurel House, Station Approach,
New Alresford, Hampshire,
S024 9JH, UK

Published in October 2015 under licence
from John Hunt Publishing Ltd.

Mark Fisher
*Καπιταλιστικός ρεαλισμός
Υπάρχει άραγε εναλλακτική;*

Μετάφραση: Θέμης Πανταζάκος,
Γιάννης Γαλιάτσος
Επιμέλεια έκδοσης: Μιχάλης Παπαρούνης
Σχεδιασμός έκδοσης: Βασίλης Σωτηρίου

Κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 2015 από τις
εκδόσεις futura - Μιχάλης Παπαρούνης
Χαριλάου Τρικούπη 72, 106 80 Αθήνα
Τηλ. & φαξ: 210 5226361
futura@otenet.gr
futurabooks.wordpress.com

© 2015 για την ελληνική έκδοση
εκδόσεις futura - Μιχάλης Παπαρούνης

ISBN: 978-960-9489-53-9

Περιεχόμενα

1. Είναι ευκολότερο να φανταστούμε το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού 7
2. Τι θα συνέβαινε σε μια διαδήλωση που θα πήγαιναν όλοι; 23
3. Ο καπιταλισμός και το Πραγματικό 29
4. Αναστοχαστική ανικανότητα, ακινητοποίηση και φιλελεύθερος κομμουνισμός 37
5. 6 Οκτωβρίου 1979: «Μην δεθείς ποτέ με τίποτα» 51
6. Καθετί σταθερό λιώνει μέσα στο οξύ των δημοσίων σχέσεων: Ο σταλινισμός της αγοράς και η γραφειοκρατική αντιπαραγωγικότητα 61
7. «... Βλέποντας δύο πραγματικότητες να αλληλεπικαλύπτονται»: Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός ως ερμηνεία των ονείρων και διαταραχή της μνήμης 81
8. «Δεν υπάρχει κεντρική ανταλλαγή» 93
9. «Η μαρξιστική Σούπερ-Νταντά» 105

Είναι ευκολότερο να φανταστούμε το τέλος
του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού

Σε μια από τις κομβικότερες σκηνές της ταινίας *Children of Men* (*Τα παιδιά των ανθρώπων*, 2006) του Αλφόνσο Κουαρόν, ο Theo, ο χαρακτήρας που υποδύεται ο Κλάιβ Όουεν, επισκέπτεται ένα φίλο του στον Ηλεκτροδοτικό Σταθμό του Battersea, ο οποίος πλέον είναι κάτι μεταξύ κυβερνητικού κτιρίου και ιδιωτικής συλλογής. Εκεί, καλλιτεχνικοί θησαυροί όπως ο *Δαβίδ* του Μιχαήλ Αγγέλου, η *Γκουέρνικα* του Πικάσο, το φουσκωτό γουρούνι των Pink Floyd, συντηρούνται σε ένα κτίριο που είναι και το ίδιο ένα ανακαινισμένο πολιτισμικό κληροδότημα. Αυτή είναι η μοναδική εικόνα που διαθέτουμε από τη ζωή της ελίτ, η οποία έχει αναζητήσει καταφύγιο μακριά από την καταστροφή που, μεταξύ άλλων, έχει προκαλέσει μαζική στειρότητα: δεν έχουν γεννηθεί παιδιά εδώ και μια ολόκληρη γενιά. Ο Theo αναρωτιέται: «Τι νόημα έχουν όλα αυτά αν δεν υπάρξει κανείς για να τα δει;». Οι γενιές του μέλλοντος δεν αποτελούν πλέον άλλοθι, αφού δεν πρόκειται να γεννηθούν. Η απάντηση έρχεται με τη μορφή του μηδενιστικού ηδονισμού: «Προσπαθώ να μην το σκέφτομαι».

Η δυστοπία που απεικονίζεται στην ταινία είναι μοναδική, καθότι αποτελεί ιδιότητα του ύστερου καπιταλισμού. Δεν μιλάμε για μια συνηθισμένη περίπτωση απολυταρχίας οικεία στις κινηματογραφικές δυστοπίες, όπως είναι, για παράδειγμα, το *V For Vendetta* (2005) του James Mc Teigue. Στη νουβέλα του P. D. James, όπου βασίζεται η ταινία, η δημοκρατία έχει

καταλυθεί και η χώρα κυβερνάται από έναν αυτοδιορισμένο Αρχιφύλακα, γεγονός που, σοφά, η ταινία χειρίζεται με διακριτικότητα. Καθώς μας δίνονται ελάχιστες πληροφορίες για το σύμπαν της ταινίας, το πολιτικό σύστημα εντός του οποίου έχουν εφαρμοστεί τα αυταρχικά μέτρα που απεικονίζονται θα μπορούσε κάλλιστα να είναι δημοκρατικό, τουλάχιστον κατ' όνομα. Ο Πόλεμος ενάντια στην Τρομοκρατία έχει προδιαγράψει μια παρόμοια εξέλιξη: τη φυσικοποίηση της κρίσης, η οποία καθιστά αδιανόητη την απόσυρση των μέτρων που έχουν ήδη ληφθεί για να την αντιμετωπίσουν (δεν θα τελειώσει ποτέ ο πόλεμος;).

Βλέποντας το *Τα παιδιά των ανθρώπων*, ανακαλούμε αναπόφευκτα τη φράση που αποδίδεται στους Φρέντρικ Τζέιμσον και Σλαβόι Ζίζεκ, πως είναι ευκολότερο να φανταστεί κανείς το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού. Η φράση αυτή αποδίδει επακριβώς το νόημα της έννοιας «καπιταλιστικός ρεαλισμός»: Η πανταχού παρούσα αίσθηση ότι ο καπιταλισμός όχι μόνο είναι το μόνο βιώσιμο πολιτικό και οικονομικό σύστημα, αλλά επίσης ότι είναι πλέον αδύνατο ακόμα και το να φανταστεί κανείς μια συνεκτική εναλλακτική πρόταση. Κάποτε, οι ταινίες και τα βιβλία με θέμα τη δυστοπία ήταν εφελθία για μια τέτοια άσκηση φαντασίας - οι καταστροφές που παρουσίαζαν έπαιζαν τον ρόλο της αφηγηματικής επίφασης, καθώς μέσα τους έκρυβαν την ανάδυση διαφορετικών τρόπων ζωής. Δεν συμβαίνει το ίδιο στο *Τα παιδιά των ανθρώπων*. Ο κόσμος που προβάλλεται μοιάζει περισσότερο σαν μια προέκταση ή μια παρόξυνση του δικού μας, παρά σαν μια εναλλακτική πραγματικότητα. Όπως και στον δικό μας, στον κόσμο της ταινίας η υπερ-αυταρχικότητα και το Κεφάλαιο δεν είναι σε καμία περίπτωση ασύμβατα: τα στρατόπεδα συγκέντρωσης συνυπάρχουν με αλυσίδες καφέ. Στο *Τα παιδιά των ανθρώπων* ο δημόσιος χώρος εγκαταλείπεται, παραδίδεται στα σκουπίδια που πλέον δεν μαζεύει κανείς και στα ζώα (σε μια ιδιαίτερα δυνατή

σκηνή, ένα ελάφι διασχίζει ένα εγκαταλειμμένο σχολείο). Οι φιλελεύθεροι, οι κατεξοχήν θιασώτες του καπιταλιστικού ρεαλισμού, ηδονίζονται με την καταστροφή του δημόσιου χώρου. Αντίθετα όμως με τις προσχηματικές ελπίδες τους, το κράτος στο *Τα παιδιά των ανθρώπων* δεν υφίσταται μαρασμό, παρά μόνο ένα ξεγύμνωμα, μια μείωση στις πυρηνικές στρατιωτικές και αστυνομικές του λειτουργίες (χαρακτηρίζω τις ελπίδες τους προσχηματικές καθότι ο νεοφιλελευθερισμός πάντοτε βασιζόταν συγκαλυμμένα στο κράτος παρότι το απέρριπτε ιδεολογικά. Κάτι τέτοιο έγινε ξεκάθαρο κατά τη διάρκεια της τραπεζικής κρίσης του 2008 όπου, προσκεκλημένο από νεοφιλελεύθερους ιδεολόγους, το κράτος έτρεξε να μαζέψει τα σπασμένα του τραπεζικού συστήματος).

Η καταστροφή στο *Τα παιδιά των ανθρώπων* δεν είναι κάτι που πρόκειται να συμβεί, ούτε κάτι που έχει συμβεί ήδη, αλλά κάτι που βιώνεται. Η συμφορά δεν χτυπάει σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο. Ο κόσμος δεν τελειώνει με έναν πάταγο αλλά υποχωρεί, ξηλώνεται, αποσυντίθεται σταδιακά. Κανείς δεν ξέρει τι προκάλεσε την καταστροφή: Το αίτιο βρίσκεται χαμένο κάπου στο παρελθόν, τόσο αποκομμένο από το παρόν που μοιάζει με καπρίτσιο μιας μοχθηρής οντότητας - ένα αρνητικό θαύμα, μια καταδίκη την οποία κανένα είδος μετάνοιας δεν μπορεί να αντιστρέψει. Αυτή η σήψη μπορεί να αποτραπεί μόνο μέσω μιας παρέμβασης, η οποία όμως είναι τόσο αναμενόμενη όσο ήταν και η ίδια η κατάρα. Η δράση είναι κενή νόηματος - μόνο η παράλογη ελπίδα βγάζει νόημα. Η δεισιδαιμονία και η θρησκεία, τα πρώτα καταφύγια των αβοήθητων, ανθούν.

Τι συμβαίνει όμως με την ίδια την καταστροφή; Είναι προφανές ότι το μοτίβο της στειρότητας πρέπει να αναγνωστεί μεταφορικά, σαν μετάθεση μιας διαφορετικού είδους ανησυχίας. Σκοπεύω να υποστηρίξω ότι αυτή η ανησυχία πρέπει να αναγνωστεί από άποψη πολιτιστική, και ότι το ερώτημα που θέτει η ταινία είναι το εξής: για πόσο μπορεί να επιβιώσει ένας

πολιτισμός δίχως το καινούργιο; Τι συμβαίνει όταν οι νέοι δεν είναι πλέον ικανοί να παράξουν εκπλήξεις;

Το *Τα παιδιά των ανθρώπων* τρέφεται από την υποψία ότι το τέλος έχει ήδη έρθει, από τη σκέψη ότι το μέλλον θα μπορούσε κάλλιστα να κρύβει μόνο επαναλήψεις και ανασχηματισμούς. Είναι άραγε πιθανό να μην υπάρξει ξανά το ρηξικέλευθο και το «σοκ απέναντι στο καινούργιο»; Τέτοιες ανησυχίες τείνουν να καταλήγουν σε μια διπολική ταλάντωση: η «ασθενής μεσσιανική» ελπίδα ότι κάτι καινούργιο θα προκύψει στην πορεία ακυρώνεται από την απαισιόδοξη πίστη ότι τίποτα καινούργιο δεν μπορεί να ξανασυμβεί. Η εστίαση μετακινείται από τη Νέα Μεγάλη Ανακάλυψη στην τελευταία μεγάλη ανακάλυψη - πόσο καιρό πριν συνέβη και πόσο μεγάλη ήταν στ' αλήθεια;

Στο παρασκήνιο της ταινίας βρίσκεται ο Τ. Σ. Έλιοτ - άλλωστε, το μοτίβο της στειρότητας είναι δανεισμένο από το ποίημα του *Η Έρημη Χώρα*. Η καταληκτική επιγραφή της ταινίας «shantih shantih shantih» έχει μεγαλύτερη σχέση με τα ποιήματα-θραύσματα του Έλιοτ παρά με το μάντρα των Ουπανισάδων. Μπορούμε ίσως να διακρίνουμε στην ταινία τις ανησυχίες ενός άλλου Έλιοτ, όχι αυτού της *Έρημης Χώρας* αλλά του «Tradition and the Individual Talent» («Η παράδοση και το ταλέντο του ατόμου»). Στο δοκίμιο αυτό ο Έλιοτ, στρώνοντας τον δρόμο που ακολούθησε ο Χάρολντ Μπλουμ, περιέγραψε την αμφίδρομη σχέση μεταξύ του *καινοιστικού* και του *καινούργιου*. Το καινούργιο ετεροπροσδιορίζεται σε σχέση με το ήδη εγκαθιδρυμένο. Ταυτόχρονα, το ήδη εγκαθιδρυμένο πρέπει με τη σειρά του να αναδιαμορφωθεί για να απαντήσει στο καινούργιο. Ο Έλιοτ υποστήριξε ότι η εξάντληση του μέλλοντος δεν μας επιτρέπει να διαφυλάξουμε ούτε το παρελθόν. Η παράδοση χάνει κάθε αξία όταν δεν προκαλείται ή δεν τροποποιείται. Ένας πολιτισμός υπό συντήρηση δεν είναι πλέον πολιτισμός.

Η μοίρα της *Γκουέρνικα* του Πικάσο στην ταινία -κάποτε μια αγωνιώδης και οργισμένη κραυγή μπροστά στις φρικαλεότητες του φασισμού, τώρα διακοσμητικό σε έναν τοίχο- είναι παραδειγματική. Σαν την επιφάνεια στο Battersea όπου βρίσκεται κρεμασμένος στην ταινία, ο πίνακας αποκτά «εικονικό» στάτους μόνο όταν του αφαιρείται κάθε δυνατή λειτουργία ή συγκείμενο. Κανένα πολιτισμικό αντικείμενο δεν μπορεί να διατηρήσει τη δύναμή του όταν δεν ιδώνεται από νέα μάτια.

Δεν χρειάζεται να περιμένουμε την άφιξη ενός μέλλοντος όπως αυτό που προοιωνίζει το *Τα παιδιά των ανθρώπων* για να δούμε τη μετατροπή των προϊόντων του πολιτισμού σε μουσειακά εκθέματα. Η δύναμη του καπιταλιστικού ρεαλισμού πηγάζει, εν μέρει, από τον τρόπο με τον οποίο ο καπιταλισμός συγκεντρώνει και καταναλώνει το σύνολο της παρελθούσας ιστορίας: μια συνέπεια του «συστήματος ισοδυναμίας» είναι πως μπορεί να αποδώσει σε όλα τα πολιτισμικά προϊόντα μια χρηματική αξία, είτε πρόκειται για αγιογραφίες είτε για πορνογραφήματα είτε για το *Κεφάλαιο*. Περπατώντας κανείς στο Βρετανικό Μουσείο μπορεί να δει αντικείμενα βιαίως αποσπασμένα από τα οικοσυστήματά τους και παρατεταγμένα σαν λάφυρα στο διαστημόπλοιο κάποιου Κυνηγού*: μια γλαφυρή εικόνα της προαναφερθείσας διαδικασίας σε πλήρη ισχύ. Κατά τη μετατροπή των πρακτικών και των τελετουργικών σε απλώς αισθητικά αντικείμενα, οι πεποιθήσεις των προηγούμενων πολιτισμών αντιμετωπίζονται ειρωνικά, μεταμορφώνονται σε *τεχνουργήματα*. Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός, λοιπόν, δεν είναι ένα συγκεκριμένο είδος ρεαλισμού: είναι περισσότερο ο καθ' εαυτόν ρεαλισμός. Όπως παρατήρησαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς στο *Κομμουνιστικό μανιφέστο*,

* Σ.τ.μ.: Αναφορά στην ταινία *Predator (Ο Κυνηγός, 1987)* του John McTiernan

[Το Κεφάλαιο] έπνιξε στα παγωμένα νερά του ωφελιμισμού τα ιερά ρίγη του ευλαβικού ρεμβασμού, του ιποποτικού ενθουσιασμού, της μικροαστικής μελαγχολίας. Μετέτρεψε την προσωπική αξιοπρέπεια σε ανταλλακτική αξία και στη θέση των απειράριθμων γραφτών και των έντιμα αποκτημένων ελευθεριών τοποθέτησε αυτή τη μοναδική, ανήθικη ελευθερία - το Ελεύθερο Εμπόριο. Με μια λέξη, αντικατέστησε την καλυμμένη με θρησκευτικές και πολιτικές αυταπάτες εκμετάλλευση με την ανοιχτή, ξεδιάντροπη, άμεση, σκληρή εκμετάλλευση.

Ο καπιταλισμός είναι ό,τι απομένει όταν οι πεποιθήσεις πέφτουν στο επίπεδο της τελετουργικής ή συμβολικής επεξήγησης, όταν το μόνο που έχει απομείνει είναι ο καταναλωτής-θεατής που γυροφέρνει ανάμεσα στα ερείπια και τα λείψανα.

Παρ' όλα αυτά, ετούτη η στροφή από την πεποίθηση στην αισθητική, από τη συμμετοχή στη θέαση, θεωρείται μια από τις αρετές του καπιταλιστικού ρεαλισμού. Όπως το έθεσε ο Μπαντιού, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός, υποστηρίζοντας ότι μας ελευθέρωσε από τις «θανατηφόρες αφαιρέσεις», τις εμπνευσμένες από τις «ιδεολογίες του παρελθόντος», τελικά παρουσιάζεται ως μια ασπίδα που μας προστατεύει από τους κινδύνους που προκαλεί η πεποίθηση καθεαυτή. Η τόσο ταιριαστή με τον μεταμοντέρνο καπιταλισμό ειρωνική αποστασιοποίηση, υποτίθεται ότι θα μας ανοσοποιήσει ενάντια στη σαγήνη του φανατισμού. Είναι μικρό το τίμημα του να μειώσεις τις προσδοκίες σου, μας λένε, για να προστατευτείς από τον τρόπο και την απολυταρχία. «Ζούμε μέσα σε μια αντίφαση», παρατηρεί ο Μπαντιού:

[...] μια βίαιη συνθήκη βαθιάς ανισότητας -όπου ολόκληρη η ύπαρξη αξιολογείται με χρηματικούς όρους και μόνο- μας παρουσιάζεται ως ιδεατή. Για να δικαιολογήσουν τον συντηρητισμό τους, οι οπαδοί αυτής της καθεστηκίας τάξης δεν μπορούν να

αποκαλέσουν ειλικρινά αυτή την κατάσταση ιδεώδη ή υπέροχη. Αντ' αυτού, προτίμησαν να πουν πως όλα τα υπόλοιπα είναι φριχτά. Σίγουρα, λένε, μπορεί να μην ζούμε σε συνθήκες απόλυτου Καλού. Αλλά είμαστε τυχεροί που δεν ζούμε σε συνθήκες Κακού. Η δημοκρατία μας δεν είναι τέλεια. Αλλά είναι καλύτερη από το αιματοκύλισμα της δικτατορίας. Ο καπιταλισμός είναι άδικος. Αλλά δεν είναι εγκληματικός όπως ο σταλινισμός. Αφήνουμε εκατομμύρια Αφρικανούς να πεθάνουν από το AIDS αλλά δεν κάνουμε ρατσιστικές εθνικιστικές δηλώσεις όπως ο Μιλόσεβιτς. Σκοτώνουμε Ιρακινούς με τα αεροπλάνα μας, αλλά δεν τους κόβουμε τα λαρύγγια με ματσέτες όπως κάνουν στη Ρουάντα, και ούτω καθεξής.

Ο «ρεαλισμός» εδώ είναι ανάλογος με την οπτική γωνία ενός καταθλιπτικού που πιστεύει ότι κάθε θετική κατάσταση, κάθε ελπίδα, είναι μια επικίνδυνη ψευδαίσθηση.

Σε μια από τις εντυπωσιακότερες αναλύσεις μετά τον Μαρξ, οι Ντελέζ και Γκουαταρί περιγράφουν τον καπιταλισμό ως ένα είδος σκοτεινής δυνητικότητας που στοίχειωνε όλα τα προηγούμενα κοινωνικά συστήματα. Το Κεφάλαιο, υποστηρίζουν, είναι το «ακατονόμαστο Πράγμα», το βδέλυγμα από το οποίο οι πρωτόγονες και φεουδαρχικές κοινωνίες «προσπαθούσαν προκαταβολικά να προστατευθούν». Όταν τελικά κάνει την εμφάνισή του, ο καπιταλισμός προκαλεί μια υπερβολική απομυθοποίηση του πολιτισμού. Είναι ένα σύστημα που δεν κυβερνάται πλέον από κανέναν υπερβατικό Νόμο αλλά, αντίθετα, αποσυναρμολογεί κάθε τέτοιο κώδικα και τον επανασυναρμολογεί *ad hoc*. Τα όρια του καπιταλισμού δεν τίθενται από κάποιο διάταγμα, αλλά προσδιορίζονται (και επαναπροσδιορίζονται) πραγματιστικά και αυτοσχεδιαστικά. Αυτό καθιστά τον καπιταλισμό ιδιαίτερα όμοιο με το Πράγμα στην ομώνυμη ταινία του Τζον Κάρπεντερ: μια τερατώδης, απείρως ελαστική οντότητα, ικανή να μεταβολίζει και να απορροφά

οτιδήποτε έρχεται σε επαφή μαζί της. Το Κεφάλαιο, λένε οι Ντελέζ και Γκουαταρί, είναι «μια παρδαλή ζωγραφιά αποτελούμενη από οτιδήποτε υπήρξε ποτέ», ένα παράξενο υβρίδιο του υπερ-μοντέρνου και του αρχαϊκού. Κατά την περίοδο που ακολούθησε από τότε που οι Ντελέζ και Γκουαταρί συνέγραψαν τους δύο τόμους του *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια* φαίνεται σαν οι απεδαφικοποιητικές τάσεις του καπιταλισμού να περιορίστηκαν στην οικονομία, αφήνοντας τον πολιτισμό έρμαιο των δυνάμεων της επανεδαφικοποίησης.

Αυτή η δυσφορία, η αίσθηση ότι τίποτα καινούργιο δεν υπάρχει, δεν είναι και η ίδια κάτι καινούργιο βεβαίως. Βρισκόμαστε στο διαβόητο «τέλος της ιστορίας» που διαλαλούσε ο Φουκουγιάμα μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Η θέση του Φουκουγιάμα ότι η ιστορία έφτασε στο απόγειό της με τον φιλελεύθερο καπιταλισμό μπορεί να χλευάστηκε ευρέως αλλά, στο επίπεδο του πολιτισμικού υποσυνείδητου έχει γίνει δεκτή, ακόμα και δεδομένη. Θα πρέπει να θυμόμαστε, βέβαια, ότι ακόμα και όταν τη διέδιδε ο Φουκουγιάμα, η ιδέα ότι η ιστορία έχει φτάσει στην «τελική ακτή» δεν ήταν μια απλή θριαμβολογία. Ο Φουκουγιάμα προειδοποίησε ότι η απαστράπτουσα πόλη του θα ήταν στοιχειωμένη, αλλά πίστευε ότι τα φαντάσματά της θα ήταν νιτσεικά και όχι μαρξικά. Μερικά από τα πιο προφητικά αποσπάσματα του Νίτσε είναι αυτά στα οποία περιγράφει τον «υπερκορεσμό μιας εποχής από την ιστορία». «[Η ιστορία] μπορεί να οδηγήσει σε μια επικίνδυνη διάθεση αυτοειρωνίας», έγραφε στο *Παράκαιροι στοχασμοί*, «και συνεπώς μέσα σε μια ακόμα πιο επικίνδυνη διάθεση κυνισμού», στην οποία η «κοσμοπολίτικη δακτυλοδειξία», η θέαση από απόσταση, αντικαθιστά την ενασχόληση και τη συμμετοχή. Αυτή είναι η κατάσταση του νιτσεικού Τελευταίου Ανθρώπου, ο οποίος έχει δει τα πάντα, αλλά είναι αποδυναμωμένος σε σημείο παρακμής ακριβώς από αυτή την υπερβολή της (αυτο)συνείδησης.

Η τοποθέτηση του Φουκουγιάμα είναι κατά κάποιον τρόπο η αντανάκλαση της διάσημης θέσης του Φρέντρικ Τζέιμσον, ότι ο μεταμοντερνισμός είναι «η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού». Ο Τζέιμσον υποστήριξε ότι η αποτυχία του μέλλοντος είναι μέρος ενός μεταμοντέρνου πολιτισμικού σκηνικού στο οποίο, όπως σωστά προέβλεψε, θα επικρατούσε το *pastiche* και οι τάσεις αναβίωσης. Δεδομένου του ότι ο Τζέιμσον έχει παρουσιάσει μια πειστική θέση σχετικά με τη συγγένεια ανάμεσα στη μεταμοντέρνα κουλτούρα και ορισμένες τάσεις του καταναλωτικού (ή μεταφορντικού) καπιταλισμού, θα φαινόταν επόμενο να μην υπάρχει καμία ανάγκη για την έννοια του καπιταλιστικού ρεαλισμού. Αυτό είναι εν μέρει αλήθεια. Αυτό που αποκαλώ καπιταλιστικό ρεαλισμό μπορεί να υπαχθεί στη ρουμπρίκα του μεταμοντερνισμού όπως τον όρισε ο Τζέιμσον. Όμως, παρ' όλη την ηρωική προσπάθεια του Τζέιμσον να ορίσει και να αποσαφηνίσει τον όρο, ο μεταμοντερνισμός παραμένει κατά κόρον αμφιλεγόμενος, και οι σημασίες του είναι ακόμα, με λογικό αλλά καθόλου βοηθητικό τρόπο, πολλαπλές και ρευστές. Επίσης, και αυτό έχει περισσότερη σημασία, θα ήθελα να υποστηρίξω ότι μερικές από τις διαδικασίες που περιέγραψε και ανέλυσε ο Τζέιμσον έχουν φορτιστεί και παλιώσει τόσο, που πλέον η φύση τους έχει αλλάξει.

Τελικά, είναι τρεις οι λόγοι που προτιμώ τον όρο «καπιταλιστικός ρεαλισμός» από τον όρο «μεταμοντερνισμός». Τη δεκαετία του '80, όταν ο Τζέιμσον άρχισε να προωθεί τη θέση του για τον μεταμοντερνισμό, υπήρχαν ακόμα πολιτικές εναλλακτικές στον καπιταλισμό, τουλάχιστον κατ' όνομα. Αυτό που έχουμε να αντιμετωπίσουμε σήμερα, ωστόσο, είναι μια πολύ βαθύτερη, πολύ πιο διαβρωτική αίσθηση εξάντλησης, πολιτισμικής και πολιτικής στειρότητας. Στη δεκαετία του '80, ο «Πραγματικά Υπαρκτός Σοσιαλισμός» επέμενε ακόμα, αν και βρισκόταν στην τελική φάση κατάρρευσής του. Στη Βρε-

τανία, οι διαχωριστικές γραμμές του ταξικού ανταγωνισμού αποκαλύφθηκαν εξολοκλήρου σε περιστατικά όπως η απεργία των μεταλλωρύχων του 1984-85. Η ήττα των μεταλλωρύχων ήταν μια σημαντική στιγμή στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού ρεαλισμού, σημαντική τόσο στη συμβολική του διάσταση όσο και στα πρακτικά αποτελέσματα. Το κλείσιμο των στοών στηρίχθηκε ακριβώς πάνω στο επιχείρημα ότι το να διατηρηθούν ανοιχτές δεν ήταν «οικονομικά ρεαλιστικό», και στους μεταλλωρύχους δόθηκε ο ρόλος των τελευταίων ηθοποιών σε ένα καταδικασμένο προλεταριακό ρομάντζο. Η δεκαετία του '80 ήταν η περίοδος που ο καπιταλιστικός ρεαλισμός υποστηρίχθηκε και εγκαθιδρύθηκε, όταν το δόγμα της Μάργκαρετ Θάτσερ ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική»* -πιο περιληπτικό σλόγκαν για τον καπιταλιστικό ρεαλισμό δεν θα μπορούσε να φανταστεί κανείς- έγινε μια σκληρά αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Δεύτερον, ο μεταμοντερνισμός παρουσίαζε κάποια συγγένεια με τον μοντερνισμό. Το έργο του Τζέιμσον πάνω στον μεταμοντερνισμό ξεκινούσε με τη διερεύνηση της ιδέας που αγαπούσαν ο Αντόρνο και οι όμοιοί του, ότι ο μοντερνισμός διέθετε επαναστατικές δυνατότητες χάρη στις φορμαλιστικές του καινοτομίες και μόνο. Αντίθετα, αυτό που παρατηρούσε ο Τζέιμσον ήταν η ενσωμάτωση των μοντερνιστικών μοτίβων μέσα στη λαϊκή κουλτούρα (αίφνης, για παράδειγμα, οι τεχνικές των Σουρεαλιστών εμφανίζονταν στη διαφήμιση). Ταυτόχρονα, καθώς συγκεκριμένες μοντερνιστικές φόρμες απορροφούνταν και εμπορευματοποιούνταν, τα πιστεύω του μοντερνισμού -η υποτιθέμενη πίστη του στον ελιτισμό και το μονολογικό, κάθετο πολιτισμικό μοντέλο του- δέχτηκαν προκλήσεις και τελικά απορρίφθηκαν στο όνομα της «διαφοράς», της «διαφορετικότητας» και της «πολλαπλότητας». Ο καπιταλιστικός

* Σ.τ.μ: TINA - There Is No Alternative.

ρεαλισμός δεν αντιτίθεται πλέον με τέτοιο τρόπο στον μοντερνισμό. Αντιθέτως, λαμβάνει την εξαφάνιση του μοντερνισμού ως δεδομένη: ο μοντερνισμός είναι πλέον κάτι που μπορεί μεν να επιστρέφει περιοδικά, αλλά μόνο σαν ένα παγωμένο αισθητικό στυλ, και ποτέ σαν ιδεώδες τρόπο ζωής.

Τρίτον, μια ολόκληρη γενιά έχει μεσολαβήσει από την κατάρρευση του Τείχους του Βερολίνου. Στις δεκαετίες του '60 και του '70, ο καπιταλισμός έπρεπε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του να ενσωματώσει και να απορροφήσει ενέργειες έξω από αυτόν. Πλέον έχει το αντίθετο πρόβλημα: έχοντας πολύ επιτυχημένα ενσωματώσει την εξωτερικότητα, πώς μπορεί να λειτουργήσει χωρίς ένα «εξωτερικό» προς οικειοποίηση και αποικιοποίηση; Για τους περισσότερους κάτω των είκοσι ετών στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, η έλλειψη εναλλακτικών στον καπιταλισμό δεν τίθεται καν ως ζήτημα. Ο καπιταλισμός καταλαμβάνει αδιάλειπτα τους ορίζοντες του νοητού. Ο Τζέιμσον ανέφερε με τρόμο τους τρόπους με τους οποίους ο καπιταλισμός είχε εμποτίσει το ίδιο το ασυνείδητο: σήμερα, το γεγονός ότι ο καπιταλισμός είχε αποικίσει το υποσυνείδητο του πληθυσμού είναι τόσο αυτονόητο που πλέον δεν αξίζει καν τον κόπο να σχολιαστεί.

Καθώς θα ήταν επικίνδυνο και αποπροσανατολιστικό να φανταστούμε ότι το κοντινό παρελθόν αποτελούσε μια ιδανική συνθήκη γεμάτη με πολιτικές δυνατότητες, θα ήταν καλό να θυμόμαστε και τον ρόλο που έπαιξε η εμπορευματοποίηση στην πολιτισμική παραγωγή κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται ότι έχει λήξει η παλιά διαμάχη μεταξύ *μεταστροφής* (detournement) και *ανάληψης*, μεταξύ υπονομευσης και ενσωμάτωσης. Αυτό που αντιμετωπίζουμε τώρα δεν είναι η ενσωμάτωση υλικών που φαινόταν να κατέχουν υπονομευτικές δυνατότητες, αλλά αντίθετα, η *προενσωμάτωσή* τους; η προληπτική μορφοποίηση και διαμόρφωση των επιθυμιών, των φιλοδοξιών και των ελπίδων από την καπιτα-

λιστική κουλτούρα. Δείτε, για παράδειγμα, την εγκαθίδρυση των «εναλλακτικών» ή «ανεξάρτητων» πολιτισμικών ζωνών, οι οποίες επαναλαμβάνουν διαρκώς παλιότερες χειρονομίες επανάστασης και ανταγωνισμού σαν να ήταν η πρώτη φορά. Το «εναλλακτικό» και το «ανεξάρτητο» δεν συνιστούν κάτι εξωτερικό της κυρίαρχης κουλτούρας - αντίθετα είναι στυλ, τα *κυρίαρχα* στυλ, μέσα στο κυρίαρχο. Κανείς δεν ενσωμάτωσε (ούτε αντιμετώπισε) περισσότερο αυτό το αδιέξοδο από τον Κερτ Κομπέιν και τους Nirvana. Μέσα στη φοβερή ατονία και την τυφλή οργή του, ο Κομπέιν έμοιαζε να δίνει φωνή στη μελαγχολία της γενιάς που ήρθε «μετά την ιστορία», της οποίας η κάθε κίνηση ήταν αναμενόμενη, υπό παρακολούθηση, πουλημένη και αγορασμένη πριν καν συμβεί. Ο Κομπέιν ήξερε ότι αποτελεί ακόμα ένα κομμάτι του θεάματος, ότι τίποτα δεν πουλάει καλύτερα στο MTV από μια διαμαρτυρία ενάντια στο MTV. Ήξερε ότι κάθε κίνησή του ήταν ένα προσχδιασμένο κλισέ, ήξερε ότι ακόμα και η ίδια η συνειδητοποίηση του γεγονότος ήταν κλισέ. Το αδιέξοδο που παρέλυε τον Κομπέιν ήταν ακριβώς αυτό που περιέγραφε ο Τζέιμσον: όπως και η μεταμοντέρνα κουλτούρα εν γένει, έτσι και ο Κομπέιν βρέθηκε σε «έναν κόσμο όπου η στιλιστική πρωτοτυπία είναι πλέον αδύνατη, [όπου] ό,τι έχει απομείνει είναι η απομίμηση νεκρών στυλ, η ομιλία μέσα από τις μάσκες και τις φωνές των στυλ στο μουσείο του φαντασιακού». Εκεί, ακόμα και η επιτυχία σήμαινε αποτυχία, μιας και το να επιτύχεις θα σηματοδοτούσε μονάχα τη μετατροπή σου σε φρέσκο κρέας με το οποίο θα μπορούσε να τραφεί το σύστημα. Η υψηλή υπαρξιακή αγωνία των Nirvana και του Κομπέιν, όμως, ανήκει σε μια παλιότερη στιγμή: αυτό που τους διαδέχτηκε ήταν ένα ροκ-κολάζ που αναπαρήγαγε τις μορφές του παρελθόντος χωρίς καμία ανησυχία.

Ο θάνατος του Κομπέιν επιβεβαίωσε την ήττα και την ενσωμάτωση των ουτοπικών, προμηθεϊκών φιλοδοξιών του

ροκ. Όταν αυτός πέθανε, το ροκ άρχιζε ήδη να επισκιάζεται από το χιπ χοπ, του οποίου η παγκόσμια επιτυχία προϋπέθετε ακριβώς αυτού του είδους την προ-ενσωμάτωση από το κεφάλαιο στην οποία αναφέρθηκα προηγουμένως. Για μεγάλο μέρος του χιπ χοπ, κάθε «αφελής» ελπίδα ότι η νεανική κουλτούρα θα μπορούσε να αλλάξει οτιδήποτε έχει αντικατασταθεί από τον ξεροκέφαλο εναγκαλισμό μιας βίαια αναγωγιστικής εκδοχής της «πραγματικότητας». «Στο χιπ χοπ», κατέδειξε ο Simon Reynolds σε ένα δοκίμιο του στο περιοδικό *The Wire* το 1996,

το «πραγματικό» έχει δύο έννοιες. Πρώτον, σημαίνει την αυθεντική, ασυμβίβαστη μουσική που αρνείται να ξεπουληθεί στη μουσική βιομηχανία και να απαλύνει το μήνυμά της για να φτάσει ένα ευρύτερο κοινό. Το «πραγματικό» σημαίνει επίσης ότι η μουσική αντικατοπτρίζει μια «πραγματικότητα» που συνίσταται από την οικονομική επισφάλεια του ύστερου καπιταλισμού, τον συστημικό ρατσισμό και την αυξημένη παρακολούθηση και παρενόχληση της νεολαίας από την αστυνομία. Το «πραγματικό» σημαίνει τον θάνατο του κοινωνικού: Σημαίνει εταιρίες οι οποίες, όταν το κέρδος τους αυξάνεται, δεν αυξάνουν τους μισθούς, ούτε βελτιώνουν τις εργασιακές συνθήκες, αλλά... περικόπτουν (μέσω της απόλυσης του μόνιμου εργατικού δυναμικού, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα ρευστό εργατικό δυναμικό, γεμάτο με εργαζόμενους μερικής απασχόλησης και ελεύθερους επαγγελματίες δίχως επαγγελματικά οφέλη ή επαγγελματική ασφάλεια).

Εντέλει, ήταν ακριβώς η παρουσίαση αυτής της πρώτης εκδοχής του πραγματικού -του «ασυμβίβαστου»- από το χιπ χοπ που ενεργοποίησε την εύκολη απορρόφηση του από τη δεύτερη εκδοχή, την πραγματικότητα της οικονομικής επισφάλειας του ύστερου καπιταλισμού, όπου μια τέτοια αυθεντικότητα αποδείχθηκε ιδιαίτερα εμπορεύσιμη. Η gangster rap

ούτε απλώς αντανακλά προϋπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες, όπως πολλοί από τους οπαδούς της υποστηρίζουν, ούτε είναι απλώς η αιτία αυτών των συνθηκών, όπως υποστηρίζουν οι κριτικοί της - μάλλον, είναι το κύκλωμα όπου το χιπ χοπ και το ύστερο καπιταλιστικό κοινωνικό πεδίο αλληλοτρέφονται, αποτελώντας ένα από τα μέσα με τα οποία ο καπιταλιστικός ρεαλισμός μεταμορφώνεται σε ένα είδος αντιμυθικού μύθου. Η συνάφεια μεταξύ του χιπ χοπ και των γκανγκστερικών φιλμ όπως ο *Σημαδεμένος*, η τριλογία του *Νουού*, το *Reservoir Dogs*, το *Καλά παιδιά* και το *Pulp Fiction*, προκύπτει από την κοινή τους δήλωση ότι έχουν απογυμνώσει τον κόσμο από συναισθηματικές ψευδαισθήσεις και ότι τον βλέπουν «ως αυτό που πραγματικά είναι»: ένας χομπσικός πόλεμος όλων εναντίον όλων, ένα σύστημα αέναης εκμετάλλευσης και γενικευμένης εγκληματικότητας. Στο χιπ χοπ, γράφει ο Reynolds, «το να "γίνεις πραγματικός" σημαίνει το να έρχεσαι αντιμέτωπος με μια φυσική κατάσταση όπου σκύλος τρώει σκύλο, όπου είσαι είτε νικητής είτε χαμένος, και όπου οι περισσότεροι θα είναι χαμένοι».

Η ίδια νεο-νουάρ κοσμοθεωρία μπορεί να βρεθεί στα κόμικς του Φρανκ Μίλερ και τα μυθιστορήματα του Τζέιμς Ελρόι. Υπάρχει ένα είδος μάτσο απομυθοποίησης στα έργα του Μίλερ και του Ελρόι. Παριστάνουν τους ψύχραιμους παρατηρητές που αρνούνται να ωραιοποιήσουν τον κόσμο έτσι ώστε να ταιριάζει στις υποτιθέμενα απλές ηθικές δυαδικότητες του υπερηρωικού κόμικ και του παραδοσιακού αστυνομικού μυθιστορήματος. Ο «ρεαλισμός» εδώ είναι μάλλον υπογραμμισμένος, παρά υποβαθμισμένος, από την εμμονή τους στη μακαβριότητα - ακόμα και αν η υπερβολική επιμονή στη σκληρότητα, την προδοσία και την αγριότητα καταλήγει σύντομα παρωδιακή και στους δύο συγγραφείς. «Στο απόλυτο σκοτάδι του», έγραφε ο Μάικ Ντέιβις για τον Ελρόι το 1992, «δεν έχει απομείνει φως έτσι ώστε να δημιουργηθούν

σκιές, και το κακό γίνεται μια εγκληματολογική κοινοτοπία. Το αποτέλεσμα μοιάζει ιδιαίτερα με την ηθική υφή της εποχής των Ρίγκαν και Μπους: μια υπερβολική δόση διαφθοράς που αποτυγχάνει πλέον να εξοργίσει ή να προκαλέσει ενδιαφέρον». Αυτή η αναισθητοποίηση όμως, υπηρετεί μια λειτουργία για τον καπιταλιστικό ρεαλισμό: Ο Ντέιβις υπέθεσε ότι «ο ρόλος του L.A. noir» μπορεί να ήταν «η πριμοδότηση της ανάδυσης του *homo reaganus*».

Τι θα συνέβαινε σε μια διαδήλωση που
θα πήγαιναν όλοι;

Στην gangster rap, όπως και στον Ελρόι, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός εκφράζεται ως *υπερταύτιση* με το κεφάλαιο στην πιο αδηφάγο του έκφανση, όμως αυτό δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις. Στην πραγματικότητα, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός δεν λειτουργεί αποκλείοντας τον αντικαπιταλισμό. Αντίθετα -και όπως προβοκατόρικα έχει καταδείξει ο Ζίζεκ- ο αντικαπιταλισμός είναι ευρέως διάχυτος μέσα στον καπιταλισμό. Ξανά και ξανά, ο κακός στις χολιγουντιανές ταινίες είναι τελικά η «κακή επιχείρηση». Αυτός ο επιδερμικός αντικαπιταλισμός κάθε άλλο παρά υποβαθμίζει τον καπιταλιστικό ρεαλισμό - στην πραγματικότητα τον ενισχύει. Πάρτε για παράδειγμα το *Wall-E* (Γουόλ-Υ, 2008) της Disney/Pixar. Στην ταινία, ο πλανήτης Γη είναι τόσο λεηλατημένος που δεν μπορεί πλέον να κατοικηθεί από ανθρώπους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο καταναλωτικός καπιταλισμός και οι επιχειρήσεις -ή μάλλον μία μεγαλοεπιχείρηση, η Buy 'n' Large- είναι οι υπεύθυνοι αυτής της λεηλασίας. Και όταν τελικά βλέπουμε τους ανθρώπους στην απόκοσμή τους εξορία, αυτοί είναι παιδιάστικοι και υπέρβαροι, επικοινωνούν μέσα από οθόνες, μεταφέρονται με μεγάλες μηχανικές καρέκλες και τρέφονται με έναν απροσδιόριστο πολτό.

Αυτό που συναντάμε εδώ είναι ένα όραμα ελέγχου και επικοινωνίας πολύ κοντινό στις αντιλήψεις του Ζαν Μποντριγιάρ, όπου η υποδούλωση δεν συνιστά πλέον υποταγή σε ένα

εξωτερικό θέαμα, αντίθετα μας προσκαλεί σε συμμετοχή και αλληλεπίδραση μαζί της. Φαίνεται ότι το κινηματογραφικό ακροατήριο είναι το ίδιο το αντικείμενο αυτής της σάτιρας, γεγονός που έκανε ορισμένους δεξιούς θεατές να απηυδίσουν, κατηγορώντας την Disney/Pixar για επίθεση στο ίδιο της το κοινό. Παρ' όλα αυτά, αυτού του είδους η ειρωνεία περισσότερο τρέφει παρά αντιτίθεται στον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Ταινίες σαν το *Γουόλ-Υ* παραδειγματίζουν αυτό που ο Robert Pfaller έχει ονομάσει «δια-παθητικότητα»: η ταινία είναι αντικαπιταλιστική για λογαριασμό μας, επιτρέποντάς μας να συνεχίσουμε να καταναλώνουμε με ασυδοσία. Ο ρόλος της καπιταλιστικής ιδεολογίας δεν είναι να θέσει ρητά κάποιο ζήτημα όπως κάνει η προπαγάνδα, αλλά να συγκαλύψει το γεγονός ότι οι λειτουργίες του Κεφαλαίου δεν βασίζονται σε κάποιου είδους υποκειμενική πεποίθηση. Είναι αδύνατο να διανοηθούμε τον φασισμό ή τον σταλινισμό δίχως την προπαγάνδα, αλλά ο καπιταλισμός μπορεί να επελαύνει με άνεση, ίσως και ακόμα καλύτερα, χωρίς να τον υπερασπίζεται κανείς. Η συμβολή του Ζίζεκ εδώ είναι ανεκτίμητη.

«Με την κλασική έννοια της ιδεολογίας, κατά την οποία η ψευδαίσθηση τοποθετείται στο πεδίο της γνώσης», υποστηρίζει,

τότε η κοινωνία του σήμερα πρέπει να εμφανίζεται ως μετα-ιδεολογική: η προελαύνουσα ιδεολογία είναι ο κυνισμός· οι άνθρωποι δεν πιστεύουν πια στην ιδεολογική αλήθεια· δεν παίρνουν τα ιδεολογικά κατηγορήματα στα σοβαρά. Παρ' όλα αυτά, το δομικό επίπεδο της ιδεολογίας δεν είναι ένα επίπεδο όπου η ψευδαίσθηση συγκαλύπτει την πραγματική τάξη πραγμάτων αλλά αυτό μιας (υποσυνείδητης) φαντασίωσης που δομεί την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα. Και σε αυτό το επίπεδο, απέχουμε παρασάγγας από το να γίνουμε μια μετα-ιδεολογική κοινωνία. Η κυνική αποστασιοποίηση είναι απλά ένας τρόπος

[...] να εθελουφλούμε απέναντι στη δομική εξουσία της ιδεολογικής φαντασίωσης: ακόμα και αν δεν παίρνουμε τα πράγματα στα σοβαρά, ακόμα και αν διατηρούμε μια ειρωνική απόσταση, συνεχίζουμε να τα κάνουμε.

Η καπιταλιστική ιδεολογία, υποστηρίζει ο Ζίζεκ, συνίσταται ακριβώς στην υπερεκτίμηση της πίστης - με την έννοια της εσωτερικής υποκειμενικής στάσης- εις βάρος των πεποιθήσεων που εκθέτουμε και εξωτερικεύουμε στη συμπεριφορά μας. Όσο πιστεύουμε (κατά βάθος) ότι ο καπιταλισμός είναι κακός, είμαστε ελεύθεροι να συνεχίσουμε να εμπλεκόμαστε σε καπιταλιστικές ανταλλακτικές σχέσεις. Σύμφωνα με τον Ζίζεκ, ο καπιταλισμός βασίζεται γενικά στη δομή της άρνησης. Πιστεύουμε ότι το χρήμα δεν είναι παρά ασήμαντα κέρματα χωρίς εγγενή αξία, ωστόσο *συμπεριφερόμαστε* σαν να είχαν ιερή αξία. Πέραν τούτου, η συμπεριφορά αυτή στηρίζεται ακριβώς στην παραπάνω άρνηση - μπορούμε να φетиχοποιούμε το χρήμα στις πράξεις μας μόνο και μόνο επειδή έχουμε ήδη λάβει μια ειρωνική απόσταση από το χρήμα στο μυαλό μας.

Ο επιχειρησιακός αντικαπιταλισμός θα ήταν ασήμαντος αν μπορούσε να διαφοροποιηθεί από ένα αυθεντικά αντικαπιταλιστικό κίνημα. Ωστόσο, πριν καν ακόμα η ορμή του ανακοπεί από τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου, το λεγόμενο αντικαπιταλιστικό κίνημα φαινόταν κι αυτό να έχει υποκύψει κατά πολύ στον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Καθότι ανήμπορο να αντιπροτείνει ένα συνεκτικό εναλλακτικό πολιτικο-οικονομικό μοντέλο στη θέση του καπιταλισμού, προέκυπτε η υποψία ότι ο πραγματικός του στόχος δεν ήταν να αντικαταστήσει τον καπιταλισμό αλλά να μετριάσει τις χειρότερες υπερβολές του. Και καθώς η δραστηριότητά του έτεινε να πάρει τη μορφή οργάνωσης διαδηλώσεων αντί της πολιτικής οργάνωσης, υπήρχε η αίσθηση ότι το αντικαπιταλιστικό κίνημα αποτελούνταν από

μια σειρά εξωφρενικών αιτημάτων, στα οποία δεν περίμενε καμία ανταπόκριση. Οι διαδηλώσεις γενικά αποτελούν απλά ένα καρναβαλικό θορυβώδες παρασκήνιο του καπιταλιστικού ρεαλισμού και οι αντικαπιταλιστικές διαδηλώσεις συγκεκριμένα παρουσιάζουν μάλλον πολλά κοινά με μεγάλες εταιρικές διοργανώσεις όπως το Live 8' το 2005, με το αδιανόητό τους αίτημα προς τους πολιτικούς να πατάξουν τη φτώχεια μέσω της νομοθετικής οδού.

Το Live 8 ήταν ένα περίεργο είδος διαδήλωσης, μια διαδήλωση με την οποία ο καθένας θα μπορούσε να ταυτιστεί - αρέσει άλλωστε σε κανέναν η φτώχεια; Και δεν είναι ότι το Live 8 υπήρξε μια «υποδεέστερη» μορφή διαδήλωσης. Αντιθέτως, η λογική της διαδήλωσης αποκαλύφθηκε στο Live 8 στην πλέον καθαρή της μορφή. Η τάση της δεκαετίας του '60 προς τη διαμαρτυρία προϋπέθετε την ύπαρξη ενός κακόβουλου Πατέρα, κήρυκα μιας αρχής της πραγματικότητας που (υποτίθεται) σκληρά και αυθαίρετα αρνείται το «δικαίωμα» στην πλήρη απόλαυση. Αυτός ο Πατέρας έχει απεριόριστη πρόσβαση σε πόρους, αλλά εγωιστικά -και αναίσθητα- τους αποθησαυρίζει. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι ο καπιταλισμός αλλά η ίδια η διαδήλωση που βασίζεται στον σχηματισμό του Πατρός. Μία από τις επιτυχίες της σύγχρονης παγκόσμιας ελίτ είναι η αποφυγή της ταύτισής της με τη φιγούρα του θησαυρίζοντος Πατέρα, παρότι η «πραγματικότητα» που επιβάλλει στους νέους είναι *σημαντικά σκληρότερη* από τις συνθήκες ενάντια στις οποίες

* Σ.τ.μ.: Το Live 8 ήταν μια σειρά συναυλιών που έγιναν στις 2 και 6 Ιουλίου του 2005, στις χώρες G8 και στη Νότια Αφρική, κανονισμένες ώστε να προηγηθούν της συνόδου του G8 που πραγματοποιήθηκε στη Σκωτία, στις 6 και 8 του ίδιου μήνα. Είχαν φιλανθρωπικό χαρακτήρα, αφού συγκεντρώναν χρήματα για τις φτωχές χώρες, ιδίως της Αφρικής. Οι συναυλίες αναμεταδόθηκαν από 182 τηλεοπτικά δίκτυα και από 2.000 ραδιοφωνικούς σταθμούς παγκοσμίως, ενώ σε αυτές συμμετείχαν πάνω από 1.000 μουσικοί.

διαδήλωναν στη δεκαετία του '60. Πράγματι, ήταν φυσικά η ίδια η παγκόσμια ελίτ -με τη μορφή διασκεδαστών όπως ο Richard Curtis και ο Μπόνο- που διοργάνωσε το Live 8.

Το να διεκδικήσουμε μια πραγματική πολιτική βούληση σημαίνει πρώτα απ' όλα να αποδεχτούμε το άλεσμά μας από την ανελέητη κιμαδομηχανή του Κεφαλαίου *στο επίπεδο της επιθυμίας*. Αυτό που αρνούμαστε μέσω της μετάθεσης του κακού και της άγνοιας σε φαντασματικούς Άλλους είναι η συνηνοχή στα διεθνή δίκτυα καταπίεσης. Πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ο καπιταλισμός αποτελεί μεν μια υπερ-αφηρημένη, απρόσωπη δομή, όμως ταυτόχρονα δεν θα ήταν τίποτα χωρίς τη δική μας συμβολή. Η πιο γοτθική περιγραφή του Κεφαλαίου είναι και η πιο ακριβής. Το Κεφάλαιο είναι ένα αφαιρετικό παράσιτο, ένα ακόρεστο βαμπίρ και ένας δημιουργός ζόμπι, αλλά η ζωντανή σάρκα που μετατρέπει σε νεκρή εργασία είναι η δική μας και τα ζόμπι που δημιουργεί είμαστε εμείς. Κατά μία έννοια, η πολιτική ελίτ *είναι* στην υπηρεσία μας: η άθλια υπηρεσία που μας παρέχει είναι το ξέπλυμα της λήμπιντό μας, η υποχρεωτική αντιπροσώπευση των απωθημένων μας επιθυμιών για λογαριασμό μας, σαν να μην είχαμε καμία σχέση με αυτές.

Ο ιδεολογικός εκβιασμός που λαμβάνει χώρα ήδη από τις πρώτες συναυλίες Live Aid το 1985, επιμένει ότι «φιλεύσπλαχνα άτομα» θα μπορούσαν να δώσουν τέλος στην πείνα άμεσα, χωρίς την ανάγκη πολιτικής λύσης ή συστημικής αναδιάρθρωσης. Πρέπει να δράσουμε άμεσα, μας είπαν, η πολιτική πρέπει να ανασταλεί στο όνομα της αμεσότητας. Η μάρκα Product Red του τραγουδιστή των U2 Μπόνο ήθελε να απεμπολήσει μέχρι και τον φιλανθρωπικό μεσάζοντα. «Η φιλανθρωπία είναι σαν τη χίπικη μουσική, κρατάμε ο ένας το χέρι του άλλου», διακήρυττε ο Μπόνο. «Η (Product) Red είναι περισσότερο σαν το πανκ-ροκ, το χιπ-χοπ, πρέπει να το νιώσουμε σαν σκληρή εμπόριο». Το θέμα δεν ήταν να προσφερθεί

μια εναλλακτική στον καπιταλισμό. Αντίθετα, ο «πανκ-ροκ» ή «χιπ-χοπ» χαρακτήρας συνίστατο στη «ρεαλιστική» αποδοχή του καπιταλισμού ως του μοναδικού παιχνιδιού στην πιάτσα. Ο σκοπός ήταν απλά να διασφαλιστεί ότι ένα μερίδιο των εσόδων συγκεκριμένων συναλλαγών θα πήγαινε σε καλούς σκοπούς, υπό τη φαντασίωση ότι ο δυτικός καταναλωτισμός όχι μόνο δεν έχει καμία εσωτερική εμπλοκή σε παγκόσμιες συστημικές ανισότητες, αλλά ότι μπορεί και να τις επιλύσει. Το μόνο που χρειάζεται να κάνουμε είναι να αγοράσουμε τα κατάλληλα προϊόντα.

Ο καπιταλισμός και το Πραγματικό

Ο «καπιταλιστικός ρεαλισμός» δεν είναι πρωτότυπος όρος. Χρησιμοποιούνταν ήδη από τη δεκαετία του '60, από ένα γκρουπ καλλιτεχνών της γερμανικής ποπ, όπως και από τον Michael Shudson στο βιβλίο του *Advertising, The Uneasy Persuasion* (1984), στο πλαίσιο αναφοράς στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό. Η δικιά μου χρήση του όρου, παρ' όλα αυτά, του προσδίδει ένα επεκτατικό -ακόμα και υπερβολικό- νόημα. Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός, όπως τον εννοώ, δεν περιορίζεται στην τέχνη ή στην ψευδοπροπαγάνδα που μεταχειρίζεται η διαφήμιση. Είναι περισσότερο μια διάχυτη *ατμόσφαιρα*, που επηρεάζει όχι μόνο την παραγωγή κουλτούρας αλλά και τη ρύθμιση της εργασίας και της εκπαίδευσης, και που δρα σαν ένα είδος *αόρατου φράγματος* που οριοθετεί τη σκέψη και τη δράση.

Αν ο καπιταλιστικός ρεαλισμός είναι τόσο αρραγής, και αν όλες οι σύγχρονες μορφές αντίστασης είναι τόσο απέλπιδες και ανίκανες, πού θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε τη γένεση μιας αποτελεσματικής πρόκλησης; Μια ηθική κριτική στον καπιταλισμό, η οποία επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους αυτός οδηγεί στην εξαθλίωση, μονάχα ενδυναμώνει τον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Ο πόλεμος, η πείνα και η φτώχεια μπορούν να παρουσιαστούν σαν αναπόσπαστα κομμάτια της πραγματικότητας, ενώ κάθε ελπίδα ότι αυτές οι μορφές εξαθλίωσης μπορούν και να έχουν τέλος εκμηδενίζεται εύκολα, χρωματισμένη ως αφελής ουτοπισμός. Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός μπορεί να απειληθεί μόνο αν εκτεθεί με κάποιον

τρόπο ως ασυνεπής ή αστήρικτος· εάν, λόγου χάρη, ο φαινομενικός «ρεαλισμός» του καπιταλισμού αποδειχτεί κάθε άλλο παρά τέτοιος.

Είναι αυτονόητο πως οτιδήποτε πληροί τα κριτήρια του «ρεαλιστικού», αυτού που ανά πάσα στιγμή φαντάζει δυνατό στο κοινωνικό πεδίο, ορίζεται από μια σειρά πολιτικών αποφάσεων. Μια ιδεολογική θέση δεν μπορεί να σημειώσει επιτυχία μέχρι να φυσικοποιηθεί, και δεν μπορεί να φυσικοποιηθεί όσο θεωρείται περισσότερο αξία παρά γεγονός. Συνεπώς, ο νεοφιλελευθερισμός έχει επιδιώξει να καταργήσει την ίδια την κατηγορία της αξίας με την ηθική έννοια. Στη διάρκεια των προηγούμενων τριάντα χρόνων, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός έχει εγκαθιδρύσει μια «επιχειρηματική οντολογία» με χαρακτηριστική επιτυχία, κατά την οποία είναι απλώς πασιφανές ότι τα πάντα στην κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων των συστημάτων υγείας και εκπαίδευσης, θα πρέπει να λειτουργούν ως επιχειρήσεις. Όπως έχουν υπογραμμίσει μια σειρά ριζοσπαστικών θεωρητικών από τον Μπρεχτ μέχρι τον Φουκώ και τον Μπαντιού, οι πολιτικές χειραφέτησης πρέπει πάντα να καταστρέφουν το προσωπείο μιας «φυσικής τάξης», πρέπει να αποκαλύπτουν αυτό που παρουσιάζεται αναγκαίο και αναπόδραστο ως μια απλή ενδεχομενικότητα, όπως πρέπει και να κάνουν αυτό που προηγουμένως θεωρείτο αδύνατο να μοιάζει εφικτό. Αξίζει να αναλογιστούμε όπ αυτό που τώρα θεωρείται ρεαλιστικό ήταν κι αυτό κάποτε «αδύνατο»: το μπαράζ ιδιωτικοποιήσεων που έλαβε χώρα στη δεκαετία του '80 θα φάνταζε αδιανόητο μια δεκαετία πριν, και το τωρινό πολιτικοοικονομικό τοπίο (με τα συνδικάτα σε αδράνεια, και τις αποκρατικοποιήσεις των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας και των σιδηροδρόμων) μόλις που θα μπορούσε να το είχε φανταστεί κανείς το 1975. Αντίστροφα, αυτό που κάποτε ήταν κατ' εξοχήν εφικτό τώρα θεωρείται μη ρεαλιστικό. «Η εκμοντερνοποίηση», παρατηρεί πικρά ο Μπαντιού, «είναι το

όνομα ενός αυστηρού και δουλοπρεπούς ορισμού του εφικτού. Αυτές οι "μεταρρυθμίσεις" στοχεύουν απαρέγκλιτα στο να καταστήσουν αδύνατο αυτό που φάνταζε (κυρίως) εφικτό, και στο να κάνουν επικερδές (για την κυρίαρχη ολιγαρχία) αυτό που πρότερα δεν ήταν».

Σε αυτό το σημείο αξίζει ίσως να εισαγάγουμε μια στοιχειώδη θεωρητική διάκριση των λακανικών ψυχαναλυτών, στην επικαιροποίηση των οποίων ο Ζίζεκ έχει συμβάλει ιδιαίτερα: στη διαφορά μεταξύ του Πραγματικού και της πραγματικότητας. Όπως εξηγεί η Alenka Zupancic, η θέση της ψυχανάλυσης για την αρχή της πραγματικότητας μας προτρέπει να είμαστε καχύποπτοι σχετικά με κάθε πραγματικότητα που παρουσιάζει τον εαυτό της ως φυσική. «Η αρχή της πραγματικότητας», γράφει η Zupancic,

δεν είναι κάποιου είδους φυσικός τρόπος που σχετίζεται με την τάξη πραγμάτων [...] Η αρχή της πραγματικότητας είναι ιδεολογικά μεσολαβημένη· κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι αποτελεί την υψηλότερη μορφή ιδεολογίας, μια ιδεολογία η οποία παρουσιάζει τον εαυτό της ως αναγκαιότητα εμπειρικών (ή βιολογικών ή οικονομικών) δεδομένων (που τείνουμε να αντιλαμβανόμαστε ως μη-ιδεολογικά). Ακριβώς εδώ είναι που θα πρέπει να επαγρυπνούμε ώστε να εντοπίσουμε τη λειτουργία της ιδεολογίας.

Για τον Λακάν, το Πραγματικό είναι αυτό που οποιαδήποτε «πραγματικότητα» πρέπει να απωθήσει· όντως, η πραγματικότητα συγκροτεί τον εαυτό της ακριβώς μέσω αυτής της απόθησης. Το Πραγματικό είναι ένα μη αναπαραστάσιμο Χ, ένα τραυματικό κενό που μπορεί μόλις να διακριθεί στα θραύσματα και τις ασυνέπειες στο πεδίο της φαινομενικής πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, μια στρατηγική ενάντια στον καπιταλιστικό ρεαλισμό θα μπορούσε να περιλαμβάνει

την επίκληση στα Πραγματικά που διατρέχουν την πραγματικότητα που μας παρουσιάζει ο καπιταλισμός.

Οι περιβαλλοντικές καταστροφές είναι ένα τέτοιο είδος Πραγματικού. Σίγουρα, κατά ένα μέρος, ίσως να φαίνεται ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα κάθε άλλο παρά «μη αναπαραστάσιμα κενά» αποτελούν για την καπιταλιστική κουλτούρα. Η κλιματική αλλαγή και η απειλή της εξάντλησης των φυσικών πόρων λιγότερο αντιμετωπίζονται και περισσότερο ενσωματώνονται στη διαφήμιση και το μάρκετινγκ. Εκείνο που υπογραμμίζεται από την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής καταστροφής είναι η φαντασιακή δομή πάνω στην οποία βασίζεται ο καπιταλιστικός ρεαλισμός: η υπόθεση ότι οι πόροι είναι άπειροι, ότι η ίδια η γη είναι απλώς ένας φλοιός τον οποίο το Κεφάλαιο θα μπορέσει σε ένα συγκεκριμένο σημείο απλά να αποβάλει σαν χρησιμοποιημένο δέρμα (προς το τέλος, το Γουόλ-Υ παρουσιάζει μια εκδοχή αυτής της φαντασίας - της ιδέας ότι η αέναη επέκταση του Κεφαλαίου είναι δυνατή, ότι το Κεφάλαιο μπορεί να πολλαπλασιάζεται χωρίς εργασία [στο εξωκοσμικό σκάφος Axiom όλη η εργασία αναλαμβάνεται από ρομπότ]· ότι η εξάντληση των φυσικών πόρων είναι μόνο μια προσωρινή δυσλειτουργία και ότι, μετά από μια κατάλληλη περίοδο ανάρρωσης, το Κεφάλαιο θα μπορέσει να μετασηματίσει τον πλανήτη και να τον επαναποικίσει). Ακόμα κι έτσι, η περιβαλλοντική καταστροφή παρουσιάζεται στον ύστερο καπιταλισμό μόνο σαν ένα είδος προσομοίωσης, αφού οι πραγματικές της επιπλοκές είναι πολύ τραυματικές για να αφομοιωθούν από το σύστημα. Η σημαντικότητα της οικολογικής κριτικής έγκειται στο ότι υπογραμμίζει το πώς ο καπιταλισμός, που είναι κάθε άλλο παρά το μόνο βιώσιμο πολιτικοοικονομικό σύστημα, είναι κατά βάθος προετοιμασμένος να καταστρέψει ολόκληρο το ανθρώπινο περιβάλλον. Η σχέση μεταξύ του καπιταλισμού και της περιβαλλοντικής καταστροφής δεν είναι ούτε συμπτωματική ούτε προϊόν αυ-

χύματος: η «ανάγκη του Κεφαλαίου για μια συνεχώς επεκτεινόμενη αγορά», ο «φетиχισμός της εξάπλωσης», σημαίνουν ότι ο καπιταλισμός είναι εγγενώς αντιθετικός σε οποιαδήποτε έννοια αειφορίας.

Τα οικολογικά ζητήματα όμως αποτελούν ήδη μια επίδικη ζώνη, ένα πεδίο για την πολιτικοποίηση του οποίου διεξάγεται ήδη μια μάχη. Στη συνέχεια, θέλω να τονίσω δύο ακόμα σημεία του καπιταλιστικού ρεαλισμού που δεν έχουν πολιτικοποιηθεί, τουλάχιστον όχι στον ίδιο βαθμό. Το πρώτο αφορά στην ψυχική υγεία. Η ψυχική υγεία αποτελεί στην πραγματικότητα ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς λειτουργεί ο καπιταλιστικός ρεαλισμός. Η ψυχική υγεία, λοιπόν, αντιμετωπίζεται διαρκώς σαν φυσικό φαινόμενο, όπως ο καιρός (ο οποίος με τη σειρά του βέβαια δεν αποτελεί πια τόσο ένα φυσικό φαινόμενο όσο ένα πολιτικοοικονομικό αποτέλεσμα). Στις δεκαετίες του '60 και του '70, η ριζοσπαστική θεωρία και πολιτική (των Λαίγγκ, Φουκώ, Ντελέζ και Γκουαταρί κ.ά.) περιστράφηκαν γύρω από ακραίες διανοητικές καταστάσεις όπως η σχιζοφρένεια, υποστηρίζοντας, για παράδειγμα, ότι η τρέλα δεν είναι μια φυσική, αλλά μια πολιτική κατηγορία. Σήμερα, χρειάζεται να πολιτικοποιήσουμε πολύ πιο κοινές διαταραχές. Είναι, με άλλα λόγια, ακριβώς η κοινότητα αυτών των διαταραχών που συνιστά πρόβλημα: στη Βρετανία, η κατάθλιψη αποτελεί την ασθένεια που καλείται να αντιμετωπίσει συχνότερα το Εθνικό Σύστημα Υγείας (NHS). Στο βιβλίο του, *The Selfish Capitalist (Ο εγωιστής καπιταλιστής)*, ο Oliver James έχει κάνει μια συσχέτιση μεταξύ των αυξανόμενων ποσοστών ψυχικής οδύνης και του νεοφιλελεύθερου καπιταλιστικού μοντέλου που διατρέχει χώρες όπως η Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Αυστραλία. Σε συστοιχία με τους ισχυρισμούς του James, θέλω να υποστηρίξω ότι είναι αναγκαίο να επαναπλασιώσουμε το αυξανόμενο πρόβλημα του άγχους (και της οδύνης) στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Αντί να αντιμετωπίζουμε

την ψυχική οδύνη ως ατομική υπόθεση, αντί να αποδεχόμαστε την τεράστια *ιδιωτικοποίηση του άγχους* που έχει λάβει χώρα τα τελευταία τριάντα χρόνια, θα πρέπει να αναρωτηθούμε για το πώς έχει γίνει κοινός τόπος το ότι τόσοι άνθρωποι, και ειδικά τόσοι πολλοί νέοι άνθρωποι, ασθενούν. Η «επιδημία ψυχικής υγείας» στις καπιταλιστικές κοινωνίες θα έπρεπε να μας δείχνει ότι ο καπιταλισμός όχι μόνο δεν αποτελεί το μόνο λειτουργικό σύστημα, αλλά είναι εγγενώς δυσλειτουργικός, και ότι το κόστος του φαίνεσθαι της λειτουργικότητας είναι πολύ υψηλό.

Το άλλο φαινόμενο που θέλω να εξετάσω είναι η γραφειοκρατία. Επιχειρηματολογώντας κατά του σοσιαλισμού, οι νεοφιλελεύθεροι ιδεολόγοι συχνά ξορκίζουν την από τα πάνω γραφειοκρατία, η οποία υποτίθεται πως οδηγεί αναπόδραστα στην αρτηριοσκλήρωση των θεσμών και, συνεπώς, στην αποτελεσματικότητα των κατευθυνόμενων οικονομιών. Μετά τον θρίαμβο του νεοφιλελευθερισμού, η γραφειοκρατία θα έπρεπε υποθετικά να αποτελεί ένα απολίθωμα, ένα λείψανο του διαβόητου σταλινικού παρελθόντος. Η εμπειρία των περισσότερων ανθρώπων που εργάζονται και ζουν στον ύστερο καπιταλισμό δεν συνηγορεί σε κάτι τέτοιο. Η γραφειοκρατία όχι μόνο έχει επιβιώσει, αλλά αποτελεί ένα μεγάλο κομμάτι της καθημερινής ζωής. Η γραφειοκρατία όχι απλά δεν έχει εξαφανιστεί, αλλά έχει μεταμορφωθεί, κι αυτή η νέα, αποκεντρωμένη μορφή της έχει επιτρέψει να πολλαπλασιαστεί. Αυτή η επιβίωση της γραφειοκρατίας στον ύστερο καπιταλισμό δεν δείχνει από μόνη της ότι ο καπιταλισμός δεν λειτουργεί - αυτό που μάλλον δείχνει είναι ότι η κατεύθυνση προς την οποία όντως λειτουργεί ο καπιταλισμός είναι πολύ διαφορετική από την εικόνα που δίνει ο καπιταλιστικός ρεαλισμός.

Κατά ένα μέρος, έχω επιλέξει να επικεντρωθώ στα προβλήματα ψυχικής υγείας και στη γραφειοκρατία διότι και τα δύο υπάγονται σε μεγάλο βαθμό σε ένα πολιτιστικό πεδίο το οποίο

κυριαρχείται ολοένα και περισσότερο από τις επιταγές του καπιταλιστικού ρεαλισμού: την εκπαίδευση. Κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας εργάστηκα ως λέκτορας σε ένα κολέγιο Περαιτέρω Εκπαίδευσης (Further Education), και παρακάτω θα αναφερθώ εκτενώς στις εκεί εμπειρίες μου. Στη Βρετανία, τα κολέγια Περαιτέρω Εκπαίδευσης αποτελούσαν ιδρύματα στα οποία φοιτητές, συχνά προερχόμενοι από στρώματα της εργατικής τάξης, αποζητούσαν μια εναλλακτική, σε σχέση με αυτή των παραδοσιακών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, εκπαίδευση. Από τότε που τα κολέγια αυτά αποσπάστηκαν από τη δικαιοδοσία των τοπικών αρχών στις αρχές της δεκαετίας του '90, έγιναν ευάλωτα αφενός στις πιέσεις της «αγοράς», αφετέρου σε στόχους που επιβλήθηκαν από την κυβέρνηση. Τα κολέγια Περαιτέρω Εκπαίδευσης έχουν αποτελέσει την εμπροσθοφυλακή των αλλαγών που θα ξεδιπλώνονταν αργότερα στο υπόλοιπο εκπαιδευτικό σύστημα και στις δημόσιες υπηρεσίες - ένα είδος εργαστηρίου στο οποίο οι νεοφιλελεύθερες εκπαιδευτικές «μεταρρυθμίσεις» έχουν δοκιμαστεί και, ως τέτοιο, αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο για την ανάλυση των αποτελεσμάτων του καπιταλιστικού ρεαλισμού.

Αναστοχαστική ανικανότητα, ακινητοποίηση
και φιλελεύθερος κομμουνισμός

Εν αντιθέσει με τούς προκατόχους τους τη δεκαετία του '60 και του '70, οι βρετανοί φοιτητές σήμερα φαίνονται πολιτικά αποστασιοποιημένοι. Ενώ οι γάλλοι φοιτητές συνεχίζουν να κατεβαίνουν στον δρόμο, διαδηλώνοντας ενάντια στον νεοφιλελευθερισμό, οι βρετανοί φοιτητές, των οποίων η κατάσταση είναι ασύγκριτα χειρότερη, φαίνονται παραδομένοι στη μοίρα τους. Θέλω, όμως, να υποστηρίξω ότι αυτό δεν είναι ζήτημα ούτε απάθειας ούτε κυνισμού, αλλά *αναστοχαστικής ανικανότητας*. Ξέρουν ότι τα πράγματα είναι άσχημα, αλλά ακόμα περισσότερο ξέρουν ότι δεν μπορούν να κάνουν τίποτα γι' αυτό. Αυτή η «γνώση», όμως, αυτός ο αναστοχασμός, δεν αποτελεί παθητική παρατήρηση μιας ήδη υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Είναι μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Η αναστοχαστική ανικανότητα είναι η άρρητη κοσμοθεωρία της βρετανικής νεολαίας, και σχετίζεται με ευρέως διαδεδομένες παθολογίες. Πολλοί έφηβοι με τους οποίους δούλεψα αντιμετώπιζαν προβλήματα ψυχικής υγείας ή μαθησιακές δυσκολίες. Η κατάθλιψη είναι ενδημική, είναι η πιο συχνή πάθηση την οποία καλείται να αντιμετωπίσει το Εθνικό Σύστημα Υγείας και πλήττει άτομα σε ολόένα και μικρότερες ηλικίες. Ο αριθμός των μαθητών που πάσχουν από κάποια παραλλαγή δυσλεξίας είναι αδιανόητος. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι το να είναι κανείς έφηβος στη Βρετανία του ύστερου καπιταλισμού θα πρέπει να θεωρείται πλέον ένα αυ-

τόνομο είδος ασθένειας. Αυτή η παθολογικοποίηση αποκλείει επί της αρχής οποιαδήποτε πιθανότητα πολιτικοποίησης. Με το να ιδιωτικοποιούνται αυτά τα προβλήματα -με το να αντιμετωπίζονται σαν να προκλήθηκαν μόνο από λάθος χημικές ισορροπίες στη νευρολογία του ατόμου ή/και από το οικογενειακό του περιβάλλον- αποκλείεται οποιαδήποτε αιτιώδης σχέση με το κοινωνικό σύστημα.

Πολλοί από τους έφηβους μαθητές που συνάντησα βρίσκονταν σε μια κατάσταση που θα αποκαλούσα καταθλιπτικό ηδονισμό. Η κατάθλιψη συνήθως χαρακτηρίζεται από ανηδονία, εν αντιθέσει με την κατάσταση στην οποία αναφέρομαι, η οποία συνίσταται όχι τόσο σε μια ανικανότητα απόλαυσης όσο σε μια ανικανότητα περάτωσης οποιαδήποτε άλλης δραστηριότητας εκτός του κυνηγιού της απόλαυσης. Υπάρχει μια αίσθηση ότι «κάτι λείπει» - αλλά καμία υποψία για το ότι αυτή η μυστηριώδης, απύσχα απόλαυση μπορεί να γίνει προσβάσιμη μόνο πέρα από την αρχή της απόλαυσης. Αυτή είναι κυρίως μια συνέπεια της ασαφούς θέσης των μαθητών στο κοινωνικό οικοδόμημα, οι οποίοι βρίσκονται εγκλωβισμένοι μεταξύ του παλιού τους ρόλου ως υποκείμενα των πειθαρχικών ιδρυμάτων και της νέας τους κατάστασης ως καταναλωτές υπηρεσιών. Στο ζωτικής σημασίας δοκίμιό του «Υστερόγραφο στις κοινωνίες του ελέγχου», ο Ζιλ Ντελέζ κάνει έναν διαχωρισμό ανάμεσα στις κοινωνίες της πειθαρχίας που έχει περιγράψει ο Φουκώ, οι οποίες ήταν οργανωμένες γύρω από κλειστούς χώρους εργοστασίων, σχολείων και φυλακών, και στις «κοινωνίες του νέου ελέγχου», στις οποίες όλα τα ιδρύματα είναι ενσωματωμένα σε μια αποκεντρωμένη επιχείρηση.

Ο Ντελέζ ορθά υποστηρίζει ότι ο Κάφκα είναι ο προφήτης της διανεμημένης, κυβερνοχωρικής εξουσίας, χαρακτηριστικής των κοινωνιών του ελέγχου. Στη *Δίκη*, ο Κάφκα διακρίνει δύο τύπους αθώωσης διαθέσιμους στον κατηγορούμενο. Η σαφής και πλήρης αθώωση δεν είναι πια δυνατή, αν ήταν ποτέ

(«υπάρχουν μόνο θρυλικές αφηγήσεις αρχαίων περιστατικών [όπου] αναφέρονται τέτοιες περιπτώσεις αθώωσης»). Οι δύο εναπομείνασες επιλογές είναι, πρώτον, η «φαινομενική αθώωση», στην οποία ο κατηγορούμενος αθώνεται αναφορικά με όλους τους σκοπούς και τις προθέσεις αλλά μπορεί αργότερα, σε κάποια απροσδιόριστη στιγμή, να αντιμετωπίσει τις ίδιες κατηγορίες σε όλη τους την έκταση, ή, δεύτερον, η «επ' αόριστον αναβολή», στην οποία ο κατηγορούμενος εμπλέκεται σε μια παρατεταμένη νομική διαδικασία (η οποία ευελπιστεί να διαρκέσει επ' άπειρον), οπότε η επίφοβη τελική κρίση φαίνεται τελικά απίθανο να έρθει. Ο Ντελέζ παρατηρεί ότι οι κοινωνίες του ελέγχου οριοθετούνται από τον ίδιο τον Κάφκα, αλλά και τον Φουκώ και τον Μπάροουζ, από τη χρήση της επ' αόριστον αναβολής: η εκπαίδευση ως μια δια βίου διαδικασία... Εκπαίδευση που διαρκεί όσο η ζωή του εργαζόμενου... Δουλειά για το σπίτι... Δουλειά στο σπίτι, σπίτι στη δουλειά. Κύρια συνέπεια αυτού του «επ' αόριστον» μοντέλου εξουσίας είναι ότι η εξωτερική επιτήρηση επιτυγχάνεται μέσω της εσωτερικής αστυνόμευσης· ο έλεγχος λειτουργεί μόνο σε συναινετική βάση. Ως εκ τούτου προκύπτει η μαροουζική φιγούρα του «ελεγχοεξαρτημένου»: εκείνος ο οποίος είναι εξαρτημένος από το να ελέγχει, αλλά επίσης, αναπόφευκτα, κι εκείνος που έχει κυριαρχηθεί, αυτός που έχει γίνει κτήμα του Ελέγχου.

Αυτό το μεταπειθαρχικό πλαίσιο είναι άμεσα αντιληπτό σε σχεδόν οποιαδήποτε από τις τάξεις στις οποίες δίδαξα. Ο Φουκώ απαρίθμησε λεπτομερώς τους τρόπους με τους οποίους η πειθαρχία εγκαθιδρύεται μέσα από την επιβολή άκαμπτων στάσεων στο σώμα. Παρ' όλα αυτά, κατά τη διάρκεια των μαθημάτων στο κολέγιο που βρισκόμουν, οι μαθητές ήταν χυμένοι στα θρανία, μιλούσαν όλη την ώρα, τσιμπολογούσαν ακατάπαυστα (ή, κατά περίπτωση, έτρωγαν και πλήρη γεύματα). Η παλιά πειθαρχική κατάτμηση του χρόνου βρίσκεται υπό κατάρρευση. Το σωφρονιστικό καθεστώς της πειθαρχίας

διαβρώνεται από τις τεχνολογίες του ελέγχου, μέσω των συστημάτων συνεχούς κατανάλωσης και ανάπτυξης.

Το σύστημα χρηματοδότησης του κολεγίου έχει ως συνέπεια ότι το κολέγιο δεν έχει την πολυτέλεια να αποκλείσει μαθητές, ακόμα και αν το ήθελε. Οι πόροι διανέμονται στα κολέγια βάσει του κατά πόσο αυτά έχουν εκπληρώσει τους στόχους τους (βάσει δηλαδή των αποτελεσμάτων των εξετάσεων), της παρουσίας και της απορρόφησης γνώσεων από τους μαθητές. Αυτός ο συνδυασμός των επιταγών της αγοράς με γραφειοκρατικά καθορισμένους «στόχους» είναι χαρακτηριστικός των πρωτοβουλιών τύπου «σταλινικής αγοράς», που πλέον ρυθμίζουν τις σύγχρονες δημόσιες υπηρεσίες. Η απουσία ενός αποτελεσματικού πειθαρχικού συστήματος, αν μη τι άλλο, δεν έχει αντισταθμιστεί από μια ανάλογη αύξηση της μαθητικής αυτενέργειας. Οι μαθητές γνωρίζουν ότι αν δεν παρακολουθήσουν τα μαθήματα ακόμα και για εβδομάδες ή/και δεν παραγάγουν καθόλου έργο, δεν θα αντιμετωπίσουν καμία ουσιαστική κύρωση. Τυπικά, δεν ανταποκρίνονται σε αυτή την ελευθερία με το να κάνουν εργασίες, αλλά με το να πέφτουν σε μια ηδονική (ή ανηδονική) ατονία: στην απαλή νάρκωση, την απολαυστική λήθη που παρέχουν το Playstation, η ολονύχτια παρακολούθηση τηλεόρασης και η μαριχουάνα.

Αν ζητηθεί από τους φοιτητές να διαβάσουν περισσότερες από δυο-τρεις προτάσεις, πολλοί από αυτούς -μαθητές των A-levels*, υπενθυμίζω- θα παραπονεθούν ότι *δεν μπορούν να το κάνουν*. Το σύνθημα παράπονο που ακούν οι καθηγητές είναι ότι *το μάθημα είναι βαρετό*. Δεν είναι τόσο το περιεχόμενο του γραπτού υλικού που δημιουργεί το ζήτημα, αλλά η ίδια η πράξη του διαβάσματος που θεωρείται «βαρετή». Αυτό που αντιμετωπίζουμε εδώ δεν είναι η διαχρονική εφηβική νάρκη,

* Σ.τ.μ.: Το αντίστοιχο των Πανελληνίων στο βρετανικό εκπαιδευτικό σύστημα.

αλλά η αναντιστοιχία ανάμεσα σε ένα μεταεγγράμματο «Νέο Αίμα» που «παραείνει καλωδιωμένο για να μπορεί να συγκεντρωθεί» και της περιοριστικής, συγκεντρωτικής λογικής των παρακμαζόντων πειθαρχικών συστημάτων. Το να βαριέται κανείς σημαίνει ότι έχει αποκοπεί από το επικοινωνιακό δίκτυο ερεθισμάτων που προσφέρουν τα SMS, το YouTube και το φαστ φουντ· ότι του αποστερείται για μια στιγμή η συνεχής ροή της εθιστικά γλυκιάς απόλαυσης κατά παραγγελία. Αρκετοί μαθητές θέλουν τον Νίτσε με τον ίδιο τρόπο που λιγουρεύονται ένα χάμπουργκερ- δεν αντιλαμβάνονται -και η λογική του καταναλωτικού συστήματος ενισχύει αυτήν την παρανόηση- ότι ή δυσχερής πέψη, η δυσκολία καθεαυτή, είναι ο Νίτσε.

Αναφέρω ενδεικτικά ένα περιστατικό. Κάποια στιγμή ζήτησα από έναν φοιτητή μου να μου εξηγήσει τον λόγο που φορούσε συνεχώς ακουστικά στην αίθουσα. Απάντησε ότι δεν υπήρχε πρόβλημα, γιατί έτσι κι αλλιώς δεν άκουγε μουσική. Σε ένα άλλο μάθημα, ο ίδιος μαθητής άκουγε μουσική από τα ακουστικά του σε πολύ χαμηλή ένταση. Όταν του ζήτησα να την κλείσει, απάντησε ότι έτσι κι αλλιώς δεν μπορούσε καν να την ακούσει. Γιατί όμως να φοράει κάποιος ακουστικά χωρίς να ακούει μουσική και γιατί να βάλει μουσική χωρίς να φοράει ακουστικά; Διότι η παρουσία των ακουστικών στα αυτιά ή η γνώση ότι η μουσική παίζει (ακόμα κι αν δεν ακούγεται) είναι μια επιβεβαίωση ότι η ροή είναι ακόμα εκεί άμεσα προσβάσιμη. Άλλωστε, σε ένα κλασικό παράδειγμα διαπαθητικότητας, αν η μουσική παίζει, ακόμα κι αν ο ίδιος δεν μπορούσε να την ακούσει, τότε η συσκευή μπορεί ακόμα να την απολαύσει για λογαριασμό του. Η χρήση των ακουστικών είναι σημαντική εδώ - η ποπ βιώνεται όχι ως κάτι που θα μπορούσε να έχει συνέπειες στον δημόσιο χώρο, αλλά ως μια υπαναχώρηση σε μια ιδιωτική «Oedipod»* καταναλωτική ευδαιμονία, στην

* Σ.τ.μ.: Λογοπαίγνιο με το Οιδιπόδειο και τη μουσική συσκευή iPod.

ύψωση ενός τείχους απέναντι στο κοινωνικό.

Η συνέπεια του να είναι κανείς συνδεδεμένος στη ροή της ψυχαγωγίας είναι μια συνεχής, και ταραχώδης διαπαθητικότητα, μια ανικανότητα συγκέντρωσης και επικέντρωσης. Η ανικανότητα των μαθητών να συνδέσουν την τωρινή έλλειψη συγκέντρωσης με τη μελλοντική αποτυχία, η ανικανότητά τους να συνθέσουν τον χρόνο σε ένα συνεκτικό αφήγημα, είναι συμπτωματική ενός πράγματος που υπερβαίνει την απλή έλλειψη κινήτρων. Θυμίζει, στην πραγματικότητα, με παράξενο τρόπο, την ανάλυση του Τζέιμσον στο βιβλίο του *Postmodernism and Consumer Society* (*Το μεταμοντέρνο και η καταναλωτική κοινωνία*). Ο Τζέιμσον παρατήρησε ότι η θεωρία του Λακάν για τη σχιζοφρένεια προσέφερε ένα «υποδηλωτικό αισθητικό μοντέλο» για την κατανόηση του κατακερματισμού της υποκειμενικότητας μπροστά στην εμφάνιση του συμπλέγματος της βιομηχανικής ψυχαγωγίας. «Με τη διάλυση της σημασιοδοτικής αλυσίδας», συνοψίζει ο Τζέιμσον, «η λακανική σχιζοφρένεια ανάγεται σε μια εμπειρία καθαρά υλιστικών σημαινόντων, ή, με άλλα λόγια, σε μια σειρά από καθαρά και άσχετα μεταξύ τους παρόντα». Ο Τζέιμσον έγραφε στα τέλη της δεκαετίας του '80 - στην περίοδο δηλαδή που γεννήθηκαν πολλοί από τους μαθητές μου. Αυτό που αντιμετωπίζουμε σήμερα εντός της αίθουσας είναι μια γενιά γεννημένη μέσα σε μια ανιστόρητη, αντιμνημονική κουλτούρα του μπλιπ - μια γενιά για την οποία ο χρόνος ήταν πάντα σερβιρισμένος σε ήδη κομμένες ψηφιακές φέτες.

Αν η φιγούρα της πειθαρχίας ήταν ο εργάτης-φυλακισμένος, η φιγούρα του ελέγχου είναι ο οφειλετής-εθισμένος. Το κυβερνοχωρικό Κεφάλαιο λειτουργεί εθίζοντας τους χρήστες του, κάτι που ο Γουίλιαμ Γκίμπσον αναγνώρισε στο *Νευρομάντη*, όταν ο Case και οι υπόλοιποι κυβερνο-καουμπόηδες αισθάνονταν να τους τρώνε έντομα κάτω από το δέρμα τους με το που έβγαιναν από το μάλτριξ (η εξάρτηση του Case στην

αμφεταμίνη είναι μόνον ένα υποκατάστατο για έναν εθισμό σε μια πολύ πιο αφαιρετική ταχύτητα). Αν τότε η διαταραχή υπερδραστήριας ελλειμματικής προσοχής είναι μια παθολογία, τότε είναι μια παθολογία του ύστερου καπιταλισμού - μια συνέπεια του να είναι κανείς καλωδιωμένος στα κυκλώματα ελέγχου-ψυχαγωγίας μέσω της υπερδιαμεσολαβημένης καταναλωτικής κουλτούρας. Παρόμοια, αυτό που αποκαλείται δυσλεξία μπορεί σε πολλές περιπτώσεις να είναι *μετα-λεξία*. Οι έφηβοι επεξεργάζονται την πυκνή σε εικόνες πληροφορία του Κεφαλαίου πολύ αποτελεσματικά χωρίς να χρειάζεται να διαβάζουν - η αναγνώριση του σλόγκαν είναι επαρκής για να πλοηγηθούν στη διάσταση του διαδικτύου, των κινητών συσκευών και των περιοδικών. «Το γράψιμο δεν ήταν ποτέ το φόρτε του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός είναι θεμελιωδώς αναλφάβητος», υποστήριξαν οι Ντελέζ και Γκουαταρί στον *Αντι-Οιδίποδα*. «Η ηλεκτρική γλώσσα δεν εκφράζεται με τη φωνή ή το γράψιμο: η επεξεργασία της πληροφορίας κάνει και χωρίς αυτά». Ίδού και ο λόγος για τον οποίο πολλοί από τους πετυχημένους ανθρώπους του επιχειρηματικού κόσμου είναι δυσλεκτικοί (αλλά είναι αυτή η μεταλεκτική τους αποτελεσματικότητα αίτιο ή αποτέλεσμα της επιτυχίας τους;).

Οι καθηγητές δέχονται πλέον αφόρητες πιέσεις προκειμένου να μεσολαβήσουν ανάμεσα στην μεταεγγράμματη υποκειμενικότητα του καταναλωτή του ύστερου καπιταλισμού και στις απαιτήσεις του πειθαρχικού καθεστώτος (επιτυχία στις εξετάσεις, κ.λπ.). Αυτός είναι ένας τρόπος με τον οποίο η εκπαίδευση, απέχοντας παρασάγγας από το να βρίσκεται σε έναν γυάλινο πύργο, απομονωμένη από τον «πραγματικό κόσμο», αποτελεί το μηχανοστάσιο της αναπαραγωγής της κοινωνικής πραγματικότητας, και συνεπώς έρχεται ευθέως αντιμέτωπη με τις ασυνέπειες του καπιταλιστικού κοινωνικού πεδίου. Οι καθηγητές είναι παγιδευμένοι ανάμεσα στον ρόλο τους ως μεσολαβητές-διασκεδαστές και πειθαρχητές-εξουσια-

στές. Οι καθηγητές επιθυμούν να βοηθήσουν τους μαθητές να πετύχουν στις εξετάσεις· μας θέλουν εξουσιαστικές φιγούρες που να λένε στους μαθητές τι να κάνουν. Το να βλέπουν οι μαθητές τους καθηγητές ως εξουσιαστικές φιγούρες επιδεινώνει το πρόβλημα της «βαρεμάρας», αφού ό,τι εκπορεύεται από μια θέση εξουσίας είναι βαρετό εκ προοιμίου. Είναι ειρωνικό· ο ρόλος του τηρητή της πειθαρχίας απαιτείται πιο πολύ παρά ποτέ από τους εκπαιδευτικούς ακριβώς τη στιγμή που οι πειθαρχικές δομές στα ιδρύματα καταστρέφονται. Με τις οικογένειες να κάμπτονται υπό την πίεση ενός καπιταλισμού που επιτάσσει την εργασία και των δύο γονέων, οι καθηγητές είναι πλέον ολοένα και περισσότερο αναγκασμένοι να δρουν ως υποκατάστατο των γονέων, ενσταλάζοντας τα πλέον βασικά συμπεριφορικά πρότυπα στους μαθητές και παρέχοντας ποιμενική και συναισθηματική υποστήριξη για τους έφηβους που σε αρκετές περιπτώσεις δεν είναι παρά ελάχιστα κοινωνικοποιημένοι.

Αξίζει να τονιστεί ότι κανένας από τους μαθητές που δίδαξα δεν είχε κάποιου είδους νομική υποχρέωση να βρίσκεται στο κολέγιο. Θα μπορούσαν να φύγουν αν το ήθελαν. Παρ' όλα αυτά, η έλλειψη οποιασδήποτε ουσιαστικής ευκαιρίας στην αγορά εργασίας σημαίνει ότι το κολέγιο φαντάζει ως η ασφαλέστερη, ευκολότερη επιλογή. Ο Ντελέζ λέει ότι οι κοινωνίες του ελέγχου βασίζονται στο χρέος και όχι στην περίφραξη· υπάρχει όμως ένας τρόπος με τον οποίο το σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα χρεώνει αλλά και περιφράσσει τους φοιτητές. Πλήρωσε για την ίδια σου την απομύζηση, επιμένει η λογική - χρεώσου ώστε να κάνεις την ίδια δουλειά τύπου Μακντόναλντς που θα έκανες αν παρατούσες το σχολείο στα δεκάξι...

Ο Τζέιμσον παρατήρησε ότι «η διάλυση της χρονικότητας απελευθερώνει ξαφνικά το παρόν του χρόνου από όλες τις δραστηριότητες και τις προθετικότητες που θα μπορούσαν να το καταστήσουν σημείο εστίασης και χώρο πράξεως». Σε κάθε

περίπτωση, η νοσταλγία για το συγκείμενο μέσα στο οποίο οι παλιές μέθοδοι της *πράξης* λειτουργούσαν είναι απλώς ανώφελη. Γι' αυτό ακριβώς οι γάλλοι φοιτητές δεν αποτελούν εν τέλει μια εναλλακτική στη βρετανική αναστοχαστική ανικανότητα. Παρά το ότι η ειρωνική στάση του νεοφιλελεύθερου *Economist* απέναντι στη γαλλική αντίσταση στον καπιταλισμό δεν αποτελεί δα και έκπληξη, η κοροϊδία του προς τη γαλλική «ακινήσια» έχει ένα νόημα. «Βεβαίως και οι φοιτητές που ξεκίνησαν τις τελευταίες διαδηλώσεις φαίνεται να έχουν κατά νου ότι θεσπίζουν εκ νέου τα γεγονότα του Μάη του '68, τότε που οι γονείς τους ήρθαν αντιμέτωποι με τον Σαρλ ντε Γκωλ», γράφει το κεντρικό άρθρο της 30ης Μαρτίου 2006.

Έχουν δανειστεί τα συνθήματα («Κάτω από την άσφαλτο υπάρχει παραλία!») και έχουν οικειοποιηθεί τα σύμβολά του (το πανεπιστήμιο της Σορβόνης). Με αυτήν την έννοια, η εξέγερση φαίνεται ως η φυσική συνέχεια των ταραχών στα προάστια [του 2005], οι οποίες εξανάγκασαν την κυβέρνηση να επιβάλει ένα καθεστώς εκτάκτου ανάγκης. Τότε ήταν οι άνεργες εθνοτικές μειονότητες που εξεγείρονταν απέναντι σε ένα σύστημα που τις απέκλειε. Παρ' όλα αυτά, το πιο εντυπωσιακό στοιχείο των τελευταίων κινητοποιήσεων είναι ότι αυτή τη φορά οι επαναστατικές δυνάμεις είναι με τη συντηρητική πλευρά. Αντίθετα με την εξεγερμένη νεολαία των *banlieues*, ο σκοπός των φοιτητών και των εμπορικών συνδικάτων του δημόσιου τομέα είναι να εμποδίσουν την αλλαγή, το να παραμείνει η Γαλλία όπως έχει.

Είναι εντυπωσιακό το πώς οι πρακτικές πολλών ακινητοποιητών αποτελούν ένα είδος αντιστροφής των πρακτικών μιας άλλης ομάδας που επίσης συμπεριλαμβάνει τον εαυτό της στους κληρονόμους του '68 - οι αποκαλούμενοι «φιλελεύθεροι κομμουνιστές»: ο Τζωρτζ Σόρος και ο Μπιλ Γκέιτς, οι οποίοι συνδυάζουν την αρπακτική δίψα για κέρδος με τη

ρητορική της οικολογικής ευαισθησίας και της κοινωνικής ευθύνης. Παράλληλα με την κοινωνική ευθύνη, οι φιλελεύθεροι κομμουνιστές πιστεύουν επίσης ότι οι συνθήκες εργασίας θα πρέπει να (μετα)μοντερνοποιηθούν, σύμφωνα με την ιδέα του «να 'σαι ξύπνιος». Όπως εξηγεί ο Ζίζεκ:

Να 'σαι ξύπνιος σημαίνει να είσαι δυναμικός και νομαδικός, και εναντίον της κεντροκοποιημένης γραφειοκρατίας· να πιστεύεις στον διάλογο και στη συνεργασία ως κεντρικές εξουσίες· στην ευελιξία ενάντια στη ρουτίνα, στην κουλτούρα και τη γνώση ενάντια στη βιομηχανική παραγωγή, στην αυθόρμητη αλληλεπίδραση και στην αυτοδημιουργία ενάντια στην πάγια ιεραρχία.

Στο σύνολό τους, οι ακινητοποιητές, μέσω της υπόρρητης παραδοχής τους πως μόνο να αντισταθεί μπορεί κανείς στον καπιταλισμό και ποτέ να τον ξεπεράσει, και οι φιλελεύθεροι κομμουνιστές, που υποστηρίζουν ότι οι ανήθικες υπερβάσεις του καπιταλισμού μπορούν να αντισταθμιστούν μόνο από τη φιλανθρωπία, δίνουν μια αίσθηση του πώς ο καπιταλιστικός ρεαλισμός πλαισιώνει τις τρέχουσες πολιτικές εναλλακτικές. Ενώ οι ακινητοποιητές επανεπικαιροποιούν τη μορφή των διαδηλώσεων του '68 στο όνομα της αντίστασης στην αλλαγή, οι φιλελεύθεροι κομμουνιστές εναγκαλίζονται ένθερμα τους νεωτερισμούς. Ο Ζίζεκ ορθά υποστηρίζει ότι, αντίθετα με το να αποτελεί ένα είδος προοδευτικής διόρθωσης, ο φιλελεύθερος κομμουνισμός αποτελεί την κυρίαρχη ιδεολογία του καπιταλισμού σήμερα. Η «ευελιξία», ο «νομαδισμός» και ο «αυθορμητισμός» είναι ακριβώς το σήμα κατατεθέν της διοίκησης σε μια μεταφορντική κοινωνία του ελέγχου. Το πρόβλημα όμως είναι ότι οποιαδήποτε προσπάθεια αντίστασης στην ευελιξία και στην αποκέντρωση φλερτάρει με την αυτοκαταστροφή, εφόσον οι επικλήσεις στην ακαμψία και στον συγκεντρωτισμό είναι επιεικώς απίθανο να έχουν μεγάλη απήχηση.

Σε κάθε περίπτωση, η αντίσταση στο «καινούργιο» δεν είναι ένας σκοπός γύρω από τον οποίο η Αριστερά πρέπει ή μπορεί να συσπειρωθεί. Το Κεφάλαιο σχεδίασε πολύ προσεκτικά τη διάσπαση της εργατικής τάξης: παρ' όλα αυτά δεν έχει υπάρξει ακόμα αρκετός προβληματισμός γύρω από το ποιες τακτικές θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ενάντια στο Κεφάλαιο στη μεταφορντική κατάσταση, και ποια νέα γλώσσα μπορεί να πρωτοπορήσει ώστε να διαχειριστεί αυτές τις συνθήκες. Είναι σημαντικό να αμφισβητηθεί η οικειοποίηση του «καινούργιου» από τον καπιταλισμό, αλλά η επανοικειοποίηση του «καινούργιου» δεν μπορεί να είναι ένα ζήτημα προσαρμογής στις περιστάσεις που βιώνουμε - το έχουμε ήδη κάνει πολύ καλά αυτό, και η «επιτυχημένη προσαρμογή» είναι η κατεξοχήν στρατηγική της διαχειριστικότητας.

Η επίμονη συσχέτιση του νεοφιλελευθερισμού με τον όρο «αποκατάσταση», που προτιμάται τόσο από τον Μπαντιού όσο και από τον Ντέιβιντ Χάρβεϊ, είναι μια σημαντική διόρθωση στη συσχέτιση του Κεφαλαίου με την καινοτομία. Για τον Χάρβεϊ και τον Μπαντιού, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές δεν έχουν να κάνουν με το καινούργιο, αλλά με μια επιστροφή της ταξικής δύναμης και του ταξικού προνομίου. «Στη Γαλλία», έχει πει ο Μπαντιού, «η "αποκατάσταση" αναφέρεται στην περίοδο της επιστροφής του Βασιλιά, το 1815, μετά την Επανάσταση και τον Ναπολέοντα. Βρισκόμαστε σε μια τέτοια περίοδο. Βλέπουμε σήμερα τον φιλελεύθερο καπιταλισμό και το πολιτικό του σύστημα, τον κοινοβουλευτισμό, σαν τις μόνες φυσικές και αποδεκτές λύσεις». Ο Χάρβεϊ υποστηρίζει ότι ο νεοφιλελευθερισμός νοείται καλύτερα ως ένα «πολιτικό σχέδιο» για την εκ νέου καθιέρωση των συνθηκών συσσώρευσης κεφαλαίου και την αποκατάσταση της ισχύος των οικονομικών ελίτ». Ο Χάρβεϊ καταδεικνύει ότι, σε μια εποχή που συχνά περιγράφεται ως «μεταπολιτική» ο ταξικός πόλεμος συνεχίζει να μαίνεται, αλλά μονομερώς: από τη μεριά των πλούσιων.

«Μετά την εγκαθίδρυση νεοφιλελεύθερων πολιτικών στο τέλος της δεκαετίας του '70», αποκαλύπτει ο Χάρβεϊ:

το μερίδιο του εθνικού εισοδήματος του κορυφαίου 1 τοις εκατό των εισοδηματιών εκτινάχθηκε, ώστε να φτάσει το 15 τοις εκατό [...] μέχρι το τέλος του αιώνα. Το κορυφαίο 0,1 τοις εκατό των εισοδηματιών στις ΗΠΑ αύξησε το μερίδιό του στο εθνικό εισόδημα από 2 τοις εκατό το 1978 σε πάνω από 6 τοις εκατό μέχρι το 1999, όταν ο λόγος του μέσου μισθού του εργάτη σε σχέση προς τον μισθό του διευθύνοντα συμβούλου αυξήθηκε από μόλις 30 προς 1 το 1970 σε 500 προς 1 το 2000. [...] Οι ΗΠΑ δεν έχουν την αποκλειστικότητα: το κορυφαίο 1 τοις εκατό των εισοδηματιών στη Βρετανία έχουν διπλασιάσει το μερίδιό τους στο εθνικό εισόδημα από 6,5 τοις εκατό σε 13 τοις εκατό από το 1982.

Όπως δείχνει ο Χάρβεϊ, οι νεοφιλελεύθεροι υπήρξαν περισσότερο λενινιστές από τους λενινιστές, χρησιμοποιώντας τα think-tank ως πνευματική εμπροσθοφυλακή για να δημιουργήσουν την ιδεολογική κλιμάκωση μέσα στην οποία ο καπιταλιστικός ρεαλισμός θα μπορούσε να ανθίσει.

Το μοντέλο της ακινητοποίησης -το οποίο ισοδυναμεί με μια απαίτηση διατήρησης του φορντικού/πειθαρχικού καθεστώτος- δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει στη Βρετανία ή στις άλλες χώρες στις οποίες ο νεοφιλελευθερισμός έχει ήδη κάνει την επέλασή του. Ο φορντισμός έχει καταρρεύσει οριστικά στη Βρετανία, και μαζί του έχουν καταρρεύσει τα σημεία γύρω από τα οποία οργανώνονταν οι παλιές πολιτικές. Στο τέλος του δοκιμίου του σχετικά με τον έλεγχο, ο Ντελέζ αναρωτιέται ποιες νέες μορφές μπορεί να πάρει η πολιτική ενάντια στον έλεγχο:

Ένα από τα πιο σημαντικά ερωτήματα θα αφορά στην αναρμοδιότητα των συνδικάτων: προσδεδεμένο από το όλον της ιστορίας

τους στη μάχη ενάντια στις πειθαρχήσεις ή εντός των περιφραγμένων χώρων, θα μπορέσουν άραγε να προσαρμοστούν ή θα δώσουν τη σκυτάλη σε νέες μορφές αντίστασης ενάντια στις κοινωνίες του ελέγχου; Μπορούμε ήδη να ψηλαφίσουμε το τραχύ περίβλημα των ερχόμενων μορφών, ικανών να απειλήσουν τις απολαύσεις του μάρκετινγκ; Πολλοί νέοι περιέργως καυχούνται ότι είναι «κινητοποιημένοι»: αιτούνται εκ νέου μαθητείες και μόνιμη εκπαίδευση. Είναι στο χέρι τους να ανακαλύψουν τι προορίζονται να υπηρετήσουν, όπως οι πρόγονοί τους ανακάλυψαν, όχι χωρίς δυσκολίες, το τέλος των πειθαρχήσεων.

Εκείνο που πρέπει να ανακαλυφθεί είναι ένας τρόπος διαφυγής από το δυαδικό σχήμα κινητοποίησης / μη κινητοποίησης, ώστε η αποταύτιση από το πρόγραμμα του ελέγχου να καταγράφεται ως κάτι διαφορετικό από την αποθαρρυσμένη απάθεια. Μια πιθανή στρατηγική θα ήταν η αλλαγή του πολιτικού πεδίου - η διαφυγή από την παραδοσιακή επικέντρωση των συνδικάτων στους μισθούς και η εστίαση σε μια δυσσάρεσκειά επικεντρωμένη στον μεταφορντισμό. Πριν το αναλύσουμε αυτό περαιτέρω, πρέπει να αναλύσουμε τι είναι ο μεταφορντισμός σε μεγαλύτερο βάθος.

6 Οκτωβρίου 1979: «Μην δεθείς ποτέ με τίποτα»

Στην ταινία *Heat* (*Ένταση*, 1995) του Μάικλ Μαν, ο μεγαλοκακοποιός Νιλ Μακόλεϊ λέει: «Μου είπαν κάποτε "μην δεθείς ποτέ με κάτι αν δεν είσαι διατεθειμένος να το παρατήσεις σε ακριβώς 30 δευτερόλεπτα"». Ένας πολύ καλός τρόπος να συλλάβει κανείς τη διαφορά μεταξύ φορντισμού και μεταφορντισμού είναι να συγκρίνει την ταινία του Μαν με τις γκανγκστερικές ταινίες των Φράνσις Φορντ Κόπολα και Μάρτιν Σκορτσέζε της περιόδου 1971-1990. Στο *Ένταση*, οι δουλειές δεν αναλαμβάνονται από Φαμίλιες με δεσμούς στην Παλιά Ευρώπη, αλλά από συμμορίες δίχως ρίζες, στο Λος Άντζελες του γυαλισμένου χρωμίου και των πανομοιότυπων ντιζαϊνάτων κουζινών, των απρόσωπων αυτοκινητόδρομων και των νυχτερινών εστιατορίων. Όλο το τοπικό χρώμα, τα αρώματα της κουζίνας και οι ιδιωματισμοί στα οποία βασιζόταν η ατμόσφαιρα του *Νουού* και του *Καλά παιδιά* έχουν ανακαινιστεί. Το Λος Άντζελες του *Ένταση* αποτελεί έναν κόσμο δίχως ορόσημα, ένα επώνυμο αχανές, όπου η οριοθετήσιμη επικράτεια έχει αντικατασταθεί από αδιάκοπα επαναλαμβανόμενα τοπία γεμάτα από ρέπλικες αλυσίδων καταστημάτων. Τα φαντάσματα της Παλιάς Ευρώπης που στοίχειωναν τους δρόμους του Σκορτσέζε και του Κόπολα έχουν εξορκιστεί και θαφτεί μαζί με τις αρχαίες αντιδικίες, το μίσος και τις φλογερές βεντέτες, κάτω από τις αλυσίδες καφετεριών. Το όνομα «Νιλ Μακόλεϊ» καθαυτό αποκαλύπτει πολλά για τον κόσμο του *Ένταση*: είναι ένα όνομα ανώνυμο, ένα όνομα σε πλαστό

διαβατήριο, ένα όνομα δίχως ιστορία (ακόμα και αν μέσα σε αυτό αντηχεί ειρωνικά το όνομα του βρετανού ιστορικού, λόρδου Μακόλεϊ) - σε αντιπαραβολή με το «Κορλεόνη», και το γεγονός ότι ο Νονός είχε το όνομα ενός χωριού. Ο Μακόλεϊ είναι ίσως εκείνος ο ρόλος που βρίσκεται κοντινότερα στην προσωπικότητα του ίδιου του Ντε Νίρο: ένα πανί προβολής, ένας γρίφος, χωρίς βάθος, ένας στυγνός επαγγελματίας που περιορίζεται αυστηρά στην προετοιμασία, την έρευνα και τη Μέθοδο («Κάνω αυτό που κάνω καλύτερα»). Ο Μακόλεϊ δεν είναι Νονός, δεν είναι ένας αρχηγός στην κορυφή μιας μπαρόκ ιεραρχίας που ορίζεται από κώδικες τόσο επίσημους και μυστηριώδεις όσο αυτοί της Καθολικής Εκκλησίας και γραμμένους με αίμα από χιλιάδες έριδες.

Η ομάδα του απαρτίζεται από επαγγελματίες, ικανούς σπεκουλαδόρους επιχειρηματίες, τεχνικούς του εγκλήματος, των οποίων οι αξίες είναι εκ διαμέτρου αντίθετες με την οικογενειακή αφοσίωση της *Κάζα Νόστρα*. Οι οικογενειακοί δεσμοί είναι αδύνατον να διατηρηθούν υπό αυτές τις συνθήκες, όπως λέει ο Μακόλεϊ στον χαρακτήρα που υποδύεται ο Πατσίνο, τον αφοσιωμένο ντετέκτιβ Βίνσεντ Χάνα. «Αν τρέχεις όλη την ώρα πίσω μου, πώς περιμένεις να κρατήσει ο γάμος σου;» Ο Χάνα είναι η σκιά του Μακόλεϊ, αναγκασμένος να αφομοιώνει την κενότητα του, τη συνεχή του κινητικότητα. Όπως κάθε ομάδα μετόχων, έτσι και η συμμορία του Μακόλεϊ διατηρεί τη συνοχή της μέσα από την προοπτική του μελλοντικού κέρδους: οποιοσδήποτε άλλος δεσμός είναι προαιρετικός, σχεδόν σίγουρα επικίνδυνος. Η συμφωνία τους είναι προσωρινή και πραγματιστική - γνωρίζουν ότι είναι πανομοιότυπα κομμάτια μιας μηχανής, ότι δεν υπάρχουν εγγυήσεις, ότι τίποτα δεν διαρκεί. Σε σύγκριση με αυτό, τα *Καλά Παιδιά* φαντάζουν μαλθακά, αισθηματίες, ριζωμένα σε κοινότητες που πεθαίνουν, σε ερημωμένες επικράτειες.

Το ήθος που ευαγγελίζεται ο Μακόλεϊ είναι αυτό που εξερευνά ο Richard Sennett στο *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος*:

Οι συνέπειες του μετασχηματισμού της εργασίας στον νέο καπιταλισμό, μια μελέτη-ορόσημο πάνω στις συναισθηματικές αλλαγές που έχει επιφέρει η μεταφορντική αναδιοργάνωση της εργασίας. Το σλόγκαν που συνοψίζει τις νέες συνθήκες είναι το «τίποτα μακροπρόθεσμο». Ενώ προηγουμένως οι εργάτες μπορούσαν να αποκτήσουν κάποιες συγκεκριμένες δεξιότητες και να προσδοκούν άνοδο σε μια αυστηρή οργανωτική ιεραρχία, πλέον απαιτείται από αυτούς να επανειδικεύονται περιοδικά, καθώς μετακινούνται από επιχείρηση σε επιχείρηση, από ρόλο σε ρόλο. Όσο η οργάνωση της εργασίας αποκεντριοποιείται, με τα πλευρικά δίκτυα να αντικαθιστούν τις πυραμιδοειδείς ιεραρχίες, πριμοδοτείται η «ευελιξία». Απηχώντας τον εμπαιμό του Μακόλεϊ προς τον Χάνα στο *Ένταση* («Πώς περιμένεις να κρατήσει ο γάμος σου;»), ο Sennett τονίζει τις αφόρητες πιέσεις που ασκούν στην οικογενειακή ζωή αυτές οι συνθήκες μόνιμης αστάθειας. Οι αξίες πάνω στις οποίες βασίζεται η οικογενειακή ζωή -υποχρέωση, αξιοπιστία, δέσμευση- είναι ακριβώς αυτές που τώρα, στον νέο καπιταλισμό, θεωρούνται απαρχαιωμένες. Παρ' όλα αυτά, με δεδομένη την επίθεση ενάντια στη δημόσια σφαίρα και τα δίκτυα ασφαλείας που παρείχε το «Έθνος Νταντά» να αποσύρονται, η οικογένεια μετατρέπεται ολοένα και περισσότερο σε ένα καταφύγιο από τις πιέσεις ενός κόσμου μόνιμης αστάθειας. Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η οικογένεια στον μεταφορντικό καπιταλισμό είναι αντιφατική, ακριβώς με τον τρόπο που θα περίμενε ο παραδοσιακός μαρξισμός: ο καπιταλισμός χρειάζεται την οικογένεια (σαν ένα απαραίτητο μέσο αναπαραγωγής και φροντίδας της εργατικής δύναμης· σαν μια αλοιφή για τα ψυχικά τραύματα που έχουν επιφέρει οι χαοτικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες), ενώ την ίδια στιγμή την υποβαθμίζει (αποστερώντας από τους γονείς χρόνο με τα παιδιά τους, ασκώντας αφόρητες πιέσεις στα ζευγάρια όσο ο ένας γίνεται για τον άλλον η αποκλειστική πηγή συναισθηματικής ανακούφισης).

Σύμφωνα με τον μαρξιστή οικονομολόγο Christian Marazzi, η μετάβαση από τον φορντισμό στον μεταφορντισμό έχει ακριβή ημερομηνία: 6 Οκτωβρίου 1979. Ήταν ακριβώς εκείνη την ημέρα που το Ομοσπονδιακό Τραπεζικό Σύστημα των ΗΠΑ αύξησε τα επιτόκια κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες, προετοιμάζοντας το έδαφος για την «οικονομία της προσφοράς» που θα αποτελούσε την «οικονομική πραγματικότητα» που μας περιβάλλει σήμερα. Η αύξηση των επιτοκίων δεν συγκράτησε απλά τον πληθωρισμό, αλλά κατέστησε εφικτή μια νέα οργάνωση των μέσων παραγωγής και διανομής. Η «ακαμψία» της φορντικής παραγωγής παρέδωσε τη σκυτάλη σε μια νέα «ευκαμψία», μια λέξη που προκαλεί μια γνώριμη ανατριχίλα στη ραχοκοκαλιά κάθε εργάτη σήμερα. Αυτή η ευκαμψία ορίστηκε από την απορύθμιση του Κεφαλαίου και της εργασίας, με την εργατική δύναμη να γίνεται περιστασιακή (με έναν ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό εργατών να απασχολούνται σε προσωρινή βάση) και να ανατίθεται σε εξωτερικούς συνεργάτες.

Όπως ο Sennett, έτσι και ο Marazzi αναγνωρίζει ότι οι νέες συνθήκες απαιτούν αλλά και προκύπτουν από μια αυξημένη ψηφιοποίηση του περιβάλλοντος εργασίας. Το φορντικό εργοστάσιο ήταν ξεκάθαρα κατατεταγμένο σε τομείς χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας, με τις διαφορετικές αυτές μορφές εργασίας φυσικά οριοθετημένες από την ίδια τη δομή του κτιρίου. Οι εργάτες δούλευαν σε θορυβώδη περιβάλλοντα, βρισκονταν υπό παρακολούθηση από διευθυντές και επόπτες, και είχαν πρόσβαση στην ομιλία μόνο στα διαλείμματά τους, στην τουαλέτα και στο τέλος της εργάσιμης ημέρας ή στις απεργίες, διότι η επικοινωνία διέκοπτε την παραγωγή. Στον μεταφορντισμό πάλι, όπου η γραμμή παραγωγής γίνεται μια «ροή πληροφοριών», οι άνθρωποι εργάζονται επικοινωνώντας.

Όπως δίδαξε ο Norbert Weiner, η επικοινωνία είναι συνυφασμένη με τον έλεγχο, και αντίστροφα.

Η εργασία και η ζωή γίνονται αδιαχώριστες. Το Κεφάλαιο σε ακολουθεί και στα όνειρά σου. Ο χρόνος σταματάει να είναι γραμμικός, γίνεται χαοτικός, σπάζει σε σημειακές διαιρέσεις. Όσο η παραγωγή και η διανομή αναδιαρθρώνονται, τόσο αναδιαρθρώνονται και τα νευρικά συστήματα. Για να λειτουργήσεις αποτελεσματικά ως εξάρτημα της έγκαιρης (just-in-time) παραγωγής πρέπει να αναπτύξεις την ικανότητα να ανταποκρίνεσαι σε απρόβλεπτα γεγονότα, πρέπει να μάθεις να ζεις σε συνθήκες πλήρους αστάθειας, ή «επισφάλειας», όπως την ορίζει ετούτος ο αισχρός νεολογισμός. Οι περίοδοι της απασχόλησης εναλλάσσονται με τις περιόδους της ανεργίας. Το σύνθημα είναι να απασχολείται κανείς σε μια σειρά από βραχυπρόθεσμες εργασίες, εντελώς ανίκανος να σχεδιάσει το μέλλον του.

Τόσο ο Marazzi όσο και ο Sennett επισημαίνουν ότι η αποσύνθεση των σταθερών μοτίβων απασχόλησης είναι κατά ένα μέρος κατευθυνόμενη από τις επιθυμίες των εργατών - ήταν άλλωστε οι ίδιοι που, δικαίως, δεν επιθυμούσαν να δουλεύουν στο ίδιο εργοστάσιο για σαράντα χρόνια. Με πολλούς τρόπους, η Αριστερά δεν ανάρρωσε ποτέ από την αποσταθεροποίηση που της προκάλεσε η κινητικότητα και ο μεταβολισμός του Κεφαλαίου, η οποία αφορούσε στην επιθυμία για χειραφέτηση από τη φορντική ρουτίνα. Ειδικά στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι παραδοσιακοί εκπρόσωποι της εργατικής τάξης -οι αρχηγοί των συνδικάτων και των εργαζομένων- έβρισκαν τον φορντισμό μάλλον συμπαθή· η σταθερότητα του ανταγωνισμού τους προσέφερε έναν εξασφαλισμένο ρόλο. Αυτό βέβαια σήμαινε ότι ήταν εύκολο για τους υποστηρικτές του μεταφορντικού Κεφαλαίου να αυτοπαρουσιαστούν ως αντίπαλοι του καθεστώτος, γενναία αντιστεκόμενοι σε μια αδρανή οργανωμένη εργασία η οποία είχε «άσκοπα» επενδύσει σε έναν άκαρπο ιδεολογικό ανταγωνισμό που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των συνδικαλιστών και των πολιτικών, όμως προσέφερε ελάχιστα στην προώθηση των ταξικών συμφερόντων που υποτίθεται

πως εκπροσωπούσαν. Ο ανταγωνισμός δεν εντοπίζεται πλέον εξωτερικά, στην πάλη των τάξεων, αλλά εσωτερικά, στην ψυχολογία του εργάτη, που ως εργάτης μεν ενδιαφέρεται για την κλασική ταξική σύγκρουση, αλλά ως κάποιος που υπάγεται σε ένα συνταξιοδοτικό ταμείο δε, ενδιαφέρεται επίσης για τη μεγιστοποίηση της προσόδου από τις επενδύσεις του. Με λίγα λόγια, δεν υπάρχει πια ένας αναγνωρίσιμος εξωτερικός εχθρός. Η συνέπεια αυτού, υποστηρίζει ο Marazzi, είναι ότι οι μεταφορντικοί εργάτες μοιάζουν με τους Εβραίους της Παλαιάς Διαθήκης αφότου άφησαν το «σπίτι της δουλείας»: απελευθερωμένοι από έναν δεσμό στον οποίο δεν επιθυμούν να επιστρέψουν, αλλά επίσης έκλυτοι, εγκαταλελειμμένοι στην έρημο, μη γνωρίζοντας το επόμενο τους βήμα.

Η ψυχολογική σύγκρουση που μαίνεται στο εσωτερικό των ατόμων δεν μπορεί παρά να έχει απώλειες. Ο Marazzi ερευνά τη σύνδεση της αύξησης της διπολικής διαταραχής με τον μεταφορντισμό και, αν, όπως υποστηρίζουν οι Ντελέζ και Γκουαταρί, η σχιζοφρένεια είναι η κατάσταση που οριοθετεί το εξωτερικό περίγραμμα του καπιταλισμού, τότε η διπολική διαταραχή είναι η αντίστοιχη ψυχική ασθένεια για το «εσωτερικό» του καπιταλισμού. Με τους αδιάκοπους κύκλους κορύφωσης και κρίσης, ο καπιταλισμός είναι ο ίδιος δομικά και αμετάκλητα διπολικός, ταλαντευόμενος περιοδικά μεταξύ μιας εκρηκτικής μανίας (της παράλογης αφθονίας των κενών σκέψεων) και μιας καταθλιπτικής κατάπτωσης (ο όρος «οικονομική κατάθλιψη»* δεν είναι σε καμία περίπτωση τυχαίος). Σε έναν βαθμό που δεν έχει προηγούμενο σε κανένα άλλο κοινωνικό σύστημα, ο καπιταλισμός αναπαράγει και τρέφεται από τις διαθέσεις του πληθυσμού. Χωρίς τον συνδυασμό ντελirίου και αυτοπεποίθησης, το Κεφάλαιο δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει.

* Σ.τ.μ.: Αμερικάνικη έκφραση για την οικονομική κρίση.

Με τον μεταφορντισμό, είναι σαν η «αόρατη πανούκλα» των ψυχιατρικών και συναισθηματικών διαταραχών που έχει εξαπλωθεί, σιωπηρά και λαθραία, από το 1750 (από την αρχή, δηλαδή, του βιομηχανικού καπιταλισμού) να έχει φτάσει ένα νέο επίπεδο οξύτητας. Σε αυτό το σημείο η δουλειά του Oliver James έχει πολλά να προσφέρει. Στο *The Selfish Capitalist*, ο James επισημαίνει σημαντικές αυξήσεις στα ποσοστά της «ψυχικής οδύνης» τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια. «Σύμφωνα με τα περισσότερα κριτήρια», αναφέρει ο James,

τα ποσοστά της οδύνης σχεδόν διπλασιάστηκαν μεταξύ των γεννηθέντων το 1946 (τριάντα έξι χρονών το 1982) και το 1970 (τριάντα χρονών το 2000). Για παράδειγμα, 16 τοις εκατό των τριανταεξαχρονων γυναικών το 1982 ανέφεραν ότι «υπέφεραν από νευρικές διαταραχές, αισθάνονταν πεσμένες, καταθλιμμένες ή δυστυχείς», ενώ το 29 τοις εκατό των τριαντάχρονων γυναικών ανέφεραν κάτι παρόμοιο το 2000 (για τους άντρες, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 8 τοις εκατό το 1982, 13 τοις εκατό το 2000).

Μια άλλη βρετανική έρευνα που παραθέτει ο James συγκρίνει τα επίπεδα των ψυχοπαθολογιών (όπου συμπεριλαμβάνονται τα νευρωτικά συμπτώματα, οι φοβίες και η κατάθλιψη) σε δείγματα ανθρώπων το 1977 και το 1985. «Ενώ 22 τοις εκατό του δείγματος το 1977 ανέφερε ότι νοσούσε ψυχικά, το ποσοστό αυτό είχε ανέλθει σχεδόν στο ένα τρίτο του πληθυσμού (31 τοις εκατό) το 1986». Εφόσον τα ποσοστά αυτά είναι πολύ υψηλότερα στις χώρες όπου έχει υλοποιηθεί αυτό που ο James αποκαλεί «εγωιστικό» καπιταλισμό σε σχέση με τα άλλα καπιταλιστικά κράτη, ο ίδιος υποθέτει ότι γι' αυτό ευθύνονται οι εγωιστικές (οι νεοφιλελεύθερες δηλαδή) καπιταλιστικές πολιτικές και η συνακόλουθη τέτοια κουλτούρα. Ειδικότερα, ο James επισημαίνει τον τρόπο με τον οποίο ο εγωιστικός καπιταλισμός εντείνει

τις φαντασιώσεις αλλά και τις προσδοκίες όχι αυτές μπορούν να υλοποιηθούν. [...] Σε μια κοινωνία κατακλυσμένη από φαντασιώσεις επιχειρηματικότητας, ενθαρρύνεται η αυταπάτη ότι ο καθένας θα μπορούσε να γίνει ο επόμενος Άλαν Σούγκαρ ή ο Μπιλ Γκέιτς, παρόλο που οι πιθανότητες να συμβεί πραγματικά κάτι τέτοιο έχουν συρρικνωθεί από τη δεκαετία του 1970 - οι γεννηθέντες το 1958 ήταν πολύ πιο πιθανό να πετύχουν ανοδική κινητικότητα μέσω της εκπαίδευσης σε σχέση με εκείνους του 1970. Οι τοξίνες του Εγωιστικού Καπιταλισμού που είναι πιο δηλητηριώδεις για την ευδαιμονία είναι: η συστηματική προώθηση της ιδέας ότι η υλική αφθονία είναι το κλειδί για την αυτοπραγμάτωση, ότι μόνο οι υλικά ευκατάστατοι είναι νικητές και ότι η πρόσβαση στην κορυφή είναι ανοιχτή για οποιονδήποτε είναι διατεθειμένος να δουλέψει αρκετά σκληρά, ανεξάρτητα από τα οικογενειακά, τα εθνικά ή τα κοινωνικά του φόντα - αν δεν πετύχεις, δεν μπορείς να κατηγορήσεις παρά μόνο τον εαυτό σου.

Οι εικασίες του James για τις φαντασιώσεις, τις προσδοκίες και τη φαντασία συμπλέουν με τις δικές μου παρατηρήσεις πάνω σε αυτό που αποκαλώ «ηδονική κατάθλιψη» στη βρετανική νεολαία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, στο συγκεκριμένο των αυξανόμενων ποσοστών της ψυχικής ασθένειας, το εργατικό κόμμα έχει αφοσιωθεί, από την αρχή της τρίτης περιόδου του στην κυβέρνηση*, στο να μειώσει τους δικαιούχους του επιδόματος ανικανότητας (Incapacity Benefit), υπονοώντας ότι πολλοί, αν όχι οι περισσότεροι, αιτούντες λένε ψέματα για να το πάρουν. Σε ευθεία αντίθεση με αυτή την υπόθεση εργασίας, δεν μοιάζει αβάσιμο το συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι αιτούντες επίδομα ανικανότητας -παραπάνω από δύο εκατομμύρια τον αριθμό- αποτελούν απώλειες του Κεφαλαίου. Ένα σημαντικό

* Σ.τ.μ.: Ο Fisher γράφει το 2009.

ποσοστό από τους αιτούντες αυτούς είναι, για παράδειγμα, άνθρωποι ψυχολογικά τραυματισμένοι από την καπιταλιστικά ρεαλιστική επιμονή ότι βιομηχανίες όπως αυτή των ορυχείων δεν είναι πια οικονομικά βιώσιμες. (Ακόμα και με στυγνά οικονομικούς όρους, τα επιχειρήματα αναφορικά με τη «βιωσιμότητα» μοιάζουν μάλλον λιγότερο από πειστικά, ειδικά αν συμπεριλάβουμε τον παράγοντα του κόστους του επιδόματος ανικανότητας και των υπόλοιπων οφελών για τους φορολογούμενους.) Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει απλά λυγίσει κάτω από το βάρος του μεταφορντισμού και των τρομακτικά ασταθών συνθηκών που αυτός συνεπάγεται.

Η σύγχρονη κυρίαρχη οντολογία αρνείται κάθε πιθανότητα αιτιακής συνάφειας της ψυχικής ασθένειας με κοινωνικούς παράγοντες. Η χημικο-βιολογικοποίηση της ψυχικής ασθένειας είναι φυσικά αυστηρά ανάλογη της αποπολιτικοποίησής της· η αντιμετώπιση της ψυχικής ασθένειας ως ατομικό χημικο-βιολογικό πρόβλημα κρύβει τεράστια οφέλη για τον καπιταλισμό. Πρώτον, ενισχύει την ώθηση του Κεφαλαίου προς την εξατομίκευση (η ασθένεια σου οφείλεται σε μια χημική ανισοροπία στον εγκέφαλό σου) και δεύτερον, δημιουργεί μια τρομερά επικερδή αγορά στην οποία οι πολυεθνικές φαρμακευτικές μπορούν να σπρώξουν τα φαρμακευτικά τους είδη (θα σε θεραπεύσουμε με χορήγηση Αναστολέων Επαναπρόσληψης Σεροτονίνης [SSRI]). Είναι ευκόλως εννοούμενο ότι όλες οι ψυχικές ασθένειες είναι νευρολογικά *τεκμηριωμένες*, αλλά αυτό δεν λέει πολλά για την αιτία η οποία τις προκάλεσε. Αν αυτό είναι αληθές, αν για παράδειγμα η κατάθλιψη στοιχειοθετείται από χαμηλά επίπεδα σεροτονίνης, αυτό που μένει να εξηγηθεί είναι το γιατί κάποια συγκεκριμένα άτομα έχουν χαμηλά επίπεδα σεροτονίνης. Αυτό οφείλει να είναι προνομιακό πεδίο μιας κοινωνικής και πολιτικής εξήγησης, και το έργο της επαναπολιτικοποίησης της ψυχικής ασθένειας πρέπει να λάβει επείγοντα χαρακτήρα αν η Αριστερά θέλει να

αντισταθεί στον καπιταλιστικό ρεαλισμό.

Υπό αυτό το πρίσμα, δεν θα ήταν καθόλου άτοπος ένας παραλληλισμός μεταξύ των αυξανόμενων περιστατικών ψυχικής ασθένειας και των νέων μοτίβων αξιολόγησης της αποδοτικότητας των εργαζόμενων. Στη συνέχεια, θα κοιτάξουμε από πιο κοντά αυτή τη «νέα γραφειοκρατία».

Καθετί σταθερό λιώνει μέσα στο οξύ των δημοσίων
σχέσεων: Ο σταλινισμός της αγοράς και η γραφειοκρατική
αντιπαραγωγικότητα

Η αδίκως υποτιμημένη ταινία του Mike Judge *Office Space* (Στην τρέλλα του γραφείου, 1999) αποτελεί μια εις βάθος πραγματεία των εργασιακών συνθηκών σε γραφείο κατά τη δεκαετία του '90 και του '00, αντίστοιχη με αυτή της ταινίας του Schröder *Blue Collar* (1978) για τη δεκαετία του '70. Αντί για μια διαμάχη ανάμεσα στους εκπροσώπους του εργατικού συνδικάτου και τη διοίκηση του εργοστασίου, η ταινία μας παρουσιάζει μια επιχείρηση μπλοκαρισμένη από τη διοικητική «αντιπαραγωγικότητα»: οι εργαζόμενοι λαμβάνουν πολλαπλά υπομνήματα από διαφορετικούς διευθυντές και όλα τους λένε ακριβώς το ίδιο πράγμα. Φυσικά, το υπόμνημα αφορά σε μια γραφειοκρατική πρακτική: σκοπεύει να συμμορφώσει τους εργαζόμενους σε μία νέα πρακτική που αφορά στον καλλωπισμό των αναφορών εργασίας. Ο τρόπος διοίκησης στο *Στην τρέλλα του γραφείου*, εναρμονισμένος με το πνεύμα του «να 'σαι ξύπνιος», χαρακτηρίζεται από φαινομενική χαλαρότητα και χαμηλόφωνο απολυταρχισμό. Ο Judge μας δείχνει πως ο ίδιος τρόπος διοίκησης ηγεμονεύει και σε πολυεθνικές αλυσίδες καφετεριών, μέρη στα οποία οι υπάλληλοι γραφείου περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους. Εκεί, το προσωπικό υποχρεούται να διακοσμήει τη στολή του με «εφτά διακοσμητικά» (π.χ. εμβλήματα ή άλλα προσωπικά σύμβολα) έτσι ώστε οι εργαζόμενοι να εκφράζουν «τη μοναδικότητα αλλά και τη δημιουργικότητά

τους»: μια περιεκτική απεικόνιση του πώς η «δημιουργικότητα» και η «έκφραση του εαυτού» έχουν καταστεί πλέον ενδημικά της εργασίας στις κοινωνίες του Ελέγχου. Το φαινόμενο αυτό, όπως έχουν κατά καιρούς τονίσει οι Paolo Virno, Yann Moulier Boutang και άλλοι, μας δείχνει το πως η εργοδοσία απευθύνει στους εργαζόμενους τόσο συναισθηματικές όσο και παραγωγικές απαιτήσεις. Επιπρόσθετα, η απόπειρα να ποσοτικοποιηθεί χοντρικά αυτή η συνεισφορά των εργαζομένων είναι ενδεικτική των νέων διακανονισμών εργασίας. Το παράδειγμα με τα «διακοσμητικά» μας παραπέμπει σε ένα ακόμα φαινόμενο: αυτό των κρυφών επιδιώξεων που ελλοχεύουν πίσω από τα προσόντα που ζητούνται επίσημα. Μπορούμε εύκολα να φανταστούμε το υποθετικό παράδειγμα μιας οποιασδήποτε σερβιτόρας, η οποία, φορώντας ακριβώς επτά διακοσμητικά, ερωτάται από το αφεντικό της αν θέλει να δίνει την εντύπωση ότι καταβάλλει τον λιγότερο δυνατό μόχθο - παρόλο που επτά διακοσμητικά είναι επισήμως αρκετά.

Μπορούμε ακόμα να φανταστούμε την εργαζόμενη να παραπονιέται: «Αν θέλετε να φοράω 37 διακοσμητικά, γιατί δεν κάνετε τον ελάχιστο αριθμό διακοσμητικών 37;»

«Νόμιζα», θα απαντήσει τότε το αφεντικό, «ότι ήθελες περιθώριο έκφρασης». Η έννοια του «αρκετού» δεν υφίσταται πλέον. Το φαινόμενο αυτό θα φανεί οικείο σε πολλούς εργαζόμενους που ανακαλύπτουν ότι ο χαρακτηρισμός της εργασιακής τους απόδοσης ως «ικανοποιητική» δεν σημαίνει πια πως η εργασιακή τους απόδοση είναι ικανοποιητική. Σε πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα, για παράδειγμα, αν μετά από μια αξιολόγηση εντός της τάξης ο καθηγητής αξιολογηθεί ως «ικανοποιητικός», τότε θα του ζητηθεί να παρακολουθήσει κάποιο εκπαιδευτικό σεμινάριο πριν επαναξιολογηθεί.

Μυστηριωδώς, οι κυβερνήσεις που εντατικοποιούν τα γραφειοκρατικά μέτρα, είναι οι ίδιες κυβερνήσεις που αυτοπαρουσιάζονταν ως αντιγραφειοκρατικές και αντισταλινικές. Παρ'

όλα αυτά, οι νέες μορφές γραφειοκρατίας (όπως είναι η «αναφορά σκοπών και στόχων», οι «αναφορές αποτελεσμάτων», οι «δηλώσεις αποστολής») έχουν πολλαπλασιαστεί, σε ευθεία αντίφαση με την υπεροχή που αποκτά η νεοφιλελεύθερη ρητορική που ευαγγελίζεται το τέλος του κεντρικοποιημένου ελέγχου. Ίσως να φαίνεται ότι η γραφειοκρατία επιστρέφει σαν καταπιεσμένο σύμπτωμα, που ειρωνικά αναδύεται από την καρδιά ενός συστήματος σχεδιασμένου για την καταστροφή της. Όμως η αναζωπύρωση αυτή της γραφειοκρατίας εντός του νεοφιλευθερισμού αποτελεί κάτι περισσότερο από ένα αταβιστικό αντανακλαστικό ή μια ανωμαλία.

Όπως έχω ήδη καταδείξει, δεν υπάρχει καμία αντίφαση μεταξύ της λογικής του «να 'σαι ξύπνιος» και της εντατικοποίησης της διοίκησης και του ελέγχου: αντίθετα, αποτελούν τις δύο πλευρές της εργασίας στις κοινωνίες του Ελέγχου. Ο Richard Sennett έχει υποστηρίξει ότι η ισοπέδωση των πυραμιδικών ιεραρχιών έχει στην πραγματικότητα οδηγήσει σε περισσότερη αστυνόμευση των εργατών. «Ένας από τους ισχυρισμούς της νέας οργάνωσης της εργασίας είναι ότι αποκεντρικοποιεί την εξουσία, ότι δίνει στους ανθρώπους σε χαμηλότερες οργανωτικές βαθμίδες περισσότερο έλεγχο πάνω στις δραστηριότητές τους», γράφει ο Sennett. «Σίγουρα αυτός ο ισχυρισμός είναι αναληθής όσον αφορά τις τεχνικές που έχουν εφαρμοστεί ώστε να διαλύσουν τους παλιούς Γολιάθ της γραφειοκρατίας. Τα νέα συστήματα πληροφόρησης παρέχουν μια τόσο περιεκτική εικόνα της οργάνωσης στους διευθυντές που βρίσκονται υψηλότερα στην κλίμακα, έτσι ώστε να δίνεται στα υποκείμενα, οποιαδήποτε θέση κι αν έχουν στο δίκτυο, ο ελάχιστος ιδιωτικός χώρος». Αλλά δεν είναι μόνο η τεχνολογία της πληροφορίας που έχει δώσει στους διευθυντές περισσότερη πρόσβαση στα δεδομένα: είναι οι πληροφορίες καθαυτές που έχουν πολλαπλασιαστεί. Πολλές από αυτές τις «πληροφορίες» παρέχονται από τους ίδιους τους εργαζόμενους. Ο Massimo

De Angelis και ο David Harvie περιγράφουν κάποια από τα γραφειοκρατικά μέτρα με τα οποία ένας καθηγητής πρέπει να συμμορφωθεί καθώς σχεδιάζει ένα προπτυχιακό πρόγραμμα βρετανικού πανεπιστημίου. «Για κάθε πρόγραμμα», γράφουν οι De Angelis και Harvie:

ο «αρχηγός του προγράμματος» (ΑΠ, δηλαδή ο καθηγητής) πρέπει να συμπληρώσει πολλή χαρτούρα, ειδικότερα μια «προδιαγραφή του προγράμματος» (στην αρχή του) η οποία απαριθμεί τους «σκοπούς και στόχους» του προγράμματος, τα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα (ILOs), τους «τρόπους και τις μεθόδους αξιολόγησης», μεταξύ άλλων - καθώς και ένα έγγραφο με την «αξιολόγηση του προγράμματος» (στο τέλος του), στο οποίο ο ΑΠ πρέπει να αναφέρει τη δική του άποψη για τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία του προγράμματος και τις προτεινόμενες αλλαγές για την επόμενη χρονιά· μια περίληψη της διάδρασης του με τους μαθητές, τους μέσους βαθμούς των μαθητών καθώς και τη διασπορά αυτών των βαθμών.

Και αυτή είναι μόνο η αρχή. Καθ' όλη τη διάρκεια του προπτυχιακού προγράμματος οι ακαδημαϊκοί καλούνται να προετοιμάσουν μια «προδιαγραφή προγράμματος» όπως επίσης και να συντάσσουν τον «ετήσιο έλεγχο προγράμματος», τα οποία θα καταγράφουν την επίδοση των φοιτητών βάσει των «ρυθμών εξέλιξης», των «ρυθμών απόσυρσης», και την κατανομή των βαθμών. Οι βαθμοί των μαθητών θα πρέπει να συγκρίνονται με μια αναπαράσταση της ιδανικής τους κατανομής. Αυτή η αυτοαστυνόμευση συμπληρώνεται με αξιολογήσεις από τις εξωτερικές αρχές. Η βαθμολόγηση των εργασιών των φοιτητών παρακολουθείται από «εξωτερικούς εξεταστές» οι οποίοι υποτίθεται ότι έχουν την ευθύνη να διατηρούν ένα υψηλό επίπεδο σε όλον τον πανεπιστημιακό τομέα. Οι καθηγητές θα πρέπει να αλληλοπαρακολουθούνται, ενώ τα τμήματα

υπόκεινται σε έναν περιστασιακό τριήμερο ή τετραήμερο έλεγχο από τον Φορέα Διασφάλισης Ποιότητας (QAA). Αν είναι «ερευνητικά ενεργοί», οι καθηγητές πρέπει να καταθέτουν τις «τέσσερις καλύτερες δημοσιεύσεις» τους κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια για να βαθμολογηθούν ως μέρος της Ερευνητικής Άσκησης Αξιολόγησης (RAE) (η οποία αντικαταστήθηκε το 2008 από το εξίσου αμφιλεγόμενο Πλαίσιο για την Έρευνα Αριστείας [REF]). Οι De Angelis και Harvie ξεκαθαρίζουν ότι αυτά αποτελούν μονάχα ένα *περίγραμμα μερικών* από τις γραφειοκρατικές διαδικασίες που οι ακαδημαϊκοί πρέπει να ακολουθήσουν, εκ των οποίων όλες έχουν συνέπειες στη χρηματοδότηση των ιδρυμάτων. Αυτή η καταגיίδα γραφειοκρατικών διαδικασιών δεν περιορίζεται σε καμία περίπτωση στα πανεπιστήμια: Κι άλλες δημόσιες υπηρεσίες, όπως το Εθνικό Σύστημα Υγείας (NHS) και η αστυνομία υπόκεινται παρόμοιες γραφειοκρατικές μεταστάσεις.

Όλα αυτά είναι εν μέρει συνέπεια της εγγενούς αντίστασης ορισμένων διαδικασιών στην εμπορευματοποίηση. (Η υποτιθέμενη εμπορευματοποίηση της εκπαίδευσης, για παράδειγμα, σκοντάφτει σε μια μπερδεμένη και πρόχειρη αναλογία: είναι οι φοιτητές οι *καταναλωτές* της υπηρεσίας ή το *προϊόν* της;) Η εξιδανικευμένη αγορά υποτίθεται ότι θα παρέδιδε αλλαγές «άνευ τριβών», με τις οποίες οι επιθυμίες των καταναλωτών θα ικανοποιούνταν ευθέως, χωρίς να χρειάζονται παρεμβάσεις ή διαμεσολαβήσεις από ρυθμιστικούς οργανισμούς. Όμως η ανάγκη για αξιολόγηση της απόδοσης των εργατών και της μέτρησης μορφών εργασίας, οι οποίες φύσει αντιστέκονται στην ποσοτικοποίηση, εγείρει αναπόφευκτα την απαίτηση για πρόσθετα επίπεδα διοίκησης και γραφειοκρατίας. Αυτό που συμβαίνει δεν είναι μια απευθείας σύγκριση της απόδοσης των εργαζομένων ή του αποτελέσματος αυτής της εργασίας, αλλά μια σύγκριση μεταξύ της *αναπαράστασης* αυτής της απόδοσης και του αποτελέσματος. Αναπόδραστα προκύπτει

ένα βραχυκύκλωμα, λόγω του οποίου η εργασία καταλήγει να προσανατολίζεται πολύ περισσότερο στην παραγωγή και στον καλλωπισμό αυτών των αναπαραστάσεων απ' ό,τι στους στόχους της καθαυτούς. Πράγματι, μια ανθρωπολογική έρευνα πάνω στην τοπική αυτοδιοίκηση στη Βρετανία υποστηρίζει ότι «περισσότερος κόπος αναλώνεται για να διασφαλιστεί ότι οι υπηρεσίες μιας τοπικής αρχής θα αναπαρασταθούν σωστά, απ' ό,τι στην βελτίωση αυτών των υπηρεσιών». Αυτή η αντιστροφή των προτεραιοτήτων δεν θα ήταν υπερβολή να χαρακτηριστεί «σταλινισμός της αγοράς». Το στοιχείο του σταλινισμού που οικειοποιείται ο ύστερος καπιταλισμός είναι η προτεραιότητα των συμβόλων της επιτυχίας σε σχέση με την ίδια την επιτυχία. Όπως εξήγησε ο Marshall Berman περιγράφοντας το κανάλι της Άσπρης Θάλασσας του Στάλιν (1931 -33):

Ο Στάλιν επεδίωκε με μεγάλη επιμονή να δημιουργήσει ένα ιδιαίτερα ορατό σύμβολο ανάπτυξης, κι έτσι ωθούσε και πίεζε το εγχείρημα με τρόπους οι οποίοι επιβράδυναν μόνον την *ανάπτυξη* του έργου. Δεν δινόταν επομένως ποτέ στους μηχανικούς ο χρόνος, το χρήμα ή ο εξοπλισμός που απαιτούνταν για να φτιαχτεί ένα κανάλι το οποίο θα ήταν αρκετά βαθύ και ασφαλές ώστε να μεταφέρονται τα φορτία του 20ού αιώνα· συνεπώς το κανάλι δεν έπαιξε ποτέ κανέναν σημαντικό ρόλο στο σοβιετικό εμπόριο ή στη βιομηχανία. Το μόνο που μπορούσε να αντέξει το κανάλι, προφανώς, ήταν τουριστικά ατμόπλοια τα οποία τη δεκαετία του '30 ήταν γεμάτα με ξένους συγγραφείς, οι οποίοι καταναγκαστικά εξυμνούσαν τη λαμπρότητα του έργου. Το κανάλι ήταν ένας θρίαμβος της δημοσιότητας· αλλά θα είχαν υπάρξει πολύ λιγότερα θύματα και πολύ περισσότερη πραγματική ανάπτυξη αν είχε δοθεί στην εργασία έστω η μισή φροντίδα που δόθηκε στις δημόσιες σχέσεις - και το έργο θα μπορούσε να είχε αποτελέσει μια αυθεντική τραγωδία, αντί για μια σκληρή φάρσα, στην οποία πραγματικοί άνθρωποι σκοτώνονταν από ψευδογεγονότα.

Η φαινομενικά αντισταλινική φιλελεύθερη κυβέρνηση του Εργατικού Κόμματος έχει επιδείξει την ίδια εμμονή για ανάληψη πρωτοβουλιών των οποίων τα πραγματικά αποτελέσματα έχουν σημασία μόνο στο επίπεδο της θεαματικής τους καταγραφής. Οι περιβόητοι στόχοι που μετά μεγάλου ενθουσιασμού έθεσε η κυβέρνηση των Εργατικών, είναι μια τέτοια περίπτωση. Με μια διαδικασία που επαναλαμβάνεται με χαρακτηριστική προβλεψιμότητα, οι γραφειοκρατικοί στόχοι, ανεξαρτήτως πλαισίου, πολύ σύντομα παύουν να είναι ένας τρόπος μέτρησης της αποτελεσματικότητας και μετατρέπονται σε στόχους καθεαυτούς. Η γενική δυσάρεσκεια για το χαμηλό επίπεδο των σχολικών εξετάσεων είναι πλέον μια αναπόσπαστη πλευρά του βρετανικού καλοκαιριού. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που οι φοιτητές διαθέτουν λιγότερες δεξιότητες και γνώσεις από τους προκατόχους τους, αυτό οφείλεται όχι σε μια *καθεαυτή* ποιοτική υποχώρηση των εξετάσεων, αλλά στο ότι στο σύνολό της η διδασκαλία είναι προσανατολισμένη στην επιτυχία στις εξετάσεις. Ο παρωπιδισμός που επιφέρει το «βάσανο των εξετάσεων» αποκλείει μια ευρύτερη προσέγγιση των γνωστικών αντικειμένων. Παρομοίως, τα νοσοκομεία πραγματοποιούν πολλές επεμβάσεις ρουτίνας αντί για λίγες, σοβαρές και επείγουσες εγχειρήσεις, γιατί αυτό τους επιτρέπει να είναι εντός των στόχων που τους έχουν ανατεθεί (ρυθμοί επεμβάσεων, ποσοστά επιτυχίας, μείωση χρόνου αναμονής) με πιο αποτελεσματικό τρόπο.

Αυτός ο σταλινισμός της αγοράς δεν αποτελεί μια παρέκκλιση από το «πραγματικό πνεύμα» του καπιταλισμού. Αντίθετα, μια αναγκαία διάσταση του σταλινισμού που ανεστάλη όταν αυτός συσχετίστηκε με το κοινωνικό σχέδιασμα του σοσιαλισμού, μπορεί να προκύψει μόνο στην κουλτούρα του ύστερο καπιταλισμού, όπου οι αναπαραστάσεις προσλαμβάνουν μια αυτόνομη δύναμη. Ο τρόπος που παράγεται η αξία στο χρηματιστήριο εξαρτάται φυσικά λιγότερο από το τι

«πραγματικά κάνει» μια εταιρία, και πολύ περισσότερο από την κοινή αντίληψη και πίστη σχετικά με την (μελλοντική) απόδοσή της. Στον καπιταλισμό, με λίγα λόγια, οτιδήποτε είναι στέρεο λιώνει μέσα στις δημόσιες σχέσεις, και ο ύστερος καπιταλισμός ορίζεται εξίσου, αν όχι περισσότερο, από αυτήν την πανταχού παρούσα τάση της παραγωγής που διέπεται από τις δημόσιες σχέσεις όσο και από την επιβολή των μηχανισμών της αγοράς.

Σε αυτό το σημείο, η ανάπτυξη της λακανικής έννοιας του «μεγάλου Άλλου» από τον Ζίζεκ είναι νευραλγικής σημασίας. Ο μεγάλος Άλλος είναι η συλλογική αφήγηση, η συμβολική δομή που προϋποτίθεται από οποιοδήποτε κοινωνικό πεδίο. Ο μεγάλος Άλλος δεν μπορεί ποτέ να απαντηθεί καθαυτός· το μόνο που αντικρίζουμε είναι οι εκπρόσωποί του, η μορφή που παίρνει ενσαρκωμένος από εκάστοτε πρόσωπα ή δομές. Στην περίπτωση των προσώπων, οι εκπρόσωποι αυτοί δεν είναι πάντοτε οι θεσμικοί ηγέτες. Στο παραπάνω παράδειγμα του καναλιού της Άσπρης Θάλασσας, για παράδειγμα, δεν ήταν τόσο ο ίδιος ο Στάλιν ενσάρκωση του μεγάλου Άλλου, όσο οι σοβιετικοί και οι ξένοι συγγραφείς που έπρεπε να πειστούν για τη λαμπρότητα του έργου. Μια σημαντική διάσταση του μεγάλου Άλλου είναι ότι αυτός δεν γνωρίζει τα πάντα, και είναι ακριβώς αυτή η καταστατική άγνοια που επιτρέπει στις δημόσιες σχέσεις να λειτουργούν. Στην πραγματικότητα, ο μεγάλος Άλλος θα μπορούσε να οριστεί ως ο καταναλωτής των δημόσιων σχέσεων και της προπαγάνδας, η εικονική φιγούρα που υποχρεούται να πιστεύει ακόμα και όταν κανείς άλλος δεν μπορεί να πιστέψει. Ο Ζίζεκ φέρνει το εξής παράδειγμα: υπήρχε κάποιος που δεν ήξερε ότι ο Υπαρκτός Σοσιαλισμός (ΥΣ) ήταν ευτελής και διεφθαρμένος; Ο λαός, που είχε στην ολότητά του μεγάλη επίγνωση των ελλείψεών του, το γνώριζε· και οι κυβερνητικοί ιθύνοντες δεν μπορούσαν παρά να το γνωρίζουν. Ήταν μόνον ο μεγάλος Άλλος που ήταν καταδικα-

σμένος να μην γνωρίζει -που δεν του επιτρεπόταν να γνωρίζει- την καθημερινή πραγματικότητα του ΥΣ. Παρ' όλα αυτά η διάκριση μεταξύ του τι ξέρει ο μεγάλος Άλλος, αυτό που είναι επίσημα αποδεκτό δηλαδή, και του τι είναι ευρέως γνωστό και βιωμένο από κάθε άνθρωπο δεν μπορεί να θεωρηθεί μια κενή περιεχομένου, τυπική διάκριση· είναι η ασυμφωνία μεταξύ των δύο που επιτρέπει τη λειτουργία της καθημερινής κοινωνικής πραγματικότητας. Όταν η ψευδαίσθηση ότι ο μεγάλος Άλλος δεν γνωρίζει δεν μπορεί να διατηρηθεί, η άυλη στόφα που συνέχει το κοινωνικό σύστημα αποσυντίθεται. Εξ ου και η μεγάλη σημασία του λόγου του Χρουστσόφ το 1965, στον οποίο «παραδέχτηκε» τις αποτυχίες του σοβιετικού κράτους. Η ανακοίνωση του Χρουστσόφ δεν αποκάλυψε σε κανέναν τις θηριωδίες και τη διαφθορά του συστήματος, αλλά κατέστησε στο εξής αδύνατη την πίστη ότι ο μεγάλος Άλλος δεν γνώριζε τίποτα σχετικά με αυτές.

Ο Υπαρκτός Σοσιαλισμός, λοιπόν, μας τέλειωσε - ας δούμε τώρα τι συμβαίνει στον Αληθινά Υπαρκτό Καπιταλισμό. Ένας τρόπος να κατανοήσουμε τον «ρεαλισμό» του καπιταλιστικού ρεαλισμού είναι μέσω της παραίτησής του από την πίστη στον μεγάλο Άλλο. Ο μεταμοντερνισμός μπορεί να ερμηνευθεί ως το σύμπλεγμα κρίσεων που έχει πυροδοτήσει η άρνηση πίστης στον μεγάλο Άλλο, ή, κατά τη διάσημη φράση του Λυοτάρ «η καχυποψία απέναντι στις μετα-αφηγήσεις». Ο Τζέιμσον, φυσικά, θα υποστήριζε ότι η καχυποψία αυτή είναι απλά μια έκφραση της «πολιτιστικής λογικής του ύστερου καπιταλισμού», μια συνέπεια της μετάβασης της συσσώρευσης του Κεφαλαίου στη μεταφορντική εποχή. Ο Nick Land περιγράφει με απaráμιλλη ευφορία τη «μεταμοντέρνα χώνευση της κουλτούρας από την οικονομία». Στο έργο του Land, το τεχνολογικά αναβαθμισμένο πλέον άορατο χέρι της αγοράς εκμηδενίζει προοδευτικά την κεντρική εξουσία του κράτους. Τα κείμενα του Land κατά τη δεκαετία του '90 συνδύαζαν τον κυβερ-

νοχώρο, τη θεωρία πολυπλοκότητας, το cyberpunk και τον νεοφιλελευθερισμό για να δομήσουν ένα διαπλανητικό κεφαλαϊκό όραμα τεχνητής νοημοσύνης: ένα τεράστιο, εύπλαστο, ατελείωτα διαφορισμένο σύστημα που καθιστά τον άνθρωπο αχρείαστο. Στο «Meltdown», το μανιφέστο του για ένα μη γραμμικό, αποκεντρωμένο κεφάλαιο, ο Land επικαλείται μια «μαζικά διανεμημένη, δικτυακή τάση, προσανατολισμένη στο να απενεργοποιεί τα προγράμματα ελέγχου-εντολής ROM, τα οποία είναι υπεύθυνα για τη διατήρηση όλων των μακρο- και μικρο- κυβερνητικών φορέων, παγκόσμια συνδεδεμένων ως το σύστημα Ασφάλειας των Ανθρώπων». Μπορούμε να δούμε τον καπιταλισμό ως ένα καταστρεπτικό Πραγματικό, εντός του οποίου τα (διαρκώς εξαπλούμενα, ψηφιακά) σήματα ανακυκλώνονται μέσω αυτοτροφοδοτούμενων δικτύων που παρακάμπτουν το Συμβολικό, και επομένως δεν χρειάζονται τον μεγάλο Άλλο ως εγγυητή. Είναι το Κεφάλαιο των Ντελέζ και Γκουαταρί ως το «Ακατονόμαστο Πράγμα», χωρίς όμως τις δυνάμεις της επανεδαφικοποίησης και της αντιπαραγωγής, οι οποίες κατ' αυτούς είναι καταστατικές του καπιταλισμού. Ένα από τα προβλήματα της θέσης του Land είναι επίσης και το πιο ενδιαφέρον σημείο της: το ότι υποθέτει έναν «καθαρό» καπιταλισμό, έναν καπιταλισμό ο οποίος αναστέλλεται και μπλοκάρεται από εξωτερικά, παρά εσωτερικά σε αυτόν στοιχεία (σύμφωνα με τη λογική του Land, τα στοιχεία αυτά είναι προϊόν αταβιστικών αντανεκλαστικών, τα οποία το Κεφάλαιο βαθμιαία θα καταναλώσει και θα μεταβολίσει). Όμως ο καπιταλισμός δεν μπορεί να «εξαγνιστεί» με αυτόν τον τρόπο· αν αφαιρέσουμε τις δυνάμεις της αντιπαραγωγής, ο καπιταλισμός εξαφανίζεται μαζί τους.

Παρόμοια, δεν υφίσταται μια προοδευτική τάση προς την «αφαίρεση του προκαλύμματος» του καπιταλισμού, δεν διενεργείται κανένα σταδιακό ξεσκεπάσμα του Κεφαλαίου ως αυτό που «πραγματικά» είναι: αρπακτικό, αδιάφορο, απάνθρωπο.

Αντίθετα, ο ουσιώδης ρόλος των «ασώματων μετασχηματισμών» που επιτελείται από τις δημόσιες σχέσεις, το μπράντινγκ και τη διαφήμιση μας δείχνει ότι, προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά, η απληστία του καπιταλισμού βασίζεται σε διάφορες μορφές επικάλυψής της. Ο Υπαρκτός Καπιταλισμός, όπως περίπου και ο Υπαρκτός Σοσιαλισμός, χαρακτηρίζεται αφενός από μια επίσημη κουλτούρα κατά την οποία οι πολυεθνικές παρουσιάζονται ως κοινωνικά υπεύθυνες, και αφετέρου από μια ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ότι οι επιχειρήσεις είναι στην πραγματικότητα διεφθαρμένες, αδίστακτες κ.λπ. Με άλλα λόγια, ο μεταμοντέρνος καπιταλισμός δεν είναι ούτε κατά διάνοια όσο καχύποπτος φαίνεται, όπως ανακάλυψε για κακή του τύχη ο διάσημος κοσμηματοπώλης Gerald Ratner.

Ο Ratner προσπάθησε ακριβώς να καταστρατηγήσει το Συμβολικό και «να πει τα πράγματα με το όνομά τους», περιγράφοντας τα φτηνά κοσμήματα που πουλούσαν τα καταστήματά του ως «σκατένια» κατά τη διάρκεια μιας ομιλίας που ακολούθησε ένα επίσημο δείπνο. Οι συνέπειες όμως αυτού του *δημόσιου* ισχυρισμού του Ratner ήταν άμεσες και σημαντικές - η αξία της εταιρίας του καταποντίστηκε κατά 500 εκατομμύρια λίρες και ο ίδιος έχασε τη δουλειά του. Οι πελάτες μπορεί να ήξεραν ήδη ότι τα κοσμήματα που πουλούσαν τα κοσμηματοπωλεία Ratners ήταν κακής ποιότητας, αλλά ο μεγάλος Άλλος δεν το ήξερε· όταν το έμαθε, η Ratners καταστράφηκε.

Η καθομιλουμένη του μεταμοντερνισμού έχει αντιμετώπισει την «κρίση της αποτελεσματικότητας του συμβολικού» με έναν τρόπο πολύ λιγότερο έντονο από τον Nick Land, μέσω του μετα-αφηγηματικού άγχους σχετικά με τη λειτουργία του αφηγητή, ή σε τηλεοπτικά προγράμματα και ταινίες τα οποία αποκαλύπτουν τους μηχανισμούς της ίδιας τους της παραγωγής και αντανακλαστικά πυροδοτούν συζητήσεις γύρω από το ίδιο τους το στάτους ως εμπορεύματα. Αυτές όμως οι υποτιθέ-

μενες χειρονομίες απομυστικοποίησης από μεριάς του μεταμοντέρνου δεν υποδεικνύουν κάποιου είδους εμβρίθεια, όσο ένα συγκεκριμένο είδος αφέλειας, μια πεποίθηση ότι υπήρξαν κάποιοι άλλοι, στον παρελθόν, που πραγματικά πίστευαν στο Συμβολικό. Στην πραγματικότητα, φυσικά, «η αποτελεσματικότητα του Συμβολικού» επιτυγχάνονταν ακριβώς μέσω της διατήρησης μιας καθαρής διχοτόμησης ανάμεσα στην υλική-εμπειρική αιτιότητα και σε μια άλλη, άυλη αιτιότητα, αρμόζουσα στο Συμβολικό. Ο Ζίζεκ δίνει το παράδειγμα ενός δικαστή: «Ξέρω πολύ καλά ότι τα πράγματα είναι όπως τα βλέπω, ότι αυτό το άτομο είναι ένα διεφθαρμένο, αδύναμο πλάσμα, ανεξαρτήτως όμως αυτού, του συμπεριφέρομαι με σεβασμό, λόγω του ότι φέρει το κύρος του δικαστή, και, ως εκ τούτου, όταν μιλάει είναι ο ίδιος ο Νόμος που μιλάει μέσα από αυτό». Παρ' όλα αυτά,

η μεταμοντέρνα κυνική αναγωγή της πραγματικότητας [...] δεν είναι ικανοποιητική: όταν μιλάει ένας δικαστής, υπάρχει κατά κάποιον τρόπο περισσότερη αλήθεια στα λεγόμενά του (τα λεγόμενα των ίδιων των Θεσμών του Νόμου) από αυτήν που θα υπήρχε σε αυτά της άμεσης πραγματικότητας της ιδιότητάς του ως προσώπου· αν περιοριστεί κανείς σε αυτό που βλέπει, απλά χάνει το νόημα. Ο Λακάν ασχολείται ακριβώς με αυτό το παράδοξο, με το «les non-dupes errent»: όσοι δεν επιτρέπουν στον εαυτό τους να υπνωτιστεί από τη συμβολική απάτη/φαντασία, αυτοί που εξακολουθούν να πιστεύουν στα μάτια τους, είναι αυτοί που πλανώνται περισσότερο. Από έναν κυνικό που πιστεύει «μόνο στα μάτια του» διαφεύγει η αποτελεσματικότητα της συμβολικής φαντασίας, και το πώς αυτή δομεί το βίωμα της πραγματικότητας.

Ένα μεγάλο μέρος του έργου του Μποντριγιάρ ήταν ένας σχολιασμός του ίδιου μηχανισμού: του τρόπου με τον οποίο

η κατάργηση του Συμβολικού οδήγησε όχι σε μια απευθείας αναμέτρηση με το Πραγματικό, αλλά σε ενός είδους αιμορραγία του Πραγματικού. Για τον Μποντριγιάρ, φαινόμενα όπως τα ντοκιμαντέρ-«μύγα στον τοίχο» και οι πολιτικές δημοσκοπήσεις -και τα δύο εκ των οποίων ισχυρίζονται ότι παρουσιάζουν την αδιαμεσολάβητη πραγματικότητα- θέτουν πάντα ένα άλλο δίλημμα. Θα επηρέαζε η παρουσία της κάμερας τη συμπεριφορά αυτών που παρακολουθούνταν; Θα επηρέαζε η δημοσίευση των δημοσκοπήσεων τη μελλοντική συμπεριφορά των ψηφοφόρων; Οι ερωτήσεις αυτού του είδους έμεναν αναπάντητες, και επομένως η «πραγματικότητα» θα διέφευγε πάντα: Ακριβώς τη στιγμή όπου μοιάζει κατανοητή στην ολότητά της, η πραγματικότητα μεταμορφώνεται σε αυτό που ο Μποντριγιάρ, σε έναν πολύ παρεξηγημένο νεολογισμό, θα αποκαλούσε «υπερπραγματικότητα». Απηχώντας μυστηριωδώς την ανάλυση του Μποντριγιάρ, το πλέον πετυχημένο ριάλιτι σόου κατέληξε να συνδυάζει στοιχεία ντοκιμαντέρ-«μύγα στον τοίχο» και διαδραστικών δημοσκοπήσεων. Ουσιαστικά, υπάρχουν δύο επίπεδα «πραγματικότητας» σε αυτά τα σόου: η αυθόρμητη συμπεριφορά της «πραγματικής ζωής» των παικτών και οι απρόβλεπτες αντιδράσεις του κοινού, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τη συμπεριφορά των παικτών. Τα ριάλιτι σόου εξακολουθούν να κατατρύχονται από ερωτήσεις σχετικές με τη φαντασία και την ψευδαίσθηση: άραγε οι παίκτες υποκρίνονται, καταπιέζοντας κάποιες πλευρές της προσωπικότητάς τους, ώστε να εμφανιστούν πιο θελκτικοί στο κοινό; Επίσης, έχουν καταμετρηθεί επακριβώς οι ψήφοι του κοινού, ή υπάρχει κάποιου είδους παραθυράκι; Το σλόγκαν που χρησιμοποιεί το Big Brother -«Εσύ αποφασίζεις»- αιχμαλωτίζει επακριβώς την τροπικότητα του διαδραστικού ελέγχου που, σύμφωνα με τον Μποντριγιάρ, έχει αντικαταστήσει τις παλιές, κεντροποιημένες μορφές της εξουσίας. Είμαστε εμείς οι ίδιοι που καθόμαστε στον άδειο θρόνο της εξουσίας, τηλεφωνώντας

και κλικάροντας. δηλώνοντας τις επιλογές μας. Το τηλεοπτικό Big Brother έχει ξεπεράσει το οργουελικό Big Brother. Το κοινό δεν υπόκειται σε κάποια εξωτερική εξουσία· αντίθετα, ενσωματώνεται σε ένα κύκλωμα ελέγχου που έχει τις επιθυμίες και τις προτιμήσεις του ως μόνα προαπαιτούμενα - αλλά αυτές οι επιθυμίες και οι προτιμήσεις του επιστρέφονται όχι πλέον ως δικές του, αλλά ως επιθυμίες του μεγάλου Άλλου. Φυσικά, τα κυκλώματα αυτά δεν περιορίζονται στην τηλεόραση: τα κάθε είδους διαδικτυακά διαδραστικά συστήματα (όπως είναι τα φόκους γκρουπ και οι δημογραφικές έρευνες) αποτελούν πλέον αναπόσπαστο κομμάτι κάθε «υπηρεσίας», συμπεριλαμβανόμενης της εκπαίδευσης και της κυβέρνησης.

Κάπως έτσι επιστρέφουμε στο ζήτημα της μεταφορντικής γραφειοκρατίας. Υπάρχει φυσικά μια στενή σχέση μεταξύ της γραφειοκρατίας -του λόγου της τυπολατρίας- και του μεγάλου Άλλου. Ας δούμε δύο από τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Ζίζεκ για να δείξει τον μεγάλο Άλλο εν δράσει: ένας χαμηλόβαθμος υπάλληλος, ο οποίος δεν έχει ενημερωθεί για μια προαγωγή, λέει: «Με συγχωρείτε, αλλά δεν έχω ακόμα ενημερωθεί επίσημα για το νέο αυτό μέτρο, συνεπώς δεν μπορώ να σας βοηθήσω...»· μια γυναίκα που πιστεύει ότι το νούμερο του σπιτιού της της φέρνει κακοτυχία, δεν θα ανακουφιζόταν αν το άλλαζε μόνη της, διότι «η διαδικασία πρέπει να γίνει σωστά, από τον αρμόδιο φορέα του κράτους...». Η λίμπιντο της γραφειοκρατίας μάς είναι οικεία, όπως και η απόλαυση που αντλούν συγκεκριμένοι επιτελεστές της από τη θέση της εκτοπισμένης ευθύνης («δεν φταίω εγώ, έτσι είναι οι κανόνες»). Η αλληλεπίδραση με γραφειοκράτες είναι πολύ συχνά εκνευριστική λόγω της αδυναμίας τους να αναλάβουν οποιαδήποτε πρωτοβουλία· αντίθετα, τους επιτρέπεται μόνο να ανατρέχουν σε αποφάσεις που έχουν πάντα-ήδη ληφθεί για αυτούς (από τον μεγάλο Άλλο). Ο Κάφκα υπήρξε ο σημαντικότερος συγγραφέας που ασχολήθηκε με τη γραφειοκρατία

λόγω της οξυδερκούς ματιάς του πάνω στο, ενδογενές στη γραφειοκρατία, εκτόπισμα της ευθύνης. Η αναζήτηση της υπέρτατης εξουσίας που θα δώσει επιτέλους την απάντηση σχετικά με το επίσημο στάτους του Κ. δεν μπορεί ποτέ να τελειώσει, διότι ο μεγάλος Άλλος δεν μπορεί ποτέ να απαντηθεί καθεαυτός: στη θέση του υπάρχουν μόνο υπάλληλοι και αξιωματούχοι, λιγότερο ή περισσότερο εχθρικοί, που μπορούν μόνο να ερμηνεύσουν τις προθέσεις του μεγάλου Άλλου. Και είναι αυτές οι ερμηνείες, οι μετακυλήσεις της ευθύνης, που συνιστούν τον μεγάλο Άλλο.

Αν ο Κάφκα έχει αξία σαν σχολιαστής του ολοκληρωτισμού, είναι επειδή αποκάλυψε ότι υφίσταται μια διάστασή του που δεν μπορεί να κατανοηθεί μέσω του μοντέλου της δεσποτικής εξουσίας. Το καθαρτηριακό όραμα του Κάφκα για έναν γραφειοκρατικό λαβύρινθο δίχως τέλος συνάδει με τον ισχυρισμό του Ζίζεκ πως το σοβιετικό σύστημα ήταν «μια αυτοκρατορία σημάτων», μέσα στην οποία ακόμα και η νομενκλατούρα -του Στάλιν και του Μολότοφ συμπεριλαμβανομένων- απασχολούνταν με το να ερμηνεύει μια πολύπλοκη σειρά κοινωνικών σημειωτικών σινιάλων. Κανείς δεν ήξερε τι απαιτούνταν αντίθετα, τα υποκείμενα μπορούσαν μόνο να μαντέψουν το τι σήμαιναν συγκεκριμένες χειρονομίες ή ντιρεκτίβες. Αυτό που συμβαίνει στον ύστερο καπιταλισμό, όπου οποιαδήποτε πιθανότητα επίκλησης σε κάποια ύπατη αρμοστέα σχετικά με την τελική, επίσημη έκδοση έχει ακόμα και επί της αρχής εκλείπει, είναι μια εντατικοποίηση αυτής της ασάφειας. Ένα καλό παράδειγμα αυτού του φαινομένου, είναι για ακόμα μια φορά η Περαιτέρω Εκπαίδευση (ΠΕ). Σε μια συνάντηση των αξιωματούχων του Εργατικού Συνδικάτου, των πρυτάνεων των κολεγίων, των μελών του κοινοβουλίου και του Συμβουλίου Μάθησης και Δεξιοτήτων (ΣΜΔ), η κεντρική δομή της ΠΕ δέχτηκε δριμεία επίθεση. Ούτε οι καθηγητές, ούτε οι πρυτάνεις, ούτε και τα μέλη του κοινοβου-

λίου μπορούσαν να υποδείξουν το πώς συγκεκριμένες οδηγίες είχαν παραχθεί, αφού αυτές δεν συμπεριλήφθηκαν ποτέ στην επίσημη κυβερνητική πολιτική. Η απάντηση ήταν ότι αυτές ήταν παράγωγα «ερμηνειών» του ΣΜΔ πάνω στις οδηγίες του Τμήματος Εκπαίδευσης και Δεξιοτήτων. Αυτές οι ερμηνείες είναι εκείνες που καταφέρνουν να αποκτήσουν την ιδιότυπη αυτονομία που χαρακτηρίζει τη γραφειοκρατία. Από τη μία μεριά, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες ξεδιπλώνονται ελεύθερα, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε εξωτερική εξουσία· αλλά ακριβώς αυτή η αυτονομία σημαίνει και ότι λαμβάνουν έναν αναντικατάστατο χαρακτήρα, μια αντίσταση σε οποιαδήποτε τροποποίηση ή αμφισβήτηση.

Ο πολλαπλασιασμός της κουλτούρας του ελέγχου στον μεταφορντισμό καταδεικνύει πως ο μεγάλος Άλλος κάθε άλλο παρά έχει εκλείψει. Ο έλεγχος μπορεί ίσως να κατανοηθεί καλύτερα ως μια συγχώνευση των δημόσιων σχέσεων και της γραφειοκρατίας, και αυτό διότι τα γραφειοκρατικά δεδομένα έχουν συνήθως σκοπό τους το να καλύψουν έναν προωθητικό ρόλο: στην περίπτωση της εκπαίδευσης, για παράδειγμα, τα αποτελέσματα των εξετάσεων ή η αξιολόγηση της έρευνας καθορίζουν το κύρος συγκεκριμένων θεσμικών φορέων. Η δυσaréσκεια των δασκάλων συνίσταται στο ότι η δουλειά τους μοιάζει να επικεντρώνεται ολοένα και περισσότερο στον εντυπωσιασμό του μεγάλου Άλλου, ο οποίος συγκεντρώνει και αντιπαραβάλλει αυτά τα «δεδομένα». Τα «δεδομένα» έχουν μπει σε εισαγωγικά εδώ, αφού αυτή η αποκαλούμενη πληροφορία έχει πολύ λίγο νόημα ή δυνατότητες εφαρμογής έξω από τις παραμέτρους του ελέγχου: Όπως το θέτει η Eeva Berglund,

η πληροφορία που δημιουργεί ο έλεγχος εξακολουθεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις παρά το γεγονός ότι στερείται κάθε τοπικότητας, παρά το γεγονός ότι είναι τόσο αφαιρετική που καταντά

αποπροσανατολιστική ή άνευ νοήματος - πέραν από αυτό που τους δίνουν τα ίδια τα αισθητικά κριτήρια του ελέγχου.

Η νέα γραφειοκρατία λαμβάνει τη μορφή όχι μιας συγκεκριμένης, οριοθετημένης λειτουργίας που φέρνουν σε πέρας συγκεκριμένοι εργαζόμενοι, αλλά μιας λειτουργίας που διασχίζει κάθε πεδίο εργασίας, με αποτέλεσμα -όπως είχε προφητεύσει ο Κάφκα- να μεταμορφώνει τους εργαζόμενους σε ελεγκτές εξαναγκασμένους να ελέγχουν την ίδια τους την εργασία. Πάρτε για παράδειγμα το «νέο σύστημα» που χρησιμοποιεί το Γραφείο Προτύπων για την Εκπαίδευση (ΓΠΕ) για να εποπτεύει τα κολέγια Περαιτέρω Εκπαίδευσης. Υπό το παλιό σύστημα, κάθε κολέγιο θα έπρεπε να περάσει μια «επισταμένη» επιθεώρηση περίπου μια φορά κάθε τέσσερα χρόνια, η οποία περιελάμβανε πολλές εποπτεύσεις μαθημάτων και έναν μεγάλο αριθμό επιθεωρητών παρόντων στο κολέγιο. Το νέο, «βελτιωμένο» σύστημα προβλέπει πως σε περίπτωση που ένα κολέγιο μπορεί να αποδείξει ότι τα συστήματα αυτοαξιολόγησής του είναι αποτελεσματικά, θα πρέπει να περάσει μόνο μια «ελαφριά» αξιολόγηση. Το μειονέκτημα αυτής της «ελαφριάς» αξιολόγησης είναι εμφανές - η επιτήρηση και ο έλεγχος μετατίθενται από το ΓΠΕ στο κολέγιο και τελικά στους ίδιους τους διδάσκοντες, κι έτσι μετατρέπονται σε μόνιμο στοιχείο της δομής των κολεγίων (και της ψυχολογίας των διδασκόντων). Η διαφορά μεταξύ της παλιάς/επισταμένης και της καινούργιας/ελαφριάς αξιολόγησης ανταποκρίνεται επακριβώς στην παραπάνω διάκριση του Κάφκα μεταξύ ανακλητής αθώωσης και εσαεί αναβολής. Στην περίπτωση της ανακλητής αθώωσης, το άτομο απευθύνει ένα αίτημα στους δικαστές μέχρι αυτοί να του παρέχουν μια μη δεσμευτική απαλλαγή. Στη συνέχεια απελευθερώνεται από τα δεσμά του δικαστηρίου, αλλά μόνο μέχρι η υπόθεσή του να ξανανοίξει. Παράλληλα, η εσαεί αναβολή διατηρεί την

υπόθεση στο χαμηλότερο δικαστικό επίπεδο, αλλά φέρει το κόστος ενός διαρκούς, ατελείωτου άγχους. (Οι μεταρρυθμίσεις στις αξιολογήσεις του ΓΠΕ αντανακλούν τη μετάβαση από τα κριτήρια RAE στα κριτήρια REF: η περιοδική βαθμολόγηση θα αντικατασταθεί από μια μόνιμη και αδιαφανή μέτρηση που δεν μπορεί παρά να παράγει το ίδιο διαρκές άγχος.)

Σε κάθε περίπτωση, η «ελαφριά» αξιολόγηση δεν είναι σε καμία περίπτωση προτιμότερη της επισταμένης. Οι αξιολογητές παραμένουν στα κολέγια για το ίδιο χρονικό διάστημα με το παλιό σύστημα. Το γεγονός ότι είναι λιγότεροι σε αριθμό δεν αποφορτίζει την ένταση που δημιουργεί το άγχος, το οποίο έχει πολύ περισσότερο να κάνει με τον γραφειοκρατικό καλλωπισμό παρά με ουσιώδη παρατηρησιακά δεδομένα. Η αξιολόγηση, με άλλα λόγια, ανταποκρίνεται επακριβώς στην πραγματεία του Φουκώ σχετικά με την εικονική φύση της επιτήρησης στο *Επιτήρηση και τιμωρία*. Στο διάσημο έργο του, ο Φουκώ παρατηρεί πως στην επιτήρηση, η θέση του επιτηρητή μπορεί κάλλιστα να παραμένει κενή. Το να μην ξέρεις αν επιτηρείσαι ή όχι παράγει την εσωτερικήυση του μηχανισμού επιτήρησης, αφού φέρεσαι συνεχώς σαν να πρόκειται να επιτηρηθείς άμεσα. Στην περίπτωση της ακαδημαϊκής αξιολόγησης, εκείνο που αξιολογείται δεν είναι τόσο η διδακτική ικανότητα, όσο η γραφειοκρατική επιδεξιότητα. Κάτι τέτοιο επιφέρει πολλά ακόμα γκροτέσκο αποτελέσματα. Εφόσον το ΓΠΕ παρατηρεί πλέον το σύστημα αυτοαξιολόγησης των κολεγίων, γεννάται ένα υποδόριο κίνητρο στα κολέγια να βαθμολογούν τους εαυτούς τους και τους διδάσκοντες σε αυτά χαμηλότερα από όσο όντως αξίζουν. Αποτέλεσμα αυτού είναι ένα είδος μεταμοντέρνας καπιταλιστικής εκδοχής μαοϊκού εξομολογητηρίου, όπου απαιτείται από τους εργαζόμενους να εμπλέκονται συνεχώς σε μια διαδικασία διαρκούς συμβολικής αυτοϋποτίμησης. Κατά τη διάρκεια του εξωραϊσμού του νέου, ελαφρύτερου αξιολογητικού συστήματος από τον

διευθυντή του τομέα, ειπώθηκε πως το πρόβλημα με τα πρακτικά του τμήματός μας ήταν ότι δεν ήταν επαρκώς αυτοκριτικά. Αλλά μην ανησυχείτε, προσέτρεξε να συμπληρώσει, κάθε αυτοκριτική που ασκούμε είναι αμιγώς συμβολική και ποτέ δεν πρόκειται να επιφέρει συνέπειες. Λες και ο διαρκής αυτοευνουχισμός ως μέρος μια αμιγώς τυπικής άσκησης στο πλαίσιο μιας κυνικής γραφειοκρατικής υποταγής θα γινόταν έτσι λιγότερο αποθαρρυντικός.

Στη μεταφορντική σχολική τάξη, η αναστοχαστική ανικανότητα των μαθητών αντανακλάται στην αναστοχαστική ανικανότητα των καθηγητών. Οι DeAngelis και Harvie αναφέρουν ότι

οι πρακτικές και οι προϋποθέσεις της κανονικοποίησης και της επιτήρησης δημιουργούν εμφανώς ένα τεράστιο βάρος στις πλάτες των ακαδημαϊκών, και είναι πολύ λίγοι αυτοί που δεν τις εχθρεύονται. Οι αντιδράσεις ήταν πολλές και ποικίλες. Οι διευθυντές έχουν συχνά υποστηρίξει πως δεν υπάρχει εναλλακτική (There Is No Alternative) και προτείνουν πως ίσως η λύση είναι να «μη δουλεύουμε περισσότερο, αλλά πιο έξυπνα». Αυτό το γοητευτικό μοτό (εισαχθέν για να αναχαιτίσει τις αντιδράσεις των εργαζομένων σε περαιτέρω μεταρρυθμίσεις που έχουν στη δική τους [μας] εμπειρία επιφέρει μια σειρά καταστροφικών αποτελεσμάτων για τις συνθήκες εργασίας) αποπειράται να συμβιβάσει την ανάγκη για «αλλαγή» (για αναπροσαρμογή και καινοτομία), που σκοπό της έχει την αποφόρτιση των πιέσεων του προϋπολογισμού και την αύξηση της «ανταγωνιστικότητας», με την αντίδραση των εργαζομένων όχι μόνο στην περαιτέρω υποτίμηση της εργατικής τους δύναμης, αλλά επίσης στην εκπαιδευτική και ακαδημαϊκή «κενότητα» των «αλλαγών».

Η προσπάθεια εσωτερίκευσης της ιδέας πως «δεν υπάρχει εναλλακτική», και η ενθάρρυνση για δουλειά «όχι σκληρότε-

ρη, αλλά πιο έξυπνη», καταδεικνύει το πώς ο καπιταλιστικός ρεαλισμός επιβάλλει τους όρους με τους οποίους διεξάγονται οι εργασιακές διαμάχες στον μεταφορντισμό. Το να αποκαθαίρεσεις το καθεστώς επιτήρησης, υπογράμμισε σαρόνια κάποιος διδάσκοντας, μοιάζει πιο δύσκολο απ' όσο έμοιαζε κάποτε το να δοθεί ένα τέλος στη σκλαβιά. Μια τέτοια μοιρολατρία μπορεί να αμφισβητηθεί μόνο υπό το φως την ανάδυσης ενός νέου (συλλογικού) πολιτικού υποκειμένου.

«... Βλέποντας δύο πραγματικότητες να αλληλεπικαλύπτονται»: Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός ως ερμηνεία των ονείρων και διαταραχή της μνήμης

Το να «είσαι ρεαλιστής» μπορεί κάποτε να σήμαινε τον συμβιβασμό με μια πραγματικότητα βιωμένη ως στέρεα και αμετακίνητη. Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός, αντίθετα, συνεπάγεται την υποταγή σε μια πραγματικότητα η οποία είναι απείρως ελαστική, ικανή να ανασχηματίζει τον εαυτό της ανά πάσα στιγμή. Αντιμετωπίζουμε αυτό που ο Τζέιμσον, στο δοκίμιο του «The Antinomies Of The Postmodern» («Οι αντινομίες του μεταμοντέρνου»), αποκαλεί «ένα καθαρά ανταλλάξιμο παρόν στο οποίο ο χώρος και οι ψυχισμοί μπορούν να μεταποιηθούν και να ανακατασκευαστούν κατά βούληση». Η «πραγματικότητα» εδώ θυμίζει την πολλαπλότητα των διαθέσιμων επιλογών επεξεργασίας ενός ψηφιακού κειμένου, όπου καμία επιλογή δεν είναι τελεσίδικη, οι αναθεωρήσεις είναι πάντα δυνατές, και κάθε προηγούμενη εκδοχή του κειμένου μπορεί να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή. Το μεσαίο στέλεχος που ανέφερα παραπάνω ανήγαγε την προσαρμογή σε αυτή την «ανταλλάξιμη» πραγματικότητα σε τέχνη. Τη μια μέρα, αφηγούνταν με πλήρη αυτοπεποίθηση μια ιστορία σχετικά με το Κολλέγιο και το μέλλον του - ποιες θα ήταν οι πιθανές επιπλοκές της επιθεώρησης· τι σκέφτονταν τα ανώτερα διοικητικά στελέχη· έπειτα, *κυριολεκτικά την επόμενη μέρα*, προέβαλε μια ιστορία που αντίκρουε ευθέως τα προηγούμενα λεγόμενά του. Δεν ετίθετο ζήτημα να αρνηθεί την προηγούμενη εκδοχή

ήταν σαν ο ίδιος να θυμόταν αμυδρά μόνο την ύπαρξη κάποιας άλλης εκδοχής. Αυτό, υποθέτω, θεωρείται «καλή διαχείριση». Είναι, επίσης, ο μόνος τρόπος να παραμείνει κανείς ψυχικά υγιής μέσα στη διαρκή αστάθεια του καπιταλισμού. Εκ πρώτης όψεως, αυτός ο άνθρωπος είναι ένα πρότυπο ψυχικής υγείας, προσηνής και έξω καρδιά. Αυτή η ευθυμία μπορεί να διατηρηθεί μόνο αν κάποιος έχει χάσει σχεδόν οποιαδήποτε ικανότητα κριτικού αναστοχασμού, και εφόσον έχει την ικανότητα, όπως αυτός, να συμμορφώνεται κυνικά με κάθε οδηγία της γραφειοκρατικής εξουσίας. Ο *κνισμός* αυτής της συμμόρφωσης είναι, φυσικά, απαραίτητος· η διατήρηση της φιλελεύθερης β0s αυτοεικόνας του εξαρτιόταν από το ότι «δεν πίστευε στ' αλήθεια» στις ελεγκτικές διαδικασίες που επέβαλε με τέτοια ενδελέχεια. Η άρνηση αυτή βασίζεται στη διάκριση στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω, αυτή μεταξύ εσωτερικής υποκειμενικής στάσης και της στάσης που κανείς τελικά εξωτερικεύει: Μπορεί το στέλεχος να είναι εχθρικό, ακόμα και περιφρονητικό, απέναντι στις γραφειοκρατικές διαδικασίες που επιβλέπει· η συμπεριφορά του όμως δείχνει ότι είναι απόλυτα συμμορφωμένο. Είναι ακριβώς η υποκειμενική αποεπένδυση των εργαζομένων στους ελεγκτικούς μηχανισμούς που τους επιτρέπει να συνεχίζουν να εκτελούν εργασίες απογοητευτικές και κενές νοήματος.

Η ικανότητα αυτού του στελέχους να μετατοπίζεται ομαλά από τη μία πραγματικότητα στην άλλη μου θύμισε όσο τίποτα το βιβλίο της Ούρσουλα Λε Γκεν, *The Lathe of Heaven* (*Ο ουράνιος τόρνος*). Είναι η ιστορία του George Orr, ενός άντρα του οποίου τα όνειρα κυριολεκτικά γίνονται πραγματικότητα. Όπως συνηθίζεται στα παραμύθια, βέβαια, η πραγματοποίηση των επιθυμιών του σύντομα αποδεικνύεται τραυματική και καταστροφική. Όταν, για παράδειγμα, ο Orr καθοδηγείται από τον ψυχολόγο του, τον Dr. Harber, σε ένα όνειρο όπου το πρόβλημα του υπερπληθυσμού έχει λυθεί, ξυπνάει σε έναν κόσμο

όπου δισεκατομμύρια πληθυσμού έχουν αφανιστεί από την πανούκλα· μια πανούκλα η οποία, όπως σχολιάζει ο Τζέιμσον μιλώντας για το βιβλίο, ήταν ένα «μέχρι σήμερα ανύπαρκτο γεγονός που γρήγορα βρίσκει τη θέση του στη χρονολογική μας μνήμη του πρόσφατου παρελθόντος». Η ιστορία αυτή αντλεί μεγάλο μέρος της δύναμής της από την απόδοση αυτών των αναδρομικών μυθοπλασιών, οι μηχανισμοί των οποίων μας είναι αμέσως τόσο γνώριμοι -καθώς τους χρησιμοποιούμε κάθε βράδυ όταν ονειρευόμαστε- και τόσο παράξενοι. Πώς θα ήταν ποτέ δυνατό για εμάς το να πιστέψουμε διαδοχικές ή αλληλένδετες ιστορίες οι οποίες τόσο προφανώς αντικρούουν η μία την άλλη; Ξέρουμε όμως από τον Καντ, τον Νίτσε και την ψυχανάλυση ότι το *ξύπνημα*, ακριβώς όσο και το όνειρο, εξαρτάται ακριβώς από τέτοιες αφηγήσεις-προβολές. Αν το Πραγματικό είναι αφόρητο, *οποιαδήποτε* πραγματικότητα οικοδομούμε θα πρέπει να είναι ένα ψηφιδωτό ασυνεπειών. Αυτό που διαφοροποιεί τον Καντ, τον Νίτσε και τον Φρόιντ από το κουραστικό κλισέ ότι «η ζωή είναι απλά ένα όνειρο» είναι η αίσθηση ότι βιώνουμε αυτές τις μυθοπλασίες συναινετικά. Η ιδέα ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε είναι μια σολιμιστική αυταπάτη που πηγάζει από τα κέντρα του εγκεφάλου μας δεν μας πειράζει καθόλου, αφού συμμορφώνεται στις βρεφικές μας φαντασιώσεις παντοδυναμίας· αλλά η σκέψη ότι η αποκαλούμενη εσωτερικότητά μας οφείλει την ύπαρξή της σε μια αφηγηματική ομοφωνία θα φέρει πάντα μια φόρτιση ανοικειότητας. Αυτό το επιπλέον επίπεδο μυστηρίου καταγράφεται στο *The Lathe of Heaven*, όπου η Λε Γκεν μάς δείχνει τα όνειρα του Ορι, που στρεβλώνουν την πραγματικότητα, να παρακολουθούνται από άλλους - τον Harber, τον ψυχοθεραπευτή, ο οποίος θέλει να χειραγωγήσει και να ελέγξει την ικανότητα του Ορι, και τη δικηγόρο Heather Lelache. Πώς είναι, λοιπόν, το να ζεις μέσα στο όνειρο κάποιου άλλου όταν αυτό γίνεται πραγματικότητα;

[Ο Χάρμπερ] δεν μπορούσε να συνεχίσει να μιλά. Τις ένιωθε: τη μετακίνηση, την άφιξη, την αλλαγή.

Η γυναίκα τις ένιωθε επίσης. Έμοιαζε φοβισμένη. Κρατώντας το κολιέ από ορείχαλκο κοντά στο λαρύγγι της σα φυλαχτό, μόρφαζε με απογοήτευση, σοκ, τρόμο μπροστά στη θέα του παραθύρου.

[...] Τι θα συνέβαινε στη γυναίκα; Θα καταλάβαινε, θα τρελαινόταν, τι θα έκανε; Θα διατηρούσε και τις δύο αναμνήσεις, όπως εκείνος, την πραγματική και την καινούργια, την παλιά και την πραγματική;

Τελικά «τρελαίνεται»; Όχι, κάθε άλλο: Μετά από λίγες στιγμές σύγχυσης, η Heather Lelache αποδέχεται τον «καινούργιο» κόσμο ως «πραγματικό», απωθώντας το σημείο διαρραφής. Αυτή η στρατηγική -της αποδοχής του ανυπολόγιστου και του παράλογου χωρίς καχυποψία- έχει υπάρξει ανέκαθεν παραδειγματική τεχνική του μυαλού που προσπαθεί να διατηρήσει τα λογικά του, όμως παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στον ύστερο καπιταλισμό, αυτόν τον «παρδαλό πίνακα από οτιδήποτε έχει υπάρξει», του οποίου η επινόηση και απόρριψη κοινωνικών αφηγήσεων είναι σχεδόν τόσο αστραπιαία όσο ο ρυθμός παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών.

Σε αυτές τις συνθήκες οντολογικής επισφάλειας η αμνησία είναι στρατηγική επιβίωσης. Ο Γκόρντον Μπράουν, για παράδειγμα, στην προσπάθειά του να αναπλάσει την πολιτική του ταυτότητα, μεταξύ άλλων προσπάθησε να προκαλέσει μαζική αμνησία. Σε ένα άρθρο στο *International Socialism*, ο John Newsinger θυμάται πως

ο Μπράουν είπε στη Συνομοσπονδία της Βρετανικής Βιομηχανίας ότι «η επιχειρηματικότητα κυλάει στο αίμα μου». Η μητέρα του ήταν διευθυντής εταιρίας και «εγώ μεγάλωσα σε ένα περιβάλλον όπου ήξερα πάντα τι συνέβαινε στον επιχειρηματικό τομέα».

Ήταν, από πάντα, ένας από αυτούς. Το μόνο πρόβλημα είναι ότι αυτό δεν ήταν αλήθεια. Όπως παραδέχτηκε μεταγενέστερα η μητέρα του, δεν θα αποκαλούσε ποτέ τον εαυτό της «μπίζνεσγουμαν»: Είχε αναλάβει μόνο μερικά «ελαφρά διοικητικά καθήκοντα» για μια «μικρή οικογενειακή επιχείρηση», επάγγελμα το οποίο εγκατέλειψε μόλις παντρεύτηκε, τρία χρόνια πριν γεννηθεί ο μικρός Γκόρντον. Ενώ στο παρελθόν πολιτικοί του Εργατικού Κόμματος έχουν προσπαθήσει να εφεύρουν μια προέλευση από την εργατική τάξη, ο Μπράουν είναι ο μόνος που προσπάθησε να εφεύρει, και τελικά εφηύρε, μια καπιταλιστική προέλευση.

Ο Newsinger αντιπαραθέτει τον Μπράουν με τον αντίπαλο και προκάτοχό του στο αξίωμα του πρωθυπουργού της Βρετανίας, Τόνι Μπλερ, ως μια εντελώς διαφορετική περίπτωση. Ενώ ο Μπλερ -που παρουσίασε το παράξενο θέαμα του μεταμοντέρνου μεσσιανισμού- ποτέ δεν χρειάστηκε να αποκηρύξει κάποια προγενέστερα πιστεύω, η μεταμόρφωση του Μπράουν από πρεσβυτεριανό σοσιαλιστή σε φανατικό του Εργατικού Κόμματος υπήρξε μια μακρά, επίπονη διαδικασία αποκήρυξης και άρνησης. «Ενώ, για τον Μπλερ, ο εναγκαλισμός του νεοφιλελευθερισμού δεν απαιτούσε κάποια προσωπική υπερπροσπάθεια, διότι δεν υπήρχαν προηγούμενα πιστεύω προς αποκήρυξη», γράφει ο Newsinger, «για τον Μπράουν περιελάμβανε μια σκόπιμη απόφαση να αλλάξει πλευρά. Η προσπάθεια, υποπτεύεται κανείς, ήταν ψυχοφθόρα». Ο Μπλερ ήταν ο Τελευταίος Άνθρωπος φύσει και θέσει· ο Μπράουν έχει γίνει ο Τελευταίος Άνθρωπος, ο νάνος στο Τέλος της Ιστορίας, με τη δύναμη της θέλησης και μόνο.

Ο Μπλερ ήταν ο άνδρας χωρίς στήθος*, το αυτσαίντερ που χρειαζόταν το κόμμα προκειμένου να ανέλθει στην εξου-

* Σ.τ.μ.: Αναφορά στη διάλεξη των C. S. Lewis με τίτλο «Men Without chests».

σία, αυτόν και το προσωπείο του, ένα κράμα υστερικού τζόκερ και τηλεπλασιέ: η αδιανόητη ενέργεια του Μπράουν να επανεφεύρει τον εαυτό του ήταν κάτι που έπρεπε να υποστεί ολόκληρη η παράταξη. Το ψεύτικο χαμόγελό του αποτελεί πλέον μια συνεκδοχή για τη γενικότερη κατάσταση του Εργατικού Κόμματος, τώρα που έχει συνθηκολογήσει πια με τον καπιταλιστικό ρεαλισμό: Ξεκοιλιασμένο και άτολμο, με τα εντόσθια του να έχουν αντικατασταθεί από ένα ομοίωμα που κάποτε έμοιαζε μοδάτο, μα τώρα είναι τόσο γοητευτικό όσο το παλιωμένο, άχρηστο λογισμικό.

Σε συνθήκες στις οποίες οι πραγματικότητες και οι ταυτότητες αναβαθμίζονται με την ταχύτητα λογισμικού ηλεκτρονικών υπολογιστών, δεν προκαλεί έκπληξη ότι οι διαταραχές της μνήμης έχουν γίνει το κέντρο της πολιτιστικής αγωνίας - δείτε για παράδειγμα την τριλογία *Χωρίς ταυτότητα* (*Bourne*), το *Memento*, την *Αιώνια λιακάδα ενός καθαρού μυαλού* (*Eternal Sunshine of the Spotless Mind*). Στην τριλογία *Χωρίς ταυτότητα*, η αναζήτηση του Jason Bourne για την επανάκτηση της ταυτότητάς του συνοφαινεται με μια συνεχή αποφυγή οποιασδήποτε συνεκτικής αίσθησης εαυτού. «Προσπαθήστε να με καταλάβετε...», λέει ο Bourne στο βιβλίο του Ρόμπερτ Λάντλαμ,

Πρέπει να ξέρω ορισμένα πράγματα [...] αρκετά για να πάρω μια απόφαση... αλλά ίσως όχι τα πάντα. Ένα μέρος μου πρέπει να έχει την ικανότητα να φύγει μακριά, να εξαφανιστεί. Πρέπει να μπορώ να πω στον εαυτό μου ότι αυτό που υπήρχε δεν υπάρχει πια, είναι μάλιστα πιθανό να μην έχει υπάρξει ποτέ, γιατί δεν έχω πλέον καμία ανάμνησή του. Αυτό που κάποιος δεν μπορεί να θυμηθεί δεν υπήρξε ποτέ... για τον ίδιο.

Στις ταινίες, ο διακρατικός νομαδισμός του Bourne προβάλλεται μέσω ενός αστραπιαίου, απότομου μοντάζ, το οποίο

λειτουργεί ως ένα είδος αντιμνήμης, παρασέρνοντας τον θεατή σε ένα ιλιγγιώδες «συνεχές παρόν», το οποίο ο Τζέιμσον υποστηρίζει ότι είναι χαρακτηριστικό της μεταμοντέρνας χρονικότητας. Το πολύπλοκο σενάριο των βιβλίων του Λάντλαμ μετατρέπεται σε μια σειρά παροδικών ψηφιδωτών από γεγονότα και σκηνές δράσης που μετά βίας συνθέτουν μια συνεκτική αφήγηση. Στερημένος από την προσωπική του ιστορία, ο Bourne δεν έχει *αφηγηματική* μνήμη, αλλά μπορεί να ανακαλέσει αυτό που θα μπορούσαμε να πούμε *κανονική* μνήμη: μια μνήμη -τεχνικών, πρακτικών, δράσεων- η οποία εκφράζεται μέσω φυσικών αντανακλαστικών και τικ. Εδώ, η τραυματισμένη μνήμη του Bourne αντηχεί το είδος της μεταμοντέρνας νοσταλγίας όπως περιγράφεται από τον Τζέιμσον, κατά την οποία οι σύγχρονες ή φουτουριστικές αναφορές στο επίπεδο του περιεχομένου αποκρύπτουν την εξάρτηση από εγκαθιδρυμένα ή πεπαλαιωμένα μοντέλα στο επίπεδο της φόρμας. Από τη μία, είναι μια κουλτούρα που ωφελεί μόνο το παροντικό και το άμεσο - η εκρίζωση του μακροπρόθεσμου επεκτείνεται προς τα πίσω όσο και προς τα εμπρός στον χρόνο (για παράδειγμα, οι ιστορίες των ΜΜΕ μονοπωλούν την προσοχή του κοινού για καμιά εβδομάδα και μετά ξεχνιούνται αυτοστιγμεί)· από την άλλη, πρόκειται για μια κουλτούρα εξαιρετικά νοσταλγική, παραδομένη στην ανασκόπηση, ανίκανη να παράγει κάτι αληθινά πρωτότυπο. Η ταυτοποίηση και ανάλυση του Τζέιμσον σχετικά με αυτή τη χρονική αντινομία μπορεί και να είναι η σημαντικότερή του συνεισφορά για την κατανόησή μας αυτής της μεταμοντέρνας/μεταφορντικής κουλτούρας. «Το παράδοξο από το οποίο πρέπει να εκκινήσουμε», υποστηρίζει στο «Αντινομίες του μεταμοντέρνου»,

είναι η ισοδυναμία ανάμεσα σε έναν απαράμιλλο ρυθμό αλλαγής σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής και σε μια απαράμιλλη κανονικοποίηση των πάντων - των συναισθημάτων όσο και των

καταναλωτικών αγαθών, της γλώσσας όσο και των οικοδομημάτων-πουθαέμοιαζεασυμβίβαστημεμιατέτοιαμεταβλητότητα. Ύστερα προκύπτει η συνειδητοποίηση ότι καμιά κοινωνία δεν έχει ποτέ κανονικοποιηθεί όσο αυτή, και ότι το ρεύμα της ανθρώπινης, της κοινωνικής και της ιστορικής προσωρινότητας δεν ήταν ποτέ τόσο ομοιογενές, [...] Αυτό που τώρα αρχίζουμε να αισθανόμαστε, επομένως -κι αυτό που αρχίζει να εμφανίζεται σαν μια βαθύτερη και πιο θεμελιακή εγκαθίδρυση της ίδιας της μετανεωτερικότητας, τουλάχιστον στη χρονική της έκφανση- είναι ότι στο εξής, καθώς τα πάντα υποτάσσονται στη συνεχή αλλαγή της μόδας και των εικόνων του θεάματος, τελικά τίποτα δεν μπορεί πλέον να αλλάξει.

Αυτό είναι, αναμφίβολα, ένα ακόμα παράδειγμα της σύγκρουσης μεταξύ των δυνάμεων της απεδαφικοποίησης και της επανεδαφικοποίησης, η οποία, υποστηρίζουν οι Ντελέζ και Γκουαταρί, είναι συστατικό στοιχείο του καπιταλισμού ως τέτοιου. Δεν θα εντυπωσιαζόμασταν αν η ακραία κοινωνική και οικονομική αστάθεια οδηγούσε τελικά σε μια επιθυμία για επιστροφή σε οικείες πολιτισμικές φόρμες, στις οποίες θα επιστρέφαμε με τον ίδιο τρόπο που ο Βουγιε επιστρέφει στα πυρηνικά του αντανακλαστικά.

Η διαταραχή μνήμης που σχετίζεται με την κατάσταση που περιγράφω είναι η πάθηση από την οποία υποφέρει ο Λέοναρντ στην ταινία *Memento*, η δευτεροπαθής αμνησία. Στους πάσχοντες από αυτό το είδος αμνησίας, οι μνήμες που προϋπάρχουν της εμφάνισης της πάθησης μένουν απρόσβλητες, αλλά είναι αδύνατον να προστεθούν νέες αναμνήσεις στη μακροπρόθεσμη μνήμη. Το καινούργιο λοιπόν ελλοχεύει διαρκώς σαν κάτι εχθρικό, φευγαλέο, απροσπέλαστο, και ο παθών υποχωρεί στην ασφάλεια του παλιού. Η *αδυναμία δημιουργίας νέων αναμνήσεων*: μια ακριβής διατύπωση για το αδιέξοδο του μεταμοντέρνου...

Αν η διαταραχή μνήμης μάς παρέχει μια γοητευτική αναλογία για τις δυσλειτουργίες του καπιταλιστικού ρεαλισμού, τότε το αντίστοιχο μοντέλο για την ομαλή του λειτουργία θα ήταν τα όνειρα. Όταν ονειρευόμαστε, ξεχνάμε, και αμέσως μετά ξεχνάμε ότι ξεχάσαμε. Καθώς τα κενά στις μνήμες μας διαγράφονται αμέσως, δεν μας προβληματίζουν ούτε μας βασανίζουν. Τα όνειρα παράγουν μια συνεκτικότητα που υπερκαλύπτει τις ανωμαλίες και τις αντιφάσεις - σε αυτή τη λειτουργία των ονείρων αναφερόταν η Γούντι Μπράουν όταν υποστήριζε ότι τα όνειρα είναι το καλύτερο μοντέλο για την κατανόηση των σύγχρονων μορφών εξουσίας. Στο δοκίμιό της με τίτλο «American Nightmare: Neoconservatism, Neoliberalism and De-democratization» («Αμερικανικός εφιάλτης: Νεοσυντηρητισμός, νεοφιλελευθερισμός και απο-δημοκρατικοποίηση»), η Μπράουν αποδόμησε τη συμμαχία μεταξύ του νεοσυντηρητισμού και του νεοφιλελευθερισμού, η οποία ήταν συστατικό στοιχείο της αμερικάνικης εκδοχής του καπιταλιστικού ρεαλισμού μέχρι το 2008. Η Μπράουν καταδεικνύει ότι ο νεοφιλελευθερισμός και ο νεοσυντηρητισμός εκκινούν από αφετηρίες που είναι όχι μόνο ασυνεπείς, αλλά ξεκάθαρα αντιφατικές, και θέτει το εξής ερώτημα:

Πώς ακριβώς συναντιούνται αυτές οι δύο λογικές, τη στιγμή που η μια είναι ρητά αμοραλιστική στο επίπεδο τόσο των μέσων όσο και των στόχων (νεοφιλελευθερισμός), και η άλλη ρητά ηθική και ρυθμιστική (νεοσυντηρητισμός); Πώς συναντιέται ένας σκοπός που στερεί τον κόσμο από οποιοδήποτε νόημα, που φθηνάει και καταστρέφει τη ζωή, που εκμεταλλεύεται ανοιχτά την επιθυμία, με έναν σκοπό που επικεντρώνεται στον ορισμό και τη διατήρηση των νοημάτων, στη συντήρηση συγκεκριμένων τρόπων ζωής, και στην καταπίεση και τη ρύθμιση της επιθυμίας; Πώς συνδυάζεται η υποστήριξη μιας μορφής διακυβέρνησης που βασίζεται στη σταθερή και κανονιστική κοινωνική τάση προς την ιδιοτέλεια, με

την υποστήριξη μιας μορφής διακυβέρνησης που βασίζεται στην εκκλησιαστική εξουσία και στην κανονιστική κοινωνική τάση προς την αυτοθυσία και τη μακροπρόθεσμη υική αφοσίωση, τη στιγμή που όλο το φάσμα των κοινωνικών τάσεων καταστρέφεται από τον αχαλίνωτο καπιταλισμό;

Η έλλειψη συνοχής, όμως, στο επίπεδο αυτού που η Μπράουν αποκαλεί «πολιτική λογική», καθόλου δεν αποτρέπει τη συμβίωση στο επίπεδο της πολιτικής υποκειμενοποίησης και, παρόλο που ξεκίνησαν από πολύ διαφορετικές αξιωματικές θέσεις, η Μπράουν υποστηρίζει ότι ο νεοφιλελευθερισμός και ο νεοσυντηρητισμός συνεργάστηκαν για να υποτιμήσουν τη δημόσια σφαίρα και τη δημοκρατία, παράγοντας ένα είδος κυβερνούμενου πολίτη που αναζητά λύσεις σε προϊόντα, και όχι σε πολιτικές διαδικασίες. Όπως γράφει,

το υποκείμενο που επιλέγει και το υποκείμενο που κυβερνάται δεν είναι καθόλου αντίθετα... οι διανοούμενοι της σχολής της Φρανκφούρτης, και ο Πλάτωνας πριν από αυτούς, είχαν γράψει για τη συμβατότητα μεταξύ της ατομικής επιλογής και της πολιτικής κυριαρχίας, και απεικόνιζαν δημοκρατικά υποκείμενα εύαλωτα μπροστά στην πολιτική τυραννία και τον ολοκληρωτισμό, ακριβώς επειδή είναι απορροφημένα σε έναν κύκλο επιλογών και ικανοποίησης αναγκών, τον οποίο λανθασμένα αναγνωρίζουν ως ελευθερία.

Αν προεκτείνουμε κάπως τους συλλογισμούς της Μπράουν, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυτό που συντηρούσε την παράδοξη σύνθεση του νεοσυντηρητισμού και του νεοφιλελευθερισμού ήταν η κοινή τους απέχθεια προς το λεγόμενο «Κράτος-Νταντά» και όσους εξαρτώνταν από αυτό. Παρότι ο νεοφιλελευθερισμός χρησιμοποιεί αντικρατική ρητορική, δεν εναντιώνεται απαραίτητα στο ίδιο το κράτος -όπως απο-

δεικνύει το ξελάσπωμα των τραπεζών το 2008- αλλά μάλλον σε συγκεκριμένες χρήσεις κρατικών πόρων. Ταυτόχρονα, το «ισχυρό κράτος» του νεοσυντηρητισμού περιορίστηκε στις στρατιωτικές και αστυνομικές λειτουργίες του, και ετεροπροσδιορίστηκε απέναντι σε ένα κράτος πρόνοιας το οποίο υποτίθεται ότι υποτιμούσε την ατομική ηθική ευθύνη.

«Δεν υπάρχει κεντρική ανταλλαγή»

Παρόλο που ξορκίστηκε από τον φιλελευθερισμό και τον νεοσυντηρητισμό, η ιδέα του Κράτους-Νταντά συνεχίζει να στοιχειώνει τον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Το φάντασμα της ισχυρής κυβέρνησης παίζει έναν ουσιαστικό λιβιδινικό ρόλο για τον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Υπάρχει για να κατηγορείται ακριβώς για την αποτυχία της να δράσει ως κεντρική εξουσία, και ο θυμός απευθύνεται σαν την οργή που ο Τόμας Χάρντι υποτίθεται ότι εξέφρασε στον Θεό, επειδή εκείνος δεν υπήρχε. «Ξανά και ξανά», παρατηρεί ο James Meek σε ένα κείμενό του στην *London Review of Books* σχετικά με την ιδιωτικοποίηση της αγοράς νερού στη Βρετανία, «οι συντηρητικές και οι κεντρώες κυβερνήσεις έχουν διαπιστώσει ότι όταν πριμοδοτούν τις ιδιωτικές εταιρίες, και αυτές οι εταιρίες τα κάνουν θάλασσα, οι ψηφοφόροι θεωρούν τις κυβερνήσεις υπεύθυνες για την παράδοση της εξουσίας, αντί να κατηγορήσουν τις εταιρίες που τη χρησιμοποίησαν λανθασμένα». Ο Meek επισκέφθηκε το Τιούκσμπερι, μια από τις βρετανικές πόλεις που επλήγησαν από τις πλημμύρες του 2007, έναν χρόνο μετά την καταστροφή. Τα φαινόμενα έδειχναν ότι οι πλημμύρες και κατά συνέπεια η αποτυχία των μέτρων ασφαλείας ήταν ευθύνη των ιδιωτικών εταιριών παροχής νερού και των εργολάβων, όμως ο Meek διαπίστωσε ότι οι περισσότεροι κάτοικοι δεν το έβλεπαν έτσι. «Στο Τιούκσμπερι», γράφει ο Meek,

Η εχθρότητα προς την κυβέρνηση, το συμβούλιο και την Περι-

βαλλοντική Εταιρία για το ότι δεν σταμάτησαν τους εργολάβους είναι πολύ μεγαλύτερη από την εχθρότητα προς τους ίδιους τους εργολάβους που έχτισαν τα σπίτια, ή προς τους αγοραστές αυτών των σπιτιών. Όταν οι ασφαλιστές αυξάνουν τα ασφάλιστρα, ο κόσμος οργίζεται περισσότερο με την κυβέρνηση για τη μη επένδυση σε μέτρα προστασίας από την πλημμύρα, παρά με τους ασφαλιστές για την αύξηση των ασφαλίσεων, ή με τους ανθρώπους που επιλέγουν να ζουν σε μια κοιλάδα ευάλωτη σε πλημμύρες ζουν σε μια κοιλάδα τους κοστίζει.

Αυτό το σχήμα επαναλήφθηκε σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα σε μια καταστροφή διαφορετικού είδους - την τραπεζική κρίση του 2008. Τα ΜΜΕ επικεντρώθηκαν στις σπατάλες των ανεξάρτητων τραπεζιτών και στη διαχείριση της κρίσης από την κυβέρνηση, και όχι στις συστημικές αιτίες της κρίσης. Δεν θέλω ούτε κατά διάνοια να δικαιολογήσω το Εργατικό Κόμμα για τον ρόλο που έπαιξε σε τέτοιες καταστροφές, παρ' όλα αυτά πρέπει να αναγνωριστεί το ότι η προσήλωση στην κυβέρνηση, όπως και η προσήλωση σε ανήθικους ιδιώτες, συνιστά μετάθεση. Το να γίνεται αποδιοπομπαίος τράγος μια ανίκανη κυβέρνηση (που τρέχει γύρω-γύρω να τακτοποιήσει τη ζημιά που έκαναν οι επιχειρηματίες φίλοι της) προκύπτει από μια κακή πίστη, από μια παρατεταμένη εχθρότητα προς το Κράτος-Νταντά που παρ' όλα αυτά συμπλέει με την άρνηση της αποδοχής των συνεπειών του παραμερισμού της κυβέρνησης στον διεθνή καπιταλισμό - ένα σημάδι, ίσως, ότι στο επίπεδο του πολιτικού ασυνείδητου είναι αδύνατον να αποδεχτούμε ότι δεν υπάρχουν εσώτερες, ότι η κυρίαρχη εξουσία στην ουσία συνιστάται από ομιχλώδη, απρόσωπα συμφέροντα που ευθύνονται για την ασυδοσία των επιχειρήσεων. Μια περίπτωση φετιχιστικής άρνησης; ίσως - «ξέρουμε πολύ καλά ότι η κυβέρνηση δεν κινεί τα νήματα, παρ' όλα αυτά...». Η άρνηση συμβαίνει εν μέρει επειδή η μη ύπαρξη κέντρου στον διεθνή

καπιταλισμό είναι ριζικά αδιανόητη. Παρόλο που οι άνθρωποι εγκυβερνούνται πλέον ως καταναλωτές -και, όπως η Γουέντι Μπράουν και άλλοι έχουν επισημάνει, η ίδια η κυβέρνηση παρουσιάζεται ως ένα είδος αγαθού ή υπηρεσίας- ακόμα δεν μπορούν να σταματήσουν να βλέπουν τους εαυτούς τους σαν πολίτες.

Η κοντινότερη επαφή των περισσότερων από εμάς με την έλλειψη κέντρου του καπιταλισμού είναι μάλλον η επαφή με ένα τηλεφωνικό κέντρο. Ως ένας καταναλωτής στον ύστερο καπιταλισμό, υπάρχουν ολοένα και περισσότερο σε δύο διακριτές πραγματικότητες: μια στην οποία οι υπηρεσίες προσφέρονται απρόσκοπτα, και μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα, αυτή ενός παρανοϊκού καφκικού λαβυρίνθου τηλεφωνικών κέντρων, ενός κόσμου χωρίς μνήμη, όπου το αίτιο και το αιτιατό συνδέονται με μυστηριώδεις, ακατανόητους τρόπους, στον οποίο είναι θαύμα και μόνο που συμβαίνει το οτιδήποτε, στον οποίο χάνεις κάθε ελπίδα επιστροφής στην άλλη πλευρά, εκεί όπου τα πράγματα φαίνονταν να κυλούν ομαλά. Δεν υπάρχει καλύτερο παράδειγμα για την αποτυχία του νεοφιλελεύθερου κόσμου να ανταποκριθεί στις υποσχέσεις του από ένα τηλεφωνικό κέντρο. Ακόμα κι έτσι, η καθολικότητα των δυσάρεστων εμπειριών με τηλεφωνικά κέντρα είναι εντελώς ανίκανη να ταρακουνήσει την υπόθεση εργασίας πως ο καπιταλισμός είναι δομικά αποτελεσματικός, σαν τα προβλήματα με τα τηλεφωνικά κέντρα να μην είναι οι συστημικές συνέπειες μιας λογικής του Κεφαλαίου που υπαγορεύει ότι οι εταιρίες είναι τόσο επικεντρωμένες στο να παράγουν κέρδος που δεν μπορούν στην πραγματικότητα να σου πουλήσουν τίποτα.

Η εμπειρία του τηλεφωνικού κέντρου απεικονίζει την πολιτική φαινομενολογία του ύστερου καπιταλισμού: τη βαρεμάρα και τον εκνευρισμό παισιωμένα από εύθυμες ανακοινώσεις, την επανάληψη των ίδιων βασικών αιτημάτων πολλές φορές σε διαφορετικούς, φτωχά εκπαιδευμένους και ανεπαρ-

κώς πληροφορημένους υπαλλήλους, την αυξανόμενη οργή που πρέπει να περιοριστεί καθότι δεν έχει νομική υπόσταση, αφού -όπως γρήγορα γίνεται αντιληπτό από τον πελάτη - δεν υπάρχει κανείς που να γνωρίζει, και κανείς που να μπορεί να κάνει το οτιδήποτε, ακόμα κι αν το ήθελε. Ο θυμός μπορεί να είναι μόνο εκτόνωση- είναι μια επιθετικότητα που πέφτει στο κενό, κατευθυνόμενη προς κάποιον ο οποίος είναι και ο ίδιος θύμα του συστήματος, αλλά με τον οποίο δεν υπάρχει καμία πιθανότητα συντροφικής σχέσης. Και σαν θυμός που δεν έχει συγκεκριμένο αντικείμενο, δεν επιφέρει και κανένα αποτέλεσμα. Αυτή η επαφή με ένα σύστημα απαθές, απρόσωπο, δίχως κέντρο, αφηρημένο και κομματιασμένο, είναι το κοντινότερο που μπορεί να φτάσει κανείς στην τεχνητή ηλιθιότητα του Κεφαλαίου καθεαυτού.

Ο εκνευρισμός στα τηλεφωνικά κέντρα είναι μία ακόμα απεικόνιση του πώς ο Κάφκα, λανθασμένα, ιδώνεται ως ένας συγγραφέας που ασχολείται αποκλειστικά με τον ολοκληρωτισμό· μια αποκεντρωμένη, σταλινική γραφειοκρατία της αγοράς είναι πολύ πιο καφκική από μία αντίστοιχη όπου υπάρχει κεντρική εξουσία. Διαβάστε, για παράδειγμα, τη ζοφερή εμπειρία του Κ. με το τηλεφωνικό σύστημα στον Πύργο και θα δείτε πως είναι πραγματικά πολύ δύσκολο να μην αναγνωστεί ως ανατριχιαστικά προφητική της εμπειρίας των τηλεφωνικών κέντρων.

Δεν υπάρχει μια σταθερή συνομιλία με τον Πύργο, δεν υπάρχει κάποια κεντρική συνομιλία που να προωθεί τις κλήσεις μας. Όταν οποιοσδήποτε καλεί τον Πύργο από 'δω, οι συσκευές σε όλα τα παραρτήματα κουδουνίζουν, ή μάλλον θα κουδούνιζαν αν όλα τα παραρτήματα -και το ξέρω από πρώτο χέρι αυτό- δεν έκλειναν τις συσκευές τους. Αραιά και πού, παρ' όλα αυτά, κάποιος κουρασμένος αξιωματικός μπορεί να νιώσει την ανάγκη ενός μικρού περισπασμού, ειδικά τα απογεύματα και τη νύχτα, και μπορεί να

αφήσει κάποια συσκευή ανοιχτή. Τότε παίρνουμε μια απάντηση, αλλά φυσικά μόνο ως φάρσα. Κι αυτό είναι επίσης πολύ κατανοητό. Γιατί ποιος θα επωμιζόταν την ευθύνη τού να διακόψει, στη μέση της νύχτας, την εξαιρετικά σημαντική δουλειά που συνεχίζεται διαρκώς και εντατικά, με ένα μήνυμα σχετικά με τα προσωπικά του προβλήματα; Δεν μπορώ να καταλάβω ούτε το πώς διανοείται ένας ξένος ότι όταν τηλεφωνεί, για παράδειγμα, στον Σορντίνι, θα λάβει απάντηση από τον Σορντίνι.

Η απάντηση του Κ. προβλέπει την αγωνία του ανθρώπου που θα βρεθεί στον λαβύρινθο του τηλεφωνικού κέντρου. Παρόλο που πολλές από τις συζητήσεις με τους υπαλλήλους του τηλεφωνικού κέντρου μοιάζουν ντανταϊστικά ακαταλαβίστικες, δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ως *τέτοιες*, δεν μπορούν να παραβλεφθούν ως ασήμαντες.

«Δεν ήξερα ότι είναι έτσι βέβαια», είπε ο Κ. «Δεν θα μπορούσα να γνωρίζω όλες αυτές τις λεπτομέρειες, αλλά ποτέ δεν είχα μεγάλη εμπιστοσύνη σ' αυτές τις τηλεφωνικές συνομιλίες και ήξερα πάντα ότι τα μόνα αξιοσημείωτα γεγονότα ήταν αυτά που λάμβαναν χώρα στον ίδιο τον Πύργο.»

«Όχι», είπε ο Επιστάτης τονίζοντας σταθερά τη λέξη, «αυτές οι τηλεφωνικές απαντήσεις από τον Πύργο έχουν σίγουρα κάποιο νόημα, πώς θα μπορούσαν να μην έχουν; Πώς θα μπορούσε να μην είναι σημαντικό ένα μήνυμα που θα έστελνε κάποιος αξιωματικός του Πύργου;»

Η μεγαλοφυΐα του Κάφκα εντοπίζεται στην εξερεύνηση της *αρνητικής αθεολογίας* που αρμόζει στο Κεφάλαιο: το κέντρο δεν υφίσταται, αλλά δεν μπορούμε να σταματήσουμε να το ψάχνουμε ή να υποθέτουμε ότι υπάρχει. Αυτό που συμβαίνει δεν είναι ότι δεν υπάρχει τίποτα - είναι ότι αυτό που υπάρχει δεν μπορεί να αναλάβει καμία ευθύνη.

Το πρόβλημα προσεγγίζεται από μια άλλη οπτική γωνία σε ένα κείμενο του Campbell Jones με τον τίτλο «The Subject Supposed To Recycle» («Το υποκείμενο που υποτίθεται πως ανακυκλώνει»). Ρωτώντας «ποιο είναι το υποκείμενο που υποτίθεται ότι πρέπει να ανακυκλώνει» ο Jones αποφυσικοποιεί μια επιταγή που φαίνεται πλέον τόσο αυτονόητη ώστε η αντίσταση σε αυτήν να μοιάζει, εκτός από ανήθικη, και στερούμενη νοήματος. Όλοι πρέπει να ανακυκλώνουν κανείς, ανεξαρτήτως πολιτικής προσέγγισης, δεν θα πρέπει να αρνείται αυτή την επιταγή. Η απαίτηση να ανακυκλώνουμε είναι ακριβώς τοποθετημένη σαν μια προ- ή μετα- ιδεολογική επιταγή· είναι με άλλα λόγια τοποθετημένη ακριβώς στην περιοχή όπου πάντα επιτελεί το έργο της η ιδεολογία. Αλλά το υποκείμενο που υποτίθεται ότι πρέπει να ανακυκλώνει, υποστήριξε ο Jones, προϋποθέτει μια δομή η οποία δεν χρειάζεται να ανακυκλώνει: με το να γίνεται η ανακύκλωση ευθύνη του «καθενός», η δομή εξαλείφει την ευθύνη της απέναντι στους καταναλωτές, με το να αποσύρεται η ίδια στην αφάνεια. Τώρα, που η επίκληση στην ατομική ηθική υπευθυνότητα είναι πιο θορυβώδης από ποτέ -στο βιβλίο της *Frames Of War*, η Τζούντιθ Μπάτλερ χρησιμοποιεί τον όρο «υπευθυνοποίηση» για να αναφερθεί στο φαινόμενο- είναι απαραίτητο να στοιχηματίσουμε μάλλον στην απολυταρχική δομή παρά στην ατομική ευθύνη. Αντί να λέμε ότι όλοι -δηλαδή ο κάθε ένας- είναι υπεύθυνοι για την κλιματική αλλαγή, ότι όλοι έχουμε ευθύνη, θα ήταν καλύτερο να πούμε ότι κανένας δεν είναι υπεύθυνος, κι ότι αυτό ακριβώς συνιστά το πρόβλημα. Η αιτία της οικολογικής καταστροφής είναι μια απρόσωπη δομή η οποία, παρόλο που είναι ικανή να παράξει όλων των ειδών τα αποτελέσματα, είναι ακριβώς ένα υποκείμενο ανίκανο να αναλάβει την ευθύνη. Το απαιτούμενο υποκείμενο -ένα συλλογικό υποκείμενο- δεν υπάρχει, παρ' όλα αυτά η κρίση, όπως όλες οι παγκόσμιες κρίσεις που αντιμετωπίζουμε

τώρα, απαιτεί να δημιουργηθεί. Όμως η επίκληση στην ηθική αμεσότητα που υπάρχει στη βρετανική πολιτική κουλτούρα τουλάχιστον από το 1985 -όταν η συναινετική συναισθηματικότητα του Live Aid αντικατέστησε τον ανταγωνισμό της Απεργίας των Μεταλλωρύχων- μεταθέτει εσαεί την εμφάνιση ενός τέτοιου υποκειμένου.

Παρόμοια ζητήματα προσεγγίζονται σε ένα άρθρο του Armin Beverungen πάνω στην ταινία του Άλαν Πάκουλα *The Parallax View* (*Υπόθεση Πάραλαξ*, 1975), το οποίο βλέπει την ταινία σαν διάγραμμα του τρόπου με τον οποίο ένα συγκεκριμένο μοντέλο (επιχειρησιακής) ηθικής αποτυγχάνει. Το πρόβλημα είναι ότι το μοντέλο της ατομικής ευθύνης που υιοθετείται από τις περισσότερες εκδοχές της ηθικής έχει ελάχιστη γνώση της συμπεριφοράς του Κεφαλαίου ή των εταιριών. Το *Υπόθεση Πάραλαξ* είναι με έναν τρόπο μια μετα-συνωμοσιολογική ταινία, η οποία πραγματεύεται όχι μόνο συνωμοσίες, αλλά και την ανικανότητα των προσπαθειών αποκάλυψής τους· ή, πολύ χειρότερα, πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο πολύ συγκεκριμένα είδη ερευνών υποδαυλίζουν ακριβώς τις συνωμοσίες που θέλουν να αποκαλύψουν. Δεν είναι μόνο το ότι ο χαρακτήρας του Ουώρεν Μπίτι στοχοποιείται / δολοφονείται για το έγκλημα το οποίο υποτίθεται ότι ερευνά, με τους αυτουργούς να καταφέρνουν έτσι να τον εξοντώσουν αλλά και να υποβαθμίσουν τις έρευνές του με ένα πάτημα της σκανδάλης ενός πληρωμένου δολοφόνου· είναι ότι, όπως σημείωσε ο Τζέιμσον στην κριτική του για την ταινία, στο περιοδικό *The Geopolitical Aesthetic*, η ίδια του η επιμονή, ο σχεδόν ψυχοπαθής ατομισμός του, τον μετατρέπουν στον ιδανικό ένοχο.

Η τρομακτική κορύφωση του *Υπόθεση Πάραλαξ* -όταν η σιλουέτα του ανώνυμου δολοφόνου του Μπίτι φανερώνεται σε ένα υπέρλευκο φόντο- για εμένα ομοιοκατάληκται με την ανοιχτή πόρτα στο τέλος μιας πολύ διαφορετικής ταινίας, του

The Truman Show (Ζωντανή μετάδοση: *The Truman Show*), του Peter Weir. Αλλά εκεί που η ανοιχτή πόρτα στον ορίζοντα ανοίγει και μας φανερώνει ένα μαύρο φόντο στην ταινία του Weir, σηματοδοτώντας μια ασυνέχεια σε ένα σύμπαν πλήρους ντετερμινισμού, το τίποτα πάνω στο οποίο βασίζεται η υπαρξιακή ελευθερία, «η ανοιχτή πόρτα του *Υπόθεση Πάραλαξ* [...] ανοίγει προς έναν κόσμο συνωμοσιολογικά οργανωμένο και ελεγχόμενο από άκρη σε άκρη» (Τζέιμσον). Αυτή η ανώνυμη οπλισμένη φιγούρα στο κατώφλι είναι το κοντινότερο που φτάνουμε να δούμε τη συνωμοσία ως τέτοια. Η συνωμοσία στο *Υπόθεση Πάραλαξ* δεν δίνει ποτέ κανένα στοιχείο για τον εαυτό της. Δεν εντοπίζεται ποτέ μέσω ενός απρόσεκτου ατόμου. Παρόλο που υποθετικά είναι εταιρική, τα συμφέροντα και τα κίνητρά της δεν αρθρώνονται ποτέ ξεκάθαρα (ίσως ούτε και σε αυτούς που συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν). Ποιος ξέρει τι πραγματικά θέλει η Εταιρία Parallax; Είναι τοποθετημένη ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομία. Είναι μήπως η διαφημιστική προμετωπίδα πίσω από πολιτικά συμφέροντα, ή είναι όλος ο κυβερνητικός μηχανισμός ένα προπέτασμα γι' αυτήν; Δεν είναι ξεκάθαρο το αν η Εταιρία πραγματικά υπάρχει - και περισσότερο δεν είναι ξεκάθαρο το αν ο στόχος της είναι το να υποδυθεί ότι δεν υπάρχει, ή το να υποδυθεί ότι υπάρχει.

Σίγουρα υφίστανται συνωμοσίες στον καπιταλισμό, αλλά το πρόβλημα είναι ότι γίνονται εφικτές μόνο μέσα από τις βαθύτερες δομές που τους επιτρέπουν να λειτουργούν. Πιστεύει όντως κανείς, για παράδειγμα, ότι τα πράγματα θα βελτιώνονταν αν αντικαθιστούσαμε όλη τη διοικητική και τραπεζική τάξη ανθρώπων με άλλους («καλύτερους») ανθρώπους; Σίγουρα, εν πλήρει αντιθέσει, είναι εμφανές το ότι τα αμαρτήματα ενυπάρχουν στη δομή, και ότι όσο η δομή υφίσταται, τόσο τα αμαρτήματα θα αναπαράγονται. Η δύναμη της ταινίας του Πάκουλα είναι ακριβώς στο ότι επικαλείται το σκιώδες, άκεντρο,

απρόσωπο στοιχείο που αρμόζει σε μια εταιρική συνωμοσία. Όπως παρατηρεί ο Τζέιμσον, αυτό που ο Πάκουλα αιχμαλωτίζει τόσο καλά στο *Υπόθεση Πάραλαξ* είναι ένα συγκεκριμένο είδος εταιρικής συναισθηματικής ατμόσφαιρας:

Για τους πράκτορες της συνωμοσίας, το επίδοκο είναι ένα ζήτημα εύθυμης αυτοπεποίθησης, και η προκατάληψη δεν είναι προσωπική αλλά εταιρική, μια έγνοια για τη βιωσιμότητα του δικτύου ή του οργανισμού, μια άυλη περίσπαση ή απροσεξία που συμμετέχει σε έναν μη-χώρο της συλλογικής οργάνωσης καθεαυτής, χωρίς τις άγαρμπες εικασίες που υπονομεύουν τις ενέργειες των θυμάτων. Αυτοί οι άνθρωποι ξέρουν, και είναι συνεπώς ικανοί να επενδύσουν την παρουσία τους ως χαρακτήρες σε μια έντονη πλην όμως βολική προσοχή, της οποίας το κέντρο βάρους βρίσκεται αλλού: μια απορροφητική ένταση που την ίδια στιγμή είναι και αδιαφορία. Ακόμα κι έτσι όμως αυτή η διαφορετικού τύπου έγνοια, ομοιόμορφα αποπροσωποποιημένη, κουβαλάει το δικό της ειδικό άγχος, αφού υπήρξε ασυνείδητα και εταιρικά, χωρίς καμία ατομική συνέπεια για τους κακούς.

«...χωρίς καμία ατομική συνέπεια για τους κακούς...». Πόσο μας βγάζει αυτή η φράση νόημα ακριβώς τώρα - μετά τους θανάτους των Jean Charles De Menezes και Ian Tomlinson και μετά το τραπεζικό φιάσκο. Αυτό που περιγράφει εδώ ο Τζέιμσον είναι το νεκρωτικό κουκούλι της εταιρικής δομής - που νεκρώνεται όσο προστατεύει, που αδειάζει, που εκλείπει, με τον διευθυντή να σιγουρεύει ότι η προσοχή τους βρίσκεται πάντα κάπου αλλού, που σιγουρεύει ότι δεν μπορούν να ακούσουν. Η αυταπάτη πολλών φιλόδοξων εισερχομένων στη διοίκηση επιχειρήσεων είναι ακριβώς ότι αυτοί, ως άτομα, μπορούν να αλλάξουν τα πράγματα, ότι δεν θα επαναλάβουν αυτό που οι δικοί τους διευθυντές έκαναν, ότι τα πράγματα θα είναι διαφορετικά αυτή τη φορά· παρακολουθήστε όμως

κάποιον να μπαίνει στη διοίκηση επιχειρήσεων και θα δείτε ότι συνήθως δεν περνάει πολύς καιρός μέχρι να αρχίσει να τον ρουφάει η γκρίζα απάνθρωπη μηχανή της εξουσίας. Εδώ ακριβώς γίνεται από το σύστημα - μπορούμε να το διακρίνουμε να κυριεύει τους ανθρώπους, μπορούμε να ακούσουμε τις ζοφερές του κρίσεις να μιλούν μέσα από αυτούς.

Γι' αυτόν τον λόγο είναι λάθος το να βιαστούμε να επιβάλλουμε την ατομική ηθική ευθύνη του καθενός που αποποιείται η εταιρική δομή. Αυτός είναι ο πειρασμός της ηθικής τον οποίο, όπως έχει υποστηρίξει ο Ζίζεκ, το καπιταλιστικό σύστημα έχει χρησιμοποιήσει προκειμένου να προστατέψει τον εαυτό του από την κρίση που θα του πιστωθεί - η ευθύνη θα πέσει σε υποτίθεται παθολογικά άτομα, αυτούς που «καταχρώνται το σύστημα», παρά στο ίδιο το σύστημα. Αλλά αυτή η αποφυγή είναι στην πραγματικότητα μια διαδικασία δύο βημάτων - από τη στιγμή που η δομή συχνά θα εγκαταλείψει (έμμεσα ή άμεσα) ακριβώς στο σημείο που υπάρχει η πιθανότητα να τιμωρηθούν τα άτομα που στελεχώνουν την εταιρική δομή. Σε αυτό το σημείο, ξαφνικά, τα αίτια της κατάχρησης και της θηριωδίας γίνονται τόσο συστημικά, τόσο διάχυτα, που κανένας συγκεκριμένα δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος. Αυτό συνέβη με την καταστροφή στο Χίλσμπορο, το φιάσκο με τον Jean Charles De Menezes και σε πολλές άλλες περιπτώσεις. Αλλά αυτό το αδιέξοδο -ότι μόνο τα άτομα μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνα για τις ταδε ενέργειες, και παρ' όλα αυτά το αίτιο αυτών των ενεργειών είναι εταιρικό, συστημικό- δεν είναι μόνο μια απο-ομοίωση [dissimulation]: καταδεικνύει ακριβώς αυτό που λείπει από τον καπιταλισμό. Ποιες εταιρίες μπορούν να ελέγξουν και να ρυθμίσουν απρόσωπες δομές; Πώς είναι δυνατό να τιμωρηθεί μια εταιρική δομή; Σίγουρα, οι εταιρίες μπορούν να απειληθούν νομικά και να αντιμετωπιστούν ως άτομα - αλλά το πρόβλημα είναι ότι οι εταιρίες, ενώ είναι σίγουρα οντότητες, δεν μοιάζουν με

τους ανθρώπους και οποιαδήποτε αναλογία τού να τιμωρούνται εταιρίες με το να τιμωρούνται άτομα θα είναι επομένως αναγκαία ανεπαρκής. Και δεν είναι ότι οι εταιρίες είναι οι βαθύτερου επιπέδου υποκινητές πίσω από το καθετί· είναι και αυτές περιορισμένες εκφράσεις αυτής της απόλυτης αιτίας - που δεν είναι υποκείμενο: του Κεφαλαίου.

«Η μαρξιστική Σούπερ-Νταντά»

Αυτό που ο Ζίζεκ έχει καταδείξει ως αποτυχία της λειτουργίας του Πατέρα, ως κρίση του πατρικού υπερεγώ στον ύστερο καπιταλισμό, βρίσκει την καθαρότερή του απεικόνιση σε ένα τυπικό επεισόδιο της σειράς *Νταντά Πρώτων Βοηθειών*. Η εκπομπή συνιστά μια αμείλικτη -αν και, φυσικά, έμμεση- επίθεση στον αχαλίνωτο ηδονισμό της μετανεωτερικότητας. Η Νταντά Πρώτων Βοηθειών είναι σπινοζική από την άποψη ότι, όπως ο Σπινόζα, λαμβάνει ως δεδομένο ότι τα παιδιά βρίσκονται σε μια κατάσταση ανημποριάς. Αδυνατούν να αναγνωρίσουν τα συμφέροντά τους, αδυνατούν να συλλάβουν τις αιτίες των πράξεών τους ή τα (συνήθως επιβλαβή) αποτελέσματά τους. Αλλά τα προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη η Νταντά Πρώτων Βοηθειών δεν προκύπτουν από τις πράξεις ή τον χαρακτήρα των παιδιών -τα οποία δεν μπορούν παρά να θεωρηθούν μωροί ηδονιστές- αλλά από τους γονείς. Οι γονείς διατρέχουν την τροχιά της αρχής της ηδονής, το μονοπάτι της ελάχιστης αντίστασης, και αυτό προκαλεί το μεγαλύτερο μέρος της δυστυχίας στις οικογένειες. Ακολουθώντας ένα σχήμα που γρήγορα γίνεται οικείο, οι βλέψεις των γονέων στην εύκολη ζωή τους οδηγούν στο να συναινούν στις απαιτήσεις των παιδιών τους, οι οποίες γίνονται ολοένα και πιο τυραννικές.

Όπως πολλοί δάσκαλοι ή άλλοι εργαζόμενοι σε αυτό που κάποτε λεγόταν «κοινωνικό λειτούργημα», η Νταντά Πρώτων Βοηθειών καλείται να επιλύσει προβλήματα κοινωνικοποίη-

σης που η οικογένεια δεν μπορεί πλέον να ξεδιαλύνει. Μια μαρξιστική Νταντά Πρώτων Βοηθειών φυσικά δεν θα εστίαζε στα επιμέρους προβλήματα της κάθε οικογένειας, αντίθετα, θα αναζητούσε τα δομικά αίτια που παράγουν το ίδιο επαναλαμβανόμενο αποτέλεσμα.

Το πρόβλημα είναι ότι ο ύστερος καπιταλισμός εμμένει και βασίζεται στην εξίσωση επιθυμίας και συμφερόντων, η απόρριψη της οποίας θεμελιώνει άλλοτε την ανατροφή των παιδιών. Σε μια κουλτούρα στην οποία η «πατρική» έννοια του καθήκοντος υπάγεται στη «μητρική» επιταγή της απόλαυσης, μπορεί να φανεί ότι ο γονέας αποτυγχάνει στο καθήκον του αν με οποιοδήποτε τρόπο παρέμβει στο αναφαίρετο δικαίωμα των παιδιών στην απόλαυση. Εν μέρει, αυτό είναι αποτέλεσμα της αυξανόμενης απαίτησης για εργασιακή απασχόληση αμφοτέρων των γονέων· υπό αυτές τις συνθήκες, όταν ο γονέας βλέπει το παιδί ελάχιστα, συχνά θα έχει την τάση να αρνηθεί να αναλάβει την «καταπιεστική» λειτουργία τού να λέει στο παιδί τι να κάνει. Η γονεϊκή αποκήρυξη αυτού του ρόλου διπλασιάζεσαι στο επίπεδο της πολιτισμικής παραγωγής, με την άρνηση των «κλειδοκρατόρων» να κάνουν οτιδήποτε άλλο από το να δώσουν στο κοινό αυτό που ήδη (φαίνεται να) θέλει. Η θεμελιώδης ερώτηση είναι: αν μια επιστροφή στο πατρικό υπερεγώ (τον αυστηρό πατέρα στο σπιτικό, τη ρειθιανή υπεροψία στις μεταδόσεις) δεν είναι ούτε δυνατή ούτε επιθυμητή, πώς θα επιτύχουμε να κινηθούμε πέρα από την κουλτούρα της μονότονης, μακάβριας συμμόρφωσης που προκύπτει από την άρνηση να προκαλέσεις ή να εκπαιδεύσεις; Ένα τόσο βαρύ ερώτημα δεν μπορεί φυσικά να απαντηθεί σε ένα σύντομο βιβλίο όπως αυτό, και τα παρακάτω δεν αποτελούν παρά κάποιες αφητηρίες και προτάσεις. Εν συντομία, ωστόσο, πιστεύω πως είναι ο Σπινόζα αυτός που προσφέρει τα καλύτερα εργαλεία για να σκεφτούμε διεξοδικά τη μορφή ενός «πατερναλισμού χωρίς τον πατέρα».

Στο *Tarrying with the Negative* ο Ζίζεκ υποστηρίζει ότι η ιδεολογία του ύστερου καπιταλισμού είναι μια συγκεκριμένη εκδοχή σπινόζισμού. Ο Ζίζεκ πιστεύει ότι η αντικατάσταση της δεοντολογίας από μια ηθική βασισμένη στην έννοια της υγείας από τον Σπινόζα είναι ισοδύναμη με την ανήθικη μηχανική συναισθηματικής παραγωγής του καπιταλισμού. Το διάσημο παράδειγμα εδώ είναι η ανάγνωση του μύθου της Πτώσης και της θεμελίωσης του Νόμου από τον Σπινόζα. Σύμφωνα με αυτή την ανάγνωση, ο Θεός δεν καταδικάζει τον Αδάμ που τρώει το μήλο επειδή η πράξη είναι λανθασμένη- του λέει να μην φάει το μήλο επειδή θα τον δηλητηριάσει. Για τον Ζίζεκ, αυτό δραματοποιεί την εξάλειψη της Πατρικής λειτουργίας. Μια πράξη δεν είναι λανθασμένη επειδή το λέει ο Μπαμπάς· ο Μπαμπάς μονάχα λέει ότι είναι «λανθασμένη» επειδή αυτή η πράξη θα είναι επιβλαβής για εμάς. Κατά τον Ζίζεκ, η κίνηση του Σπινόζα στερεί από τον Νόμο τα θεμέλιά του, μέσω μιας σαδιστικής πράξης απόσχισης (η σκληρή τομή του ευνουχισμού), ενώ την ίδια στιγμή αρνείται την αθεμελίωτη υπόθεση αυτοβουλίας με μια πράξη καθαρής θέλησης στην οποία το υποκείμενο αναλαμβάνει ευθύνη για τα πάντα. Στην πραγματικότητα, ο Σπινόζα παρέχει αστείρευτες πηγές για την ανάλυση του συναισθηματικού καθεστώτος του ύστερου καπιταλισμού, τον μηχανισμό ελέγχου-βιντεοδρόμιο που περιέγραψαν ό Μπάροουζ, ο Φιλίπ Ντικ και ο Ντέιβιντ Κρόνενμπεργκ, όπου η αυτοβουλία διαλύεται σε μια φαντασμαγορική θολούρα ψυχικών και φυσικών παραισθησιογόνων. Όπως ο Μπάροουζ, ο Σπινόζα δείχνει ότι, απέχοντας παρασάγγας από το να αποτελεί μία παρεκκλίνουσα κατάσταση, ο εθισμός είναι η πρότυπη κατάσταση των ανθρώπινων όντων που σκλαβώνονται κατά συνήθειο σε αντιδραστικές και επαναληπτικές συμπεριφορές από παγωμένες εικόνες (των εαυτών τους και του κόσμου). Η ελευθερία, δείχνει ο Σπινόζα, είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν είμαστε ικανοί να

κατανοήσουμε τις πραγματικές αιτίες των πράξεών μας, όταν παραμερίσουμε τα «θλιβερά πάθη» που μας μεθούν και μας υπνωτίζουν.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ύστερος καπιταλισμός αρθρώ- νει πολλές από τις επιταγές του με μια έκκληση στην υγεία (μια συγκεκριμένη εκδοχή της). Η απαγόρευση του καπνίσματος σε δημόσιους χώρους, η αμείλικτη τερατοποίηση της δίαι- τας της εργατικής τάξης με προγράμματα σαν το «Είσαι ό,τι τρως», φαίνονται να καταδεικνύουν ότι βρισκόμαστε ήδη υπό την παρουσία ενός πατερναλισμού δίχως Πατέρα. Δεν είναι ότι το κάπνισμα είναι «λάθος», είναι ότι θα οδηγήσει στο να αποτύχουμε να ζήσουμε μακρές κι ευτυχισμένες ζωές. Αλλά υπάρχουν όρια σε αυτή την έμφαση στην καλή υγεία: η ψυχι- κή υγεία και η πνευματική ανάπτυξη εμφανίζονται ελάχιστα, παραδείγματος χάριν. Αυτό που βλέπουμε, αντιθέτως, είναι ένα αναγωγικό, ηδονιστικό μοντέλο υγείας που αφορά απο- κλειστικά και μόνο στο να «νιώθεις και να φαίνεσαι καλά». Το να πεις στους ανθρώπους πώς να χάσουν βάρος ή πώς να διακοσμήσουν το σπίτι τους είναι αποδεκτό· αλλά το να ζητάς οποιαδήποτε πολιτισμική βελτίωση είναι καταπιεστικό και ελιτίστικο. Ο υποτιθέμενος ελιτισμός και η καταπίεση δεν μπορούν να συμπυκνωθούν στην ιδέα ότι κάποιος τρίτος μπορεί να γνωρίζει το συμφέρον κάποιου καλύτερα απ' ότι το γνωρίζει ο ίδιος, αφού οι καπνιστές πιθανώς κρίνονται είτε ως ανυποψίαστοι όσον αφορά τα συμφέροντά τους είτε ως ανίκα- νοι να δράσουν σύμφωνα με αυτά. Όχι: το πρόβλημα είναι πως μόνο συγκεκριμένοι τύποι συμφερόντων θεωρούνται σχετικοί καθώς ανακλούν αξίες που θεωρούνται συναινετικές. Το να χάνεις βάρος, να διακοσμείς το σπίτι σου και να βελτιώνεις την εμφάνισή σου ανήκουν στο καθεστώς «συναίνεσης».

Σε μία εξαιρετική συνέντευξη στο Register.com, ο ντοκι- μαντερίστας Adam Curtis σκιαγραφεί το περίγραμμα αυτού του καθεστώτος συναισθηματικής διαχείρισης.

Η τηλεόραση τώρα σου λέει τι να νιώθεις.

Δεν σου λέει πια τι να σκεφτείς. Απ' το *East Enders* μέχρι τα ριάλιτι βρίσκεσαι στο συναισθηματικό ταξίδι των ανθρώπων - και μέσα από το μοντάζ, η τηλεόραση υποδεικνύει ευγενικά τη συμφωνημένη μορφή του συναισθήματος. «Αγκαλιές και φιλιά», το αποκαλώ.

Το έκλεψα αυτό από τον Mark Ravenhill που έγραψε ένα πολύ καλό άρθρο, στο οποίο έλεγε ότι αν αναλύσεις την τηλεόραση αυτή τη στιγμή, θα δεις ότι είναι σύστημα καθοδήγησης - σου λέει ποιος έχει τα Καλά Συναισθήματα και ποιος έχει τα Κακά Συναισθήματα. Και το άτομο που έχει τα Κακά Συναισθήματα εξιλιώνεται με μια στιγμή «αγκαλιών και φιλιών» στο τέλος. Είναι στ' αλήθεια ένα σύστημα όχι ηθικής αλλά συναισθηματικής καθοδήγησης.

Η ηθικότητα έχει αντικατασταθεί από το συναίσθημα. Στην «αυτοκρατορία του εαυτού» όλοι «νιώθουν το ίδιο» χωρίς να διαφεύγουν ποτέ μιας κατάστασης σολιγισμού. «Αυτό από το οποίο υποφέρουν οι άνθρωποι», ισχυρίζεται ο Curtis,

είναι ότι βρίσκονται παγιδευμένοι στους εαυτούς τους - σ' έναν κόσμο ατομισμού όλοι είναι παγιδευμένοι μέσα στα ίδια τους τα αισθήματα, παγιδευμένοι μέσα στις ίδιες τους τις φαντασίες. Η δουλειά μας ως υπάλληλοι των δημόσιων ΜΜΕ είναι να φέρουμε τους ανθρώπους πέρα από τα όριά του ίδιου τους του εαυτού, και μέχρι να το επιτύχουμε θα συνεχίσουμε να εξασθενούμε. Το BBC θα έπρεπε να το συνειδητοποιήσει αυτό. Έχω μια ιδεαλιστική οπτική, αλλά αν το BBC μπορούσε να το κάνει αυτό, να παρασύρει τους ανθρώπους πέρα από τους εαυτούς τους, θα ανανεωνόταν με τέτοιο τρόπο που θα ξεπερνούσε τους ανταγωνιστές. Οι ανταγωνιστές έχουν εμμονή με το να σερβίρουν στους ανθρώπους τους μικρούς εαυτούς τους. Και κατά μίαν έννοια, ο Murdoch, παρ' όλη τη δύναμή του, είναι παγιδευμένος

από τον εαυτό. Αυτή είναι η δουλειά του, να ταΐζει τον εαυτό. Στο BBC, είναι το επόμενο βήμα μπροστά. Δεν σημαίνει πως μπορούμε να επιστρέψουμε στη δεκαετία του '50 και να πούμε στους ανθρώπους πώς να ντυθούν, αυτό που θα κάναμε θα ήταν να λέμε «μπορούμε να σε ελευθερώσουμε από τον εαυτό σου» - και ο κόσμος θα το λάτρευε.

Ο Curtis επιτίθεται στο διαδίκτυο επειδή, κατά τη γνώμη του, διευκολύνει, τη δημιουργία κοινοτήτων σολιμιστών, διαπαθητικών δικτύων ομοϊδεατών που επικυρώνουν ο ένας τις υποθέσεις και τις προκαταλήψεις του άλλου, αντί να τις θέτουν σε δοκιμασία. Αντί να έχουν να αντιμετωπίσουν άλλες οπτικές σε έναν ανταγωνιστικό δημόσιο χώρο, αυτές οι κοινότητες υποχωρούν και μετατρέπονται σε κλειστά κυκλώματα. Όμως, ισχυρίζεται ο Curtis, η επίδραση των διαδικτυακών κοινοτήτων στα Παλαιά Media είναι καταστροφική, καθώς όχι μόνο η αντιδραστική προληπτικότητά τους επιτρέπει στην τάξη των media να αποκηρύξει ακόμα περισσότερο τη λειτουργία της εκπαίδευσης και της καθοδήγησης, αλλά επιτρέπει επίσης σε λαϊκίστικα ρεύματα τόσο στην Αριστερά όσο και στη Δεξιά να «τραμπουκίζουν» τους παραγωγούς των media προκειμένου να αποκηρύξουν ανώδυνα και μέτρια προγράμματα.

Η κριτική του Curtis έχει ένα δίκιο αλλά χάνει σημαντικές διαστάσεις αυτού που γίνεται στο διαδίκτυο. Αντίθετα με την άποψη του Curtis όσον αφορά το blogging, τα μπλογκς μπορούν να γεννήσουν νέα δίκτυα λόγου, χωρίς ανάλογο στο κοινωνικό πεδίο έξω από τον κυβερνοχώρο. Καθώς τα Παλαιά Media όλο και πιο πολύ προσαρμόζονται στις δημόσιες σχέσεις, και η καταναλωτική αναφορά υποκαθιστά την κριτική έκθεση, κάποιες ζώνες του κυβερνοχώρου παράγουν αντιστάσεις σε μια «κρίσιμη συμπίεση» που αλλού είναι θλιβερά διεισδυτική. Παρ' όλα αυτά, η διαπαθητική εξομοίωση της συμμετοχής στα μετανεωτερικά media, ο δικτυακός ναρκισσι-

σμός του Myspace και του Facebook, έχει γεννήσει στο πεδίο των κοινών ένα περιεχόμενο επαναλαμβανόμενο, παρασιτικό και κομπορμιστικό. Σε μια φαινομενική ειρωνεία, η άρνηση της τάξης των media να είναι πατερναλιστικά δεν έχει παράγει μια από-τα-κάτω κουλτούρα εκπληκτικής ποικιλομορφίας, αλλά μια κουλτούρα που συνεχώς ξεμωραίνεται. Αντιθέτως, είναι οι πατερναλιστικές κουλτούρες που αντιμετωπίζουν το κοινό ως ενήλικες, υποθέτοντας ότι μπορούν να ανταπεξέλθουν σε πολύπλοκα και διανοητικά απαιτητικά πολιτιστικά προϊόντα. Ο λόγος που τα focus groups και τα καπιταλιστικά συστήματα αναπληροφόρησης αποτυγχάνουν ακόμα κι όταν παράγουν προϊόντα που είναι εξαιρετικά δημοφιλή, είναι ότι τα άτομα δεν ξέρουν τι θέλουν. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι η επιθυμία των ατόμων είναι ήδη παρούσα αλλά κρυμμένη από αυτούς (παρότι συχνά δεν είναι έτσι). Αντιθέτως, η ισχυρότερη μορφή επιθυμίας είναι ακριβώς η λαχτάρα για το ξένο, το αναπάντεχο, το περίεργο. Αυτά μπορούν να τα παρέχουν μόνο καλλιτέχνες και επαγγελματίες των media έτοιμοι να δώσουν στον κόσμο κάτι διαφορετικό από αυτό που ήδη τους ικανοποιεί· από αυτούς, δηλαδή, που είναι πρόθυμοι να πάρουν ένα είδος ρίσκου. Η μαρξιστική Νταντά Πρώτων Βοηθειών δεν θα ήταν μόνο αυτή που θα έθετε τους περιορισμούς, που θα δρούσε προς όφελός μας όταν είμαστε ανάκανοι να το αναγνωρίσουμε οι ίδιοι, αλλά επίσης αυτή που θα ήταν έτοιμη να πάρει αυτό το είδος ρίσκου, να ποντάρει στο ξένο και στην όρεξή μας γι' αυτό. Αποτελεί άλλη μια ειρωνεία ότι η «κοινωνία του ρίσκου» του καπιταλισμού είναι πολύ λιγότερο πιθανό να πάρει αυτού του είδους το ρίσκο από την υποτιθέμενη δύσπεπτη, συγκεντρωτική κουλτούρα της μεταπολεμικής κοινωνικής συναίνεσης. Ήταν το BBC και το Channel 4, κανάλια απευθυνόμενα στο δημόσιο, που με σύγχυσαν και με ευχαρίστησαν με ταινίες σαν το *Tinker Tailor Soldier Spy* (*Κι ο κλήρος έπεσε στον Σμάιλι*), θεατρικά έργα

του Πίντερ και αφιερώματα στον Ταρκόφσκι- ήταν το BBC που επίσης χρηματοδότησε τον δημοφιλή αβανγκαρντισμό του BBC Radiophonie Workshop, το οποίο ενσωμάτωσε τον ηχητικό πειραματισμό στην καθημερινή ζωή. Τέτοιες καινοτομίες είναι ανήκουστες πλέον, τώρα που το δημόσιο έχει παραγκωνιστεί από τον καταναλωτή. Το αποτέλεσμα της μόνιμης δομικής αστάθειας, η «ακύρωση του μακροπρόθεσμου» είναι κατά κανόνα η στασιμότητα και ο συντηρητισμός, και όχι η καινοτομία. Αυτό δεν είναι παράδοξο. Όπως δείχνουν οι παραπάνω παρατηρήσεις του Adam Curtis, τα συναισθήματα που κυριαρχούν στον ύστερο καπιταλισμό είναι ο φόβος και ο κυνισμός. Αυτά τα συναισθήματα δεν εμπνέουν τολμηρές σκέψεις ή επιχειρηματικά άλματα- εγκυμονούν μόνο συμμόρφωση και την αίρεση της ελάχιστης απόκλισης, την εμφάνιση προϊόντων που θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό αυτά που είναι ήδη επιτυχή. Συγχρόνως, ταινίες όπως το *Solaris* ή το *Stalker* του προαναφερθέντος Ταρκόφσκι -ληηλατημένες από το Χόλυγουντ ήδη από την εποχή του *Alien* και του *Blade Runner*- παρήχθησαν στις φαινομενικά ετοιμοθάνατες συνθήκες του μπρεζνιεφικού σοβιετικού κράτους, πράγμα που σημαίνει ότι η ΕΣΣΔ έδρασε ως πολιτιστικός επιχειρηματίας για το Χόλυγουντ. Καθώς γίνεται πλέον σαφές ότι κάποιος βαθμός σταθερότητας είναι αναγκαίος για την πολιτιστική ζωντάνια, το ερώτημα που μπορεί να τεθεί είναι: πώς μπορεί αυτή να παρέχεται και από ποιους φορείς;

Η Αριστερά θα έπρεπε από καιρό να έχει σταματήσει να περιορίζει τις βλέψεις της για την εγκαθίδρυση ενός ισχυρού κράτους. Αλλά η «απόσταση από το κράτος» δεν σημαίνει ούτε την εγκατάλειψη του κράτους, ούτε την υπαναχώρηση στον ιδιωτικό τομέα των συναισθημάτων και της ποικιλομορφίας, που ο Ζίζεκ ρητά υποστηρίζει ότι αποτελούν το ιδανικό συμπλήρωμα στην κυριάρχηση του κράτους από τον νεοφιλελευθερισμό. Σημαίνει να αναγνωριστεί ότι ο στόχος

μιας αυθεντικά νέας Αριστεράς δεν πρέπει να είναι να καταλάβει το κράτος, αλλά να υποτάξει το κράτος στη γενική βούληση. Αυτό περιλαμβάνει, φυσικά, την αναζωογόνηση της ίδιας της έννοιας της γενικής βούλησης, την αναστήλωση -και τον εκσυγχρονισμό- της ιδέας ενός δημόσιου χώρου που δεν ανάγεται σε μια συνάθροιση ατόμων και των συμφερόντων τους. Ο «μεθοδολογικός ρεαλισμός» της καπιταλιστικής ρεαλιστικής θέασης του κόσμου προϋποθέτει τη φιλοσοφία του Μαξ Στίρνερ στον ίδιο βαθμό με αυτήν του Άνταμ Σμιθ ή του Χάγιεκ, με την έννοια ότι συλλαμβάνει έννοιες όπως το δημόσιο ως «οπτασίες», φαντασματικές αφαιρέσεις άνευ περιχομένου. Το μόνο που είναι πραγματικό είναι τα άτομα (και οι οικογένειές τους). Τα συμπτώματα των αποτυχιών αυτού του κοσμοειδώλου βρίσκονται παντού -σε μια κατακερματισμένη κοινωνική σφαίρα στην οποία οι τυροβολισμοί μεταξύ εφήβων έχουν καταστεί κοινότοποι, στην οποία τα νοσοκομεία επωάζουν πανίσχυρους ιούς- αυτό που απαιτείται είναι να συνδεθεί το αποτέλεσμα με τη δομική του αιτία. Εναντία στη μεταμοντέρνα καχυποψία απέναντι στις μεγάλες αφηγήσεις, χρειάζεται να επανεπιβεβαιώσουμε ότι, απέχοντας πολύ από το να αποτελούν μεμονωμένα, τυχαία προβλήματα, όλα αυτά είναι τα αποτελέσματα μιας μοναδικής συστημικής αιτίας: του Κεφαλαίου. Χρειάζεται να ξεκινήσουμε, σαν να ήταν η πρώτη φορά, να αναπτύξουμε στρατηγικές ενάντια σε ένα Κεφάλαιό που παρουσιάζει εαυτόν τόσο οντολογικά, όσο και γεωγραφικά ως πανταχού παρών.

Παρά τις αρχικές εντυπώσεις (και ελπίδες), ο καπιταλιστικός ρεαλισμός δεν υποσκελίστηκε από την πιστωτική κρίση του 2008. Οι εικασίες ότι ο καπιταλισμός μπορεί να βρίσκεται στο χείλος της κατάρρευσης, γρήγορα αποδείχθηκαν ανυπόστατες. Σύντομα κατέστη σαφές ότι, απέχοντας κατά πολύ από το να αποτελούν το τέλος του καπιταλισμού, τα τραπεζικά bail-outs ήταν μια μαζική επανεπιβεβαίωση της καπιταλιστι-

κής ρεαλιστικής επιμονής ότι δεν υπάρχει εναλλακτική. Το να επιτραπεί στο τραπεζικό σύστημα να διαλυθεί θεωρήθηκε *αδιανόητο* και αυτό που ακολούθησε ήταν μια συντριπτική αιμορραγία δημοσίου πλούτου σε χέρια ιδιωτών. Εν πάσει περιπτώσει, αυτό που συνέβη το 2008 ήταν η κατάρρευση του πλαισίου που παρείχε ιδεολογική κάλυψη στην καπιταλιστική συσσώρευση από τη δεκαετία του '70. Μετά τα τραπεζικά bail-outs ο νεοφιλελευθερισμός είναι, με κάθε έννοια, αναξιόπιστος. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο νεοφιλελευθερισμός εξαφανίστηκε εν μία νυκτί· αντιθέτως, οι παραδοχές του συνεχίζουν να κυριαρχούν στην πολιτική οικονομία αλλά πλέον όχι ως μέρη ενός ιδεολογικού σχεδίου με βέβαιη έμπροσθεν ορμή αλλά ως αδρανή, απέθαντα πρότυπα. Μπορούμε να δούμε τώρα πως, ενώ ο νεοφιλελευθερισμός, ήταν κατ' ανάγκη καπιταλιστικά ρεαλιστικός, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός δεν είναι αναγκαία νεοφιλελεύθερος. Προκειμένου να σωθεί, ο καπιταλισμός θα μπορούσε να μεταστραφεί σε ένα μοντέλο σοσιαλδημοκρατίας ή σε έναν απολυταρχισμό του τύπου «Παιδιά των Ανθρώπων», Χωρίς μια αξιόπιστη και συνεκτική εναλλακτική στον καπιταλισμό, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός θα συνεχίσει να κυριαρχεί στο οικονομικοπολιτικό ασυνείδητο.

Αλλά ακόμα κι αν είναι πλέον αυτονόητο ότι η πιστωτική κρίση δεν θα οδηγήσει στο τέλος του καπιταλισμού από μόνη της, η κρίση έχει οδηγήσει στην αποδυνάμωση ενός είδους διανοητικής παράλυσης. Βρισκόμαστε τώρα σε ένα πολιτικό τοπίο γεμάτο με αυτά που ο Alex Williams αποκάλεσε «ιδεολογικά συντρίμμια» - είναι ξανά το έτος μηδέν και έχει ανοιχτεί ένα πεδίο για την ανάδυση ενός νέου αντικαπιταλισμού, όχι απαραίτητα συνδεδεμένου με την παλιά γλώσσα και τις παραδόσεις. Ένα από τα βίτσια της Αριστεράς είναι η ατελείωτη αναπαράσταση ιστορικών συζητήσεων, η τάση της να συνεχίζει να ανατρέχει στην Κρονστάνδη ή στη Νέα Οικονομική Πολιτική αντί να σχεδιάζει και να οργανώνει ένα μέλλον στο

οποίο πιστεύει πραγματικά. Η αποτυχία των προηγούμενων μορφών αντικαπιταλιστικής πολιτικής οργάνωσης δεν πρέπει να είναι αιτία απόγνωσης. Αυτό που χρειάζεται να εγκαταλειφθεί είναι μια συγκεκριμένη ρομαντική προσκόλληση στην πολιτική της αποτυχίας, στη βολική θέση του ηττημένου περιθωρίου. Η πιστωτική κρίση είναι μια ευκαιρία - αλλά οφείλει να αντιμετωπιστεί ως μια τεράστια θεωρητική πρόκληση, ως ώθηση για μία ανανέωση που δεν είναι επιστροφή. Όπως επισημαίνει πεισματικά ο Μπαντιού, ένας αποτελεσματικός αντικαπιταλισμός πρέπει να είναι εχθρός του Κεφαλαίου, όχι αντίδραση σε αυτό· δεν μπορεί να υπάρξει επιστροφή σε προκαπιταλιστικές εδαφικότητες. Ο αντικαπιταλισμός πρέπει να αντιπαραθέτει στην παγκοσμιότητα του Κεφαλαίου τη δική του, αυθεντική καθολικότητα.

Είναι ζωτικής σημασίας να οικειοποιηθεί με αυτοπεποίθηση μια γνησίως αναζωογονημένη Αριστερά το νέο πολιτικό έδαφος που έχω (σε πολύ γενικές γραμμές) σκιαγραφήσει εδώ. Τίποτα δεν είναι φύσει πολιτικό· η πολιτικοποίηση απαιτεί έναν πολιτικό συντελεστή ικανό να μεταμορφώσει το δεδομένο σε διαθέσιμο. Αν ο νεοφιλελευθερισμός κυριάρχησε ενσωματώνοντας τις επιθυμίες της εργατικής τάξης μετά το '68, μια νέα Αριστερά θα μπορούσε να ξεκινήσει χτίζοντας στις επιθυμίες που γέννησε ο νεοφιλελευθερισμός αλλά υπήρξε ανίκανος να ικανοποιήσει. Για παράδειγμα, η Αριστερά θα έπρεπε να υποστηρίξει ότι μπορεί να φέρει εις πέρας αυτό που ο νεοφιλελευθερισμός δεν μπόρεσε σε μεγάλο βαθμό να επιτύχει: μια μεγάλη ελάττωση της γραφειοκρατίας. Αυτό που χρειάζεται είναι ένας νέος αγώνας για την εργασία και για το ποιος την ελέγχει· μια κατάφαση της εργατικής αυτονομίας (εν αντιθέσει με τον έλεγχο από τη διοίκηση) μαζί με την απόρριψη ενός συγκεκριμένου είδους εργασίας (όπως οι υπέρμετροι ελεγκτικοί μηχανισμοί που έγιναν τόσο κεντρικό χαρακτηριστικό της εργασίας στον μεταφορντισμό). Αυτός

είναι ένας αγώνας που, μπορεί να κερδηθεί - αλλά μόνο αν ένα νέο πολιτικό υποκείμενο αναδυθεί· είναι ανοιχτό το ερώτημα αν οι παλιές δομές (όπως τα συνδικάτα) θα είναι ικανές να αναθρέψουν αυτήν την υποκειμενικότητα ή αν θα απαιτηθεί ο σχηματισμός ολοκληρωτικά καινούργιων πολιτικών οργανώσεων. Νέες μορφές βιομηχανικής δράσης θα πρέπει να θεσμοθετηθούν ενάντια στον μανατζεριαλισμό. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των δασκάλων και των λεκτόρων, η τακτική των απεργιών (ή ακόμα και των marking bans) πρέπει να εγκαταλειφθεί καθώς βάζει μόνο τους μαθητές και τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας (στο κολέγιο που δούλευα, οι μονοήμερες απεργίες ήταν εν πολλοίς καλοδεχούμενες από τη διοίκηση καθώς μείωναν τα μισθολογικά κονδύλια ενώ προκαλούσαν αμελητέα αναστάτωση στο κολέγιο). Αυτό που χρειάζεται είναι η στρατηγική ανάκληση μορφών εργασίας που θα γίνουν αισθητές μόνο στη διοίκηση: Όλοι οι μηχανισμοί αυτοπαρακολούθησης που δεν έχουν απολύτως καμία επίδραση στην παράδοση της εκπαίδευσης, χωρίς τις οποίες όμως ο μανατζεριαλισμός δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Αντί της χειρονομιακής, θεαματικής πολιτικής γύρω από (ευγενείς) σκοπούς όπως η Παλαιστίνη, είναι καιρός τα σωματεία διδασκόντων να γίνουν πολύ πιο αισθητά και να αδράξουν την ευκαιρία που δημιουργεί η κρίση ώστε να απαλλάξουν τις δημόσιες υπηρεσίες από την επιχειρησιακή οντολογία. Όταν ακόμα και οι επιχειρήσεις δεν μπορούν να λειτουργήσουν ως επιχειρήσεις, γιατί να μπορέσουν οι δημόσιες υπηρεσίες;

Πρέπει να μετατρέψουμε τα ευρέως διαδεδομένα ψυχικά προβλήματα από ιατρικοποιημένες παθήσεις σε αποδοτικούς ανταγωνισμούς. Οι συναισθηματικές διαταραχές είναι μορφές εγκλωβισμένης δυσαρέσκειας· αυτή η δυσαρέσκεια μπορεί και πρέπει να διοχετευθεί έξωθεν, να οδηγηθεί προς την πραγματική της αιτία, το Κεφάλαιο. Επιπλέον, ο πολλαπλασιασμός συγκεκριμένου είδους ψυχικών ασθενειών στον ύστερο κα-

πιταλισμό θέτει το ζήτημα μίας νέας λιτότητας, ζήτημα που τίθεται παράλληλα με την αυξανόμενη ανάγκη αντιμετώπισης της περιβαλλοντικής καταστροφής. Τίποτα δεν αντιτίθεται στη συστημική επιταγή του καπιταλισμού για ανάπτυξη περισσότερο από το ζήτημα της διαμοίρασης των αγαθών και των πόρων. Ωστόσο γίνεται στενάχωρα προφανές ότι η καταναλωτική αυτορρύθμιση και η αγορά δεν θα αποτρέψουν από μόνες τους την περιβαλλοντική καταστροφή. Υπάρχει ένα δομικό κι ένα πρακτικό ζήτημα να τεθούν γι' αυτή την άσκηση. Αν, όπως ο Oliver James, ο Ζίζεκ και η Νταντά Πρώτων Βοηθειών έχουν δείξει, η απεριόριστη ελευθερία οδηγεί στη μιζέρια και τη δυσαρέσκεια, τότε οι περιορισμοί που τίθενται στην επιθυμία είναι πιθανότερο να την επιταχύνουν παρά να την απονεκρώσουν. Εν πάση περιπτώσει, ένα είδος καταμερισμού είναι αναπόφευκτο. Το ζήτημα είναι αν θα είναι διαχειριζόμενος συλλογικά ή αν θα επιβάλλεται με αυταρχικά μέσα όταν πλέον θα είναι αργά. Οι μορφές που πρέπει να πάρει αυτή η συλλογική διαχείριση είναι ξανά ένα ανοιχτό ερώτημα που μπορεί να επιλυθεί μόνο πρακτικά και πειραματικά.

Η μακρά, σκοτεινή νύχτα του τέλους της ιστορίας πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια γιγάντια ευκαιρία. Η καταπιεστική διάβρωση των μέσων του καπιταλιστικού ρεαλισμού που ακόμα ακτινοβολεί εναλλακτικές πολιτικές και οικονομικές δυνατότητες μπορεί να είχε ένα δυσανάλογα μεγάλο αποτέλεσμα. Το μικρότερο γεγονός μπορεί να ανοίξει μια τρύπα στην γκριζα κουρτίνα της αντίδρασης που έχει σημαδέψει τους ορίζοντες των δυνατοτήτων υπό τον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Από μία κατάσταση στην οποία τίποτα δεν μπορεί να συμβεί, ξαφνικά τα πάντα είναι και πάλι πιθανά.

Τη δεκαετία του '80, όταν ο Τζέιμσον άρχισε να προωθεί τη θέση του για τον μεταμοντερνισμό, υπήρχαν ακόμα πολιτικές εναλλακτικές στον καπιταλισμό, τουλάχιστον κατ' όνομα. Αυτό που έχουμε να αντιμετωπίσουμε σήμερα, ωστόσο, είναι μια πολύ βαθύτερη, πολύ πιο διαβρωτική αίσθηση εξάντλησης, πολιτισμικής και πολιτικής στειρότητας. Στη δεκαετία του '80, ο «Πραγματικά Υπαρκτός Σοσιαλισμός» επέμενε ακόμα, αν και βρισκόταν στην τελική φάση κατάρρευσής του. Στη Βρετανία, οι διαχωριστικές γραμμές του ταξικού ανταγωνισμού αποκαλύφθηκαν εξολοκλήρου σε περιστατικά όπως η απεργία των μεταλλωρύχων του 1984-85. Η ήττα των μεταλλωρύχων ήταν μια σημαντική στιγμή στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού ρεαλισμού, σημαντική τόσο στη συμβολική του διάσταση όσο και στα πρακτικά αποτελέσματα. Το κλείσιμο των στοών στηρίχθηκε ακριβώς πάνω στο επιχείρημα ότι το να διατηρηθούν ανοιχτές δεν ήταν «οικονομικά ρεαλιστικό», και στους μεταλλωρύχους δόθηκε ο ρόλος των τελευταίων ηθοποιών σε ένα καταδικασμένο προλεταριακό ρομάντζο. Η δεκαετία του '80 ήταν η περίοδος που ο καπιταλιστικός ρεαλισμός υποστηρίχθηκε και εγκαθιδρύθηκε, όταν το δόγμα της Μάργκαρετ Θάτσερ ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική» -πιο περιληπτικό σλόγκαν για τον καπιταλιστικό ρεαλισμό δεν θα μπορούσε να φανταστεί κανείς- έγινε μια σκληρά αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Η μακρά, σκοτεινή νύχτα του τέλους της ιστορίας πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια γιγάντια ευκαιρία. Η καταπιεστική διάβρωση των μέσων του καπιταλιστικού ρεαλισμού που ακόμα ακτινοβολεί εναλλακτικές πολιτικές και οικονομικές δυνατότητες μπορεί να είχε ένα δυσανάλογα μεγάλο αποτέλεσμα. Το μικρότερο γεγονός μπορεί να ανοίξει μια τρύπα στην γκρίζα κουρτίνα της αντίδρασης που έχει σημαδέψει τους ορίζοντες των δυνατοτήτων υπό τον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Από μία κατάσταση στην οποία τίποτα δεν μπορεί να συμβεί, ξαφνικά τα πάντα είναι και πάλι πιθανό.

Η μακρά, σκοτεινή νύχτα του τέλους της ιστορίας πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια γιγάντια ευκαιρία. Η καταπιεστική διάβρωση των μέσων του καπιταλιστικού ρεαλισμού που ακόμα ακτινοβολεί εναλλακτικές πολιτικές και οικονομικές δυνατότητες μπορεί να είχε ένα δυσανάλογα μεγάλο αποτέλεσμα. Το μικρότερο γεγονός μπορεί να ανοίξει μια τρύπα στην γκρίζα κουρτίνα της αντίδρασης που έχει σημαδέψει τους ορίζοντες των δυνατοτήτων υπό τον καπιταλιστικό ρεαλισμό. Από μία κατάσταση στην οποία τίποτα δεν μπορεί να συμβεί, ξαφνικά τα πάντα είναι και πάλι πιθανό.